

51751.

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

ABDULHAKİM-İ ARVASININ
HAYATI ESERLERİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
İbrahim BAZ

51751

Tez Danışmanı
Doç.Dr.Ethem CEBECİOĞLU

ANKARA-1996

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖNSÖZ

Varlıklar içerisinde en şerefli olanı, insandır. Yaratılışı itibariyle de, tekâmüle yatkın bir varlıktır. Bundan dolayı sahip olduğu melekeleri ile kültür ve medeniyetler kuran ve geliştiren tek varlık yine insandır.

İslam'a göre insan, "üstün varlık"tır. Üstün varlık olma özelliğini sürdürebilmesi, kendisini en iyi tanıyan varlık olan yaratıcısının belirlemiş olduğu hayat şeklini yaşamasıyla mümkündür.

İnsanoğlu, yaratıldığı günden itibaren, Allah'ın istediği hayat şeklini benimseyen insanlarla, bu hayatı inkar edenlerin mücadelesine şahit olmuştur. İnsanların yaşamış olduğu iyi veya kötü tecrübeleri, kurdukları kültür ve medeniyetleri, kendilerinden sonra gelen kuşaklara anlatmak ve böylece ibret alınmasını sağlamak Kur'an-ı Kerim'in bir metodu olduğu gibi, bizim için de önemli bir görev olsa gerek. Çünkü, önceden kurulan kültür ve medeniyetler ile, bunları kuran insanların hayatlarının, görüşlerinin ve eserlerinin tesbit edilmesi ve tanınması, insanın tecrübesini artırdığı gibi, geçmiş dönemin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesini sağlar ve daha önemlisi geleceğe ışık tutar.

Biz de, bu amaçla, bugüne kadar hakkında hiçbir ciddi araştırma yapılmamış olan, Osmanlı Devletinin son yılları ile T.C.Devletinin ilk yıllarında yaşamış Abdülhakim-i Arvâsî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerini inceledik.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

III

Çalışmamızın giriş kısmında, Abdulhakîm-i Arvâsî'nin yaşadığı dönemin siyasî nitelikleri ile tasavvufî özellikleri geniş bir şekilde anlatılmıştır.

Birinci Bölüm'de, Abdulhakim-i Arvâsî'nin hayatı ele alınarak her yönüyle tanıtılmaya çalışılmıştır.

İkinci Bölüm'de, müellifin tasavvufî şahsiyeti açıklandıktan sonra matbu ve yazma eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de ise Abdulhakim-i Arvâsî'nin tasavvuf anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın sonuna ise, bugüne kadar hiçbir yerde yayınlanmayan ve bir kısmını kaynak olarak kullandığımız 24 adet ek ve 3 adet resim eklenmiştir.

Araştırmamızda faydalandığımız kaynaklar, dipnotlarda gösterilmiş ve isimleri kısaltılan eserler, kısaltmalar bölümünde gösterilmiştir.

Son olarak, "Abdulhakim-i Arvâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı" isimli bir çalışmayı Yüksek Lisans tezi olarak almamda ve çalışmalarım sırasında ve karşılaştığım problemlerin çözümünde yol gösteren, tez danışmanım, değerli hocam, Doç.Dr.Ethem Cebecioğlu'na ve Yüksek Lisans döneminde fikirlerinden istifade ettiğim, değerli hocam Prof.Dr.Hayrani Altıntaş'a sonsuz hürmet ve şükranlarımı arz ederim.

İbrahim BAZ

IV

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.	Nu	: Numara
a.g.m.	: Adı geçen makale	ö.	: Ölümü
Ank.	: Ankara	R-r.	: Rumî
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi	s.	: Sayfa
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Bkz.	: Bakınız	ss.	: Sahifeler, sahifeler arası
Bşk.	: Başkanlık, Başkanlığı	sy.	: Sayı
c.	: Cilt	T.Evvel:	Teşrin-i Evvel
Çev.	: Çeviren	T.Sânî:	Teşrin-i Sâni
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı	ty.	: Tarih yok
Doç.	: Doçent	vr.	: Varak
Dr.	: Doktor	Yay.	: Yayınları
h.	: Hicrî	y.y.	: Yüzyıl
Haz.	: Hazırlayan		
Hz.	: Hazreti		
İst.	: İstanbul		
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi		
K.B.	: Kültür Bakanlığı		
m.	: Milâdî		
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı		
r.a.	: Radıyallahu Anh		

BİBLİYOGRAFYA KISALTMALARI

- D.G.Büyük İslâm Tarihi : Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
Din Mazlumları : Son Devrin Din Mazlumları
Saadet-i Ebediyye : Tam İlmihal Saadet-i Ebediyye
T.D.V.İ.A. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Tekkeler ve Zaviyeler : Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler

KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Abdulhakîm-i Arvâsî, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş bir ilim adamı ve mutasavvıftır. Ancak, bugüne kadar hakkında maalesef hiçbir ciddi çalışma yapılmamıştır.

Bu eksikliği, bir yayınevi tarafından yayına hazırlanan "Sahabeden Günümüze Allah Dostları" isimli esere, bu şahsın hayatını yazacak kimsenin bulunamadığını gördüğümüzde, bir kez daha hissettik. Bundan dolayı, Arvâsî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri hakkında araştırma yaparak, bu eksikliğin bir nebze olsun giderilmesine katkıda bulunmayı düşündük.

Çalışmamıza ilk olarak, onun yayınlanmış eserlerini, varsa makalelerini ve hakkında yazılmış yazıları ve yapılmış araştırmaları tesbite çalışarak başladık. Bu amaçla, bir fikir vermesi için öncelikle Necip Fazıl Kısakürek'in eserlerini okuyup inceledik ve hangi eserlerinde onunla ilgili bilgi verdiğini tesbit ettik.

Daha sonra, A.Ü.İlahiyat Fakültesi, Türk Tarih Kurumu, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphaneleri ile Milli Kütüphane'de yaptığımız çalışmalarda sadece "er-Riyazu't-Tasavvufiyye" isimli matbu eserini tesbit edebildik. Bu sırada A.Ü.İlahiyat Fakültesi'nde 1978-1979 Öğretim yılında Doç.Dr.Esat Coşan'ın danışmanlığında Takyeddin Zahit Arvâsî'nin "Seyyid Abdulhakim Arvasi" isimli bir lisans tezi hazırladığını gördük. Bu tezi inceledik ve Necip Fazıl'ın eserlerindeki bilgilerden ve Sefine-i Evliya isimli eserde yer alması için Arvâsî tarafından, hayatı ile ilgili yöneltilen sorulara cevaben yazılmış bir eserden yararlanılarak hazırlandığını tesbit ettik. Bunun üzerine tezi hazırlayan şahısla

VII

yaptığımız görüşme sonucunda, Arvâsî'nin yazdığı cevabî yazının aslını almak ve bazı akrabaları ile görüşmek üzere İstanbul'a gittik.

İstanbul'da öncelikle Süleymaniye ve Millet Kütüphanelerinde eserlerini araştırdık ve "Rabita-i Şerife" isimli matbu eserini bulduk. Ayrıca hayatta olan kızı Maide'nin damadı Emir Garbî ile Arvâsî'nin hayatı ve eserleri hakkında konuştuk ve bunları not aldık. Emin Garbî'nin tavsiyesi üzerine konumuz hakkında geniş malumat sahibi olan ve halen Türkiye Gazetesi'nin İstanbul'daki bir binasında ilmi çalışmalar yapan Süleyman Kuku (Abdullatif Uyan ismiyle, "Menkıbelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi" isimli üç ciltlik bir eseri vardır) ile görüştük. Bu görüşme sonucunda Sefine-i Evliya için yazılan cevabî yazının fotokopisini ve Süleyman Kuku tarafından istinsah edilen Abdülhakîm-i Arvâsî'nin bazı mektup ve sorulara cevaben yazdığı küçük risalelerin fotokopisini aldık. Ancak, Arvâsî'nin sohbetlerinden tutulan düzenlenmemiş iki dosya müsvedde olduğunu söylemelerine rağmen, maalesef ısrarlarımız bu dosyaları incelememize yetmedi.

Ayrıca H.Hilmi Işık'la görüşmek istememize rağmen, maalesef onunla da görüştürülmedik.

İstanbul'daki çalışmalarımızı tamamladıktan sonra Arvâsî'nin Vefa Lisesinde Din Dersi öğretmenliği yaptığını öğrendik. Bunun üzerine Milli Eğitim Bakanlığı Arşivlerinde çalıştık, ismi olmasına rağmen dosyasını bulamadık. Ardından Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivlerinde yaptığımız çalışmada "Abdülhakim Efendi" ismi altında biri Müderrislik, diğeri de Vaizlik olmak üzere iki adet sicil dosyasını tesbit ettik. Bu dosyalarda yaptığımız incelemeler

VIII

sonucunda, bazı belgelerin fotokopisini çektik ve bunları çalışmamızın sonunda ekler bölümüne numara vererek gösterdik.

Abdulahkîm-i Arvâsî'nin hayatı ile ilgili bilgileri daha ziyade Sefine-i Evliya için yazılan cevabi yazıdan vermeye çalıştık. Ancak bu el yazma eserin üzerinde Abdulahkîm-i Arvâsî'nin ismi yazılı olmadığı için öncelikle bu el yazma eseri tanıtmak ve ona ait olduğunu delilleriyle isbat etmeyi çalışmamızın sıhhati açısından bir zorunluluk hissettik.

Bu el yazma eser, 54 sahifeden oluşmaktadır. İlk sahifede Besmele'nin hemen altında, Hüseyin Vassaf'ın Sefine-i Evliya isimli eserine almak için yönettiği suallere cevap olarak yazıldığı bildirilmektedir. Bundan sonra da sorulan 23 soruya verilen cevaplar yer almaktadır. Elimizdeki nüsha, Takyeddin Zahid Arvâsî'nin bildirdiğine göre, Abdulahkîm-i Arvâsî'nin kendi yazısı değil, Hüseyin Vassafa gönderilen orijinal nüshadan, bir müridi tarafından yapılan istinsahdır.

Bu nüshadaki bilgilerin Abdulahkîm-i Arvâsî'nin ifadeleri olup-olmadığını üç kaynakla mukayese ederek tesbit etmeye çalıştık. Bu kaynakların birincisi Sefine-i Evliya'nın 2. cildinin 59. ve 60. sahifelerinde Arvâsî'nin hayatının yazıldığı bölümdür. İkinci kaynak ise, Necip Fazıl Kısakürek'in "O ve Ben" ile "Başbuğ Velilerden 33" başta olmak üzere ilgili tüm eserleridir. Çünkü Necip Fazıl, Arvâsî'nin yanında uzun yıllar kaldığı gibi "... Efendimden bütün hatıradıklarımı tımak içinde gösterirken, onlara, ruh, öz ve meal halinde,

IX

kelimesi kelimesine denecek kadar riayet kaygısı içindeyim..."¹ ve "...Efendime ait tek kelimeyi kaybetmek istemediğim için tesbit ediyorum."² diyerek bu konudaki hassasiyetini dile getirmektedir.

Üçüncü kaynak ise H.Hilmi Işık'ın kitapları ve Arvâsî'nin akrabalarıyla yaptığımız görüşmelerde aldığımız notlardır.

Bu üç kaynakla, elimizdeki elyazma nüshayı mukayese ettiğimiz zaman şunları tesbit ettik.

1- Hüseyin Vassaf Efendi Abdulhakîm-i Arvâsî'den hayatı ile ilgili bilgi istediğini, Sefine-i Evliya'nın 2. cildinin 60. sayfasında ifade etmektedir. Ve bu isteğe "tafsilatlı bir cevap yazdım" diyen Arvâsî'nin el yazısını adigeçen sayfanın sonuna eklemiştir. Abdulhakîm-i Arvâsî'nin bu el yazısı T.D.V.İslâm Ansiklopedisi'nin 1. cildinin 211. sayfasında da Sefine-i Evliya'dan alınarak yayımlanmıştır.

2. Elimizdeki Nüshanın aynısı Necip Fazıl Kısakürek'in eline de geçmiş olmalı ki: "Başbuğ Velilerden 33" isimli eserinde Arvâsî ile ilgili verilen bilgiler, elimizdeki nüshanın soru ve cevaplarının sırası aynen takip edilerek kısaltma halinde yazılmış şeklindedir. Ayrıca yazdığı bilgilerin, Hüseyin Vassaf'ın istediğine binaen Arvâsî tarafından yazıldığını bildirmektedir.

3. Hüseyin Vassaf'ın Abdulhakim Arvasi ile ilgili Sefine-i Evliya'da yazdığı iki sayfalık yazı, elimizde olan ve muhtemelen orijinali Hüseyin Vassaf'a

---

¹ Kısakürek, N.Fazıl, O ve Ben, İst. 1994, s.125.

² Aynı eser, s.196.

XI

Kaynak olarak kullandığımız "Tam İlmihal Seadet-i Ebediyye" isimli eser Hüseyin Hilmi Işık'a ait olmasına rağmen⁴ elimizde bulunan, İstanbul'da 1994 yılında basılan 58. baskının üzerinde kendi ismini kullanmamış ve M.Sıddık Gümüş ismi yazılmıştır. Ancak biz, bu eseri, Hüseyin Hilmi Işık'a ait olarak zikredeceğiz.

---

⁴ T.D.V.İslâm Ansiklopedisi'nin 1. cildinin 211. sayfasında Arvası ile ilgili bölümün kaynakları arasında da Tam İlmihal Seadet-i Ebediyye, Hüseyin Hilmi Işık'a ait olduğu yazılıdır. Ayrıca bizzat H.Hilmi Işık eserin önsözünde de kendisinin yazdığını ifade etmektedir. (Bkz. Işık, Hüseyin Hilmi, a.g.e., s.5 ve 9)

gönderilen nüshada yer alan suallerin ve cevapların sırası da takip edilerek yapılmış olan bir özetinden ibarettir.

4. Elimizdeki nüshanın, Sefine-i Evliya, Başbuğ Velilerden 33 ve diğer bütün kaynaklardaki bilgilere ters düşen sadece bir yeri vardır. O da, Abdulhakîm-i Arvâsî'nin doğum tarihinin "Hicri 1276 yılının Şevval ayı" olarak yazılı olmasıdır. Kanaatimizce bu yanlışlık, orijinal nüshadan istinsah edilirken yapılmış bir hatadan kaynaklanmıştır. Zira hem Hüseyin Vassaf ve hem de Necip Fazıl, doğum tarihini "Hicri 1281 yılının Şevval ayı" olarak yazmışlardır. Bunun haricindeki bütün bilgiler tamamiyle birbirine uygundur.

5. Elimizdeki bu nüshaya, kendisinden aldığımız Süleyman Kuku, isim olarak "Keşkûl" demektedir. Ayrıca Hüseyin Hilmi Işık, Saadet-i Ebediyye (58. baskı, İst. 1994) isimli eserinin 442. sahifesi ile 642 ve 720. sahifelerinde Arvâsî'nin "Keşkûl" isimli bir eseri olduğundan bahsetmektedir. Burada yazılanlarda anladığımız kadarıyla H. Hilmi Işık, elimizdeki bu nüsha ile Arvâsî'ye ait bütün mektup ve küçük risalelerin hepsine birden bu ismi kullanmaktadır. Bunların haricinde Mehmet Ali Kırboğa "Kamusu'l-Kütüb ve Mevzûatu'l-Müellefat"³ isimli eserinin 316. sahifesinde Arvâsî'nin "Keşkûl" adında bir eseri olduğunu yazmaktadır.

Bunların sonucunda bizde çalışmamız boyunca bu el yazma nüshadan "Keşkûl" diye bahsetmeyi uygun gördük.

---

³ Bu eser Yeni Kitap Basımevi tarafından Konya'da, 1974 yılında basılmıştır.

XII İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
KISALTMALAR	IV
BİBLİYOGRAFYA KISALTMALARI	V
KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	VI

GİRİŞ

ABDULHAKİM ARVASI'NIN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

A- Dönemin Siyasî Özellikleri	2
B- Dönemin Tasavvufî Özellikleri	6
1- Tekkeler ve Siyasî İdare Münasebetleri	6
2) Tasavvufî Yayın Organları ve Cemiyetler	8
a) Tasavvufî Yayın Organları	9
b) Tasavvufî Cemiyetler	11
3- Tarikat ve Tekkelerin Genel Durumu	12
4- Tekkelerin Kapatılması	15
5- Tekkelerin Kapatılmasına Tepkiler ve 1925 Sonrası Türkiye'de Tarikatların Durumu	17

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULHAKİM ARVASI (ÜÇİŞİK)

HAYATI	23
1. İsmi ve Ürvanı	23
2- Doğum Yeri ve Doğum Tarihi	25

XIII

a) Doğum Yeri.....	25
b- Doğum Tarihi	26
3- Ailesi	28
a) Soy ve Arvas Köyü	28
b) Babası, Annesi ve Kardeşleri	32
4- Çocukluğu ve Tahsili	34
5- Evliliği ve Çocukları	36
6- Birinci Dünya Savaşında Rus ve Ermenilere Karşı Savaşıması	37
7- Van'dan İstanbul'a Gelişi	40
8- Yaptığı Vazifeler	42
a- Müderrislik ve Müftülük.....	42
b) Öğretmenlik Hayatı.....	44
c) Vaizlik ve İmamlık hayatı	45
9- Hac Ziyaretleri ve Yaptığı Seyahatler	47
10- Menemen Olayında Yargılanması	47
11- Necip Fazıl Kısakürek ve Abdülhakîm-i Arvâsî	49
12- Son Günleri ve Ölümü	54

İKİNCİ BÖLÜM

ABDÜLHAKİM ARVASI'NIN

TASAVVUFİ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

A- TASAVVUFİ ŞAHSİYETİ.....	57
1- Mensup Olduğu Tarikat	57

XIV

2- Tasavvufla Alakasının Başlaması ve Tarikata Girişi	59
3- Şeyhi.....	60
4- Şeyhinin Şeyhi.....	61
5- Hilâfeti ve Kendisiyle Birlikte Halife Olanlar	64
6- Tarikat Silsilesi	65
7- Şeyh Olarak Tesirleri	67
8- Halifeleri.....	69
B- ESERLERİ	71
A- MATBU ESERLERİ	71
1- er-Riyâzu't-Tasavvufiyye	71
2- Rabıta-i Şerife.....	73
B- MATBU OLMAYAN ESERLERİ	74
1- Mevlidin Meşrûiyeti ve Zuhuru	75
2- Zikrin Adabı	75
3- Tarikat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye'nin Adabını Mübeyyin Bir Mektup Sureti	76
4- Ashab-ı Kıram.....	76
5- Ecdad-ı Nebi.....	76
6- İslam Hukuku.....	76
7- Sefer-i Ahiret.....	77
8- Namaz Risalesi	77
9- Küfür ve Kebair.....	77
10- Tesbih Kullanmanın Meşruiyeti ve Zuhuru	78
11- Keşkül.....	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDULHAKİM -İ ARVASININ TASAVVUF ANLAYIŞI

1- Tasavvuf.....	79
a) Tasavvuf Kelimesinin İştikakı ve Tasavvufun Tanımı.....	80
b- Tasavvufun Başlangıcı ve Doğuşu.....	81
c) Tasavvufun Konusu.....	82
d) Tasavvufun Gayesi.....	83
2- Vahdet-i Vücûd.....	85
3. Râbıta.....	90
4- Zikir.....	96
5- Ruh ve Nefs.....	101
6- Velayet ve Keramet.....	104
7- Hilafet.....	107
8- Tevhîd'in Mertebeleri.....	110
9- Bazı Tasavvufî İstılahlara Getirdiği Tanımlar.....	112
SONUÇ.....	117
ÖZET.....	120
ABSTRACT.....	121
BİBLİYOGRAFYA.....	122
EKLER.....	128

GİRİŞ

Araştırmamızın konusu, 1865-1943 yılları arasında yaşamış olan Abdülhakîm-i Arvâsî (Üçışık)'ın hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışının incelenmesidir.

Yüzyıllardır tasavvufî hayat yaşayan Arvâsî ailesine mensup olduğu için, daha küçük yaşlardan itibaren, kendisi de bu hayatı tanıyarak ve yaşayarak büyümüşür.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sonucu bizzat savaşa katılmıştır. Daha sonra da, uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra, Osmanlı Devletinin başşehri olan İstanbul'a gelerek hayatının olgunluk devresini burada geçirmiştir. Belki de İstanbul'a gelişi ve daha sonra Necip Fazıl Kısakürek'in onunla tanışması Arvâsî'nin Türk toplumu tarafından tanınmasına neden olmuştur.

Abdülhakîm-i Arvâsî çok fazla eser yazmamıştır. Basılmış olan "er-Riyazu't-Tasavvufiyye" ve "Rabıta-i Şerife" isimli iki eseri vardır.

Abdülhakîm-i Arvâsî'nin yaşadığı devrin siyasi ve tasavvufî durumun ana hatlarıyla ortaya konulmasının, onun hayatının anlaşılması için faydalı olacağı düşüncesini taşımaktayız.

ABDULHAKİM ARVASİ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

Abdülhakîm-i Arvâsî 1865-1943 yılları arasında yaşamış bir mutasavvıf ve ilim adamıdır. Onun yaşamış olduğu, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyet döneminin ilk yılları, üzerinde çok tartışmalar yapılmış bir devredir.

Dini unsurları ağırlıklı 600 yıllık geçmişi olan bir devlet yıkılmış ve din ile devleti birbirinden ayıran laik bir devlet kurulmuştur. M. XIX y.y.'ın sonu ile M.XX y.y.'ın ilk yarısını kapsayan bu dönemin özelliklerini, siyasî ve tasavvufî olarak iki başlık altında ortaya koymanın faydasına inanıyoruz.

A- Dönemin Siyasî Özellikleri

Abdülhakîm-i Arvâsî, tarihimizin çok önemli bir döneminde yaşamış ve bugün dahi tartışılan, son derece önemli olaylara şahit olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve yerine daha küçük bir coğrafya üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile toplumsal ve siyasal alanda köklü değişiklikler yaşanmıştır.

Arvâsî'nin yaşadığı dönem, Osmanlı Padişahlarından Abdulaziz (1861-30 Mayıs 1876), V.Murad (30 Mayıs 1876-31 Ağustos 1876)¹, II.Abdulhamid (1876-1909), Mehmet Reşâd (1909-1918), Mehmet Vahidüddin (1918-1922), II.Abdulmecid (1922-1924)² ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk (1923-1938) ve İsmet İnönü (1938-1950) devrinin bir kısmını içine almaktadır³.

Müellifimizin yaşadığı bu dönem içerisinde, özellikle Osmanlı Devletini parçalamak isteyen devletlerle büyük mücadeleler yapılmıştır.Fahir Armaoğlu bu mücadeleleri şu şekilde sıralamıştır:

¹ Doğuşundan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ Yayınları, İst, 1993, c.XI, ss.520-521.

² Sadece halifelik yapmıştır.

³ Bu dönem hakkında geniş bilgi için bkz. D.G.Büyük İslâm Tarihi, Çağ Yay., İst. 1993, c. XII, ss.19-288; Danişmend, İ.Hamî, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yay. İst. 1972, c.IV, ss.285-450.

- A) Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus mücadelesi;
- B) Balkanlar üzerinde Avusturya-Rus mücadelesi;
- C) Mısır üzerinde İngiliz Rus mücadelesi;
- D) Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarında İngiliz-Alman mücadelesi⁴.

24 Nisan 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)⁵ yapılmış ve savaştan mağlup olarak çıkan Osmanlı Devleti 3 Mart 1878 yılında Ayestefanos Antlaşmasını⁶ imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre Sırbistan, Karabağ, Romanya, Bosna-Hersek, Bulgaristan Bağımsızlıklarını kazanmış ve Kars, Batum, Ardahan verilmiştir⁷. Ancak İngiltere, Avusturya ve Almanya'nın bu antlaşma ile Rusya'nın elde ettiği üstünlüğe itirazı sonucu, Ayestefanos antlaşmasının hükmünü ortadan kaldıran 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması⁸ imzalanmış ise de, bu antlaşma da Karlofça antlaşmasından, (1689) sonra en kötü antlaşma olarak tarihe geçmiş ve Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile 212.450 km'lik bir toprak parçasını kaybetmiştir.

Avrupa devletleri, Osmanlı Devletini yıkmak için saldırı ve işgallerini yoğunlaştırarak, Kıbrıs'ı İngilizler işgal ederken⁹, Tunus 12 Mayıs 1881'de Fransızların himayesine girmiş¹⁰, Mısır da 11 Temmuz 1882'de İngilizlerin işgaline maruz kalmıştır¹¹. 18 Nisan 1897'de de Osmanlı-Yunan Savaşı¹² patlak vermiştir.

⁴ Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyâsî Tarihi, 10. Baskı, T.İş Bankası Yay. Ank. 1994, c.I, s.51.

⁵ Danişmend, a.g.e., c.IV, s.299.

⁶ Aynı eser, c.IV, ss.311-312.

⁷ D.G.Büyük İslâm Tarihi, c.XII, s.144.

⁸ Aynı eser, c.XII, s.146.

⁹ Aynı eser, c.XII, s.148.

¹⁰ Danişmend, a.g.e., c.IV, s.318.

¹¹ Aynı eser, c.IV, ss. 323-324.

Bu esnada bir kısım aydın, Jön Türkler adı ile Avrupadan II. Abdulhamid yönetimini istibdat olarak nitelendirerek, muhalefet hareketine başlamışlar ve 1905 yılından sonra, özellikle subaylar da bu muhalefet hareketine destek vermişlerdir¹³. Bu esnada boş durmayan Ermeniler, II.Abdulhamid'e 21 Temmuz 1905 yılında başarıya ulaşamayan bir suikast girişiminde bulunmuşlardır¹⁴. Bir süre sonra 24 Temmuz 1908'de II.Meşrutiyet¹⁵ ilan edilmiş ve ardından da, 27 Nisan 1909 da II.Abdulhamid dönemi sona ermiştir¹⁶.

II.Abdulhamid'i eleştirerek, II.Meşrutiyet'le idareyi ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri memleketin halini II.Abdulhamid döneminden daha da kötüye götürmüşler ve 6 Ekim 1908 yılında Yunanistan, Avusturya, Bosna-Hersek ve Girit'i ilhak etmiş, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş 1911 yılının Eylül ayında da İtalya Trablusgarb'ı işgal etmiş ve ardından da Ekim 1912'de Balkan Savaşı patlak vermiştir¹⁷.

Balkan Savaşlarından sonra patlak veren I.Dünya Savaşı (1914-1918), uzun yıllardan beri devam eden savaşlardan ve Duyûn-ı Umûmiyyeden¹⁸ dolayı iyici bozulmuş olan Osmanlı ekonomisinin daha kötüye gitmesine ve Osmanlı Devleti'nin cephelerde mağlup olmamasına rağmen müttefiklerinin yenilmesi

---

¹² Danişmend, a.g.e., c.IV, ss.336-341.

¹³ D.G.Büyük İslâm Tarihi, c.XII, ss.45-46.

¹⁴ Danişmend, a.g.e., c.IV, ss.348-350.

¹⁵ Aynı eser, c.IV, s.356-365.

¹⁶ Aynı eser., c.IV, ss.376-379.

¹⁷ Olaylar hakkında geniş bilgi için bkz. D.G.Büyük İslâm Tarihi, c.XII, ss.152-168; Danişmend, a.g.e. c.IV, ss.367-401.

¹⁸ Duyûn-ı Umumiye; Osmanlı Devletinin Avrupa devletleri ve bankerlerine olan borçları demektir. (Geniş bilgi için bkz. Pakalın, M.Zeki, Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.I, s.487-491.

sonucu, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesini imzalamasına ve topraklarının işgal edilmesine neden olmuştur.

Anadolunun işgal edilmesine tepki olarak, her yerde birçok ayaklanmalar başlamış ve böylece Milli Mücadele devrine girilmiştir. M.Kemal Atatürk'ün 9.Ordu Müfettişliğine atanması sonucu 19 Mayıs 1918'de Samsun'a gitmesiyle Milli Mücadele organize bir şekilde hızlanmış ve bunun neticesinde 23 Nisan 1920'de T.B.M.M. açılmıştır. Yapılan I.Inönü (8-10 Ocak 1921), II. İnönü (23-31 Mart 1921), Sakarya (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi (26-30 Ağustos 1922) savaşları ile Anadolu toprakları işgalden kurtarılmış ve 23 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması sonucu Türkiye Cumhuriyeti doğmuştur¹⁹.

29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilanından sonra Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal, toplum hayatını derinden etkileyecek çok köklü değişikliklere sebep olan inkılaplar başlatmıştır. Buna göre 3 Mart 1924'de Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile yüzyılların eğitim kurumu olan medreseler kapatılmış, 8 Mart 1924'de Şer'iyye Mahkemeleri kaldırılmış, 30 Kasım 1925'de tekkeler seddedilmiştir. Ardından Şapka Kanunu (28 Ekim 1925) ve İsviçre Medeni Kanunu esas alınarak hazırlanan Türk Medeni Kanunu, 17 Şubat 1926'da kabul edilmiştir. 1 Kasım 1928 yılında Harf inkılabı, 3 Nisan 1930'da kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi ve 21 Haziran 1934'deki soyadı kanunu bu inkılapların en önemlilerindedir.

---

¹⁹ Bu antlaşma hakkında geniş bilgi için bkz. D.G.Büyük İslâm Tarihi, c.XII, s.197.

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölmesi ile 11 Kasım 1938'de İsmet İnönü II.Cumhurbaşkanı seçilmiştir²⁰.

Özette Abdulhakîm-i Arvâsî Osmanlı Devletinin en zayıf olduğu ve tarih sahnesinden silindiği bir dönem ile yeni Türkiye Cumhuriyetinin kurulduğu ve tek parti ile yönetildiği inkılaplar döneminde yaşamıştır. Bu esnada yüzyılımız, geniş kapsamlı I.Dünya Savaşı'na ve Anadolu'nun kurtuluşundaki Milli Mücadeleye şahit olmuştur.

B- Dönemin Tasavvufî Özellikleri

Şimdi de, o devrin tasavvufî atmosferini tanımaya çalışalım.

1- Tekkeler ve Siyasî İdare Münasebetleri

Abdulhakîm-i Arvâsî'nin yaşadığı zaman dilimi Osmanlı Devleti'nin bütün müesseseleri ile birlikte sona doğru yaklaştığı bir dönemde yer alır. Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya hüküm sürmesindeki en önemli faktörlerden biri olan Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kapatılmasına kadar Bektaşilik, bir nevi Osmanlı Ordusunun, bugünün modern ordularının dahi üzerinde önemle durdukları, moral gücü olmuştur. Ancak Bektaşilik'teki İslâm'dan sapmalar²¹, haklı olarak yasaklanmalarına neden olmuştur.

Bektaşilik'ten sonra ordu-tekke münasebeti devam etmiş ve Bektaşiliğin yerini Mevlevilik almış, hatta ordudaki manevi temsilcisinin rütbesi bizzat II.Mahmut tarafından Mareşalliğe yükseltilmiştir²². Bu dönemden sonra da Osmanlı padişahları ya Mevlevî, ya da Nakşibendi tarikatlarına girmişlerdir²³.

²⁰ D.G.büyük İslâm Tarihi, c.XII, ss.287-288.

²¹ Bkz. Kara, Mustafa, Tekkeler ve Zaviyeler, ss.207-208.

²² Sakallı, Bayram, "Tekke Zaviye ve Türbelerin Türk Toplumundaki Roller, Kapatılmaları ve Tepkiler", Türkiye Gönüllüğü, Ank. 1994, s.204.

²³ Gündüz, İrfan, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, İst. 1989, s.144.

Osmanlı padişahlarının bir kısmı, siyasi amaçla da olsa tekkelerle sürekli dirsek teması içinde olurken²⁴ bazıları da tarikatlarla sempati duymuş hatta çeşitli tarikatlarla intisab etmişlerdir²⁵. Buna rağmen genel olarak diyebiliriz ki, tekkeler tamamen devletin emri altında olmadıkları gibi, devletten ayrı ve bağımsız da olmamışlardır.

II.Abdulhamid'in Anadolu'da ve özellikle İstanbul'da yaygın bulunan tarikatlarla değil de daha ziyade Suriyeli Şeyh Ebu'l-Hüdâ (Rıfâî) ve Mağribî Şeyh Zafir (Şazelî-Medenî) ile yakın olması ve panislamist siyasetini bu yolla yürütmesi, özellikle İstanbul'daki bazı Nakşîbendî Şeyhlerinin tepkisine yolaçmış ve onların İttihat ve Terakki ile ortak hareket etmelerine neden olmuştur²⁶.

Tekkeler, o dönemdeki bütün eleştirilere rağmen, I.Dünya Savaşı'nda ve özellikle Kurtuluş Savaşı'nda, etkin bir rol oynamışlardır. İstanbul'daki birçok tekke, Anadolu'ya silah sevkiyatını üstlenmiş birer silah deposu haline gelmişlerdir. Özellikle Özbekler tekkesi bu konuda ün salmıştır²⁷. Teşkilat-ı Mahsusa'nın eski başkanlarından Hüsametdin Ertürk: "Mütareke yıllarının isimsiz kahramanları içinde, başı sarıklı din adamlarını, imam ve müezzinleri, kürsü vaizlerini, tekke mensuplarını, medrese hocalarını saymak zorundayız..."²⁸ diyerek tekkelerin Kurtuluş Savaşı'ndaki hizmetlerini dile getirmektedir.

²⁴ Örneğin, II. Abdulhamid, İslamî topluluklarla İrtibatını tekke mensupları sayesinde kurmuş ve geliştirmiştir. (Geniş bilgi için bkz. Sırma, İhsan Süreyya, Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde büyük Rol oynayan Tarikatlarla dair bir vesika, İ.Ü.E.F., Tarih Dergisi, Sy. 31, İst.1977, ss.183-186.)

²⁵ Padişahların hangi tarikatlarla sempati duyduğu veya mensup olduğu hakkında geniş bilgi için bkz. Şapolyo, Enver Behnan, Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İst. 1964, ss.448-449.

²⁶ Kara, İsmail, İslamcılığın Siyasî Görüşleri, İst. 1994, s.74.

²⁷ Kutay, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevî Mimarları, ss. 26-27, Adıvar Halide Edip, Türkün Ateşle İmtihanı, İst. 1964, ss.55-65; Kara Mustafa, a.g.e., ss.212-218.

²⁸ Ertürk, Hüsametdin, İki Devrin Perde Arkası, İst., 1957, s.507.

23 Nisan 1920 yılında açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde çok sayıda tekke mensubu ve şeyh bulunmaktadır. Hatta, Birinci Meclis'e Kırşehir milletvekili olarak giren Hacı Bektaş Şeyhi Cemaleddin Efendi ile Konya Mevlana dergahı postnişini Abdulhalim Çelebi meclisin birinci ve ikinci başkan vekilleri olarak görev yapmışlardır²⁹.

1925 yılında tekkeler kapatılana kadar, Mustafa Kemal Atatürk de, şeyhlerle diyalogunu devam ettirmiş ve onların nüfuzlarından yararlanmıştır. Özellikle Hacı Bektaş postnişini Cemaleddin Efendi ve Konya Mevlana Dergahı şeyhi Abdulhalim Çelebi ile Atatürk yakın arkadaş olmuş, hatta, belki de bu arkadaşlığın neticesi olsa gerek, bütün türbeler, tekkelerle birlikte kapatılmasına rağmen Konya Mevlana türbesi açık kalmıştır³⁰.

2) TASAVVUFİ YAYIN ORGANLARI VE CEMİYETLER

Burada ele alacağımız yayın organları ve cemiyetler, bizzat tekke mensupları tarafından, tekke ve tarikatların ıslahı için yapılmış çalışmalardır. Ayrıca bu yayın organlarının geniş bir şekilde incelenmesi, dönemin tasavvufi ortamını en iyi şekilde yansıtabilecektir. Fakat bu, ayrı bir çalışma konusu olabilecek kadar geniştir. Biz burada, sadece tanıtıcı kısa bilgiler vereceğiz.

²⁹ Kara, Mustafa, a.g.e., s.320. Ayrıca Hacı Bayram postnişini Şemseddin Efendi (ö.1944), Nakşî şeyhi Servet Efendi (ö. 1962), Tavas Bektaşî postnişini Mazlum Baba (ö. 1945), Erzincanlı Nakşî Şeyhi Feyzi Efendi gibi kimseler de, Birinci mecliste milletvekili olarak bulunmuşlardır. (Bkz. Kara Mustafa, a.g.e., s.323.)

³⁰ Mustafa Kemal Atatürk'ün Şeyhlerle olan münasebetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kara, Mustafa, a.g.e., ss.218-222.

a) Tasavvufî Yayın Organları

1) Ceride-i Sufiye

Sahibi ve mesul müdürü Hasan Kazım olan Ceride-i Sufiye, tasavvufî yayın organları içinde en ciddi ve en uzun ömürlü olanıdır. Rumî 1327 (m.1911) yılında haftalık olarak yayın hayatına başlamış ancak bir yıl sonra Haziran 1328'den itibaren 15 günlük bir dergi olarak 1919 yılına kadar yayınlanmaya devam etmiştir. Toplam 161 sayı yayınlanmıştır. Rıza Tefik, Sadık Vîcdânî, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, Veled Çelebi, Hüseyin Vassaf, Tahirü'l-Mevlevî, İsmail Hakkı ve Mustafa Fevzi gibi seçkin bir yazar kadrosuna sahip olan dergi, tasavvufî düşüncedeki ve tekkelerdeki yanlışlıkların ıslahı için teklifler sunmuştur. Dergi yöneticileri, İstanbul'daki tekke şeyhlerinden tekkelerinin tarihçesi hakkında bilgi alıp değerlendirmek istemişlerse de, buna muvaffak olamamışlardır³¹.

2- Tasavvuf

Mart 1327 (m.1911) yılında yayın hayatına haftalık olarak başlayan derginin sahibi, Urfa Mebusu olan Şeyh Saffet'tir. Resmi olmamakla birlikte, Şeyh Saffet'in idare heyetinde olduğu, Cemiyet-i Sufiye'nin yayın organıdır. Tasavvuf dergisi, daha ziyade tasavvuf ıstılahları, tasavvuf edebiyatı, tasavvufî mektuplar, menkıbeler ve bazı suffilerin hal tercümeleri konularına ağırlık vermiştir. Cemiyet-i Sufiye'de yapılan konferansları tefrika halinde yayınlamış olan dergi, I.Dünya Savaşı yıllarındaki sıkıntılar içinde yayın hayatına son vermiştir³².

³¹ Kara, Mustafa, Tekkeler ve Zaviyeler, ss.276-277; Kara, Mustafa, "Cumhuriyet Öncesi Tasavvufî yayın Organları ve Cemiyetler", Fikir ve sanatta Hareket, İst. 1979, sy. VIII, ss.16-17; T.D.V.İslâm Ansiklopedisi, c.7, s.410.

³² Kara, Mustafa, a.g.e., ss.277-279.

3- Muhibban

3 Ağustos 1325 (m.1909)'de Hacıbeyzâde Ahmet Muhtar tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Ancak dergi, daha ziyade Bektaşî tarikatının yeniden resmî hüviyetini kazanması yönünde faaliyet göstermiştir. Daha ziyade Kâdiri ve Rufaî tarikatlarınca desteklenmiştir. Bu da, Tasavvuf dergisi gibi I.Dünya Savaşı yıllarında yayınlanmaz olmuştur³³.

4- Hikmet

Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi tarafından 8 Nisan 1326 (m.1910) tarihinden itibaren çıkarılmaya başlayan haftalık bir gazetedir. Gazetede "Tasavvuf-i İslâmî" başlığı altında sürekli tefrikalar yayınlanmış, ayrıca tasavvufî hikayeler ve piyeslere de yer verilmiştir³⁴.

5- Mihrab

Sahibi ve mesul müdürü Agah Mazlum olan dergi 15 T.Sani 1339 (m.1923) tarihinden itibaren 15 günde bir çıkarılmıştır. Sühreverdi el-Maktul ve Hay b.Yekzan ile ilgili tefrikaların da yer aldığı dergide Bakizâde Tahir'in makaleleri yanında, Hilmi Ziya Ülken'in "Tasavvuf Tarihi ve Psikolojisi" üzerine yazıları da vardır.

Şeyh Saffet ile İzmirli İsmail Hakkı'nın "tasavvuf kitaplarındaki hadisler" üzerine yaptıkları tartışmalar da³⁵ bu dergi'de yayımlanmıştır. Ayrıca İbn Teymiye ve Şeyh Bedrettin ile ilgili incelemeler de vardır³⁶.

³³ Kara, Mustafa, a.g.e., ss.279-281.

³⁴ Aynı eser, ss.282.

³⁵ İzmirli İsmail Hakkı ile Şeyh Saffet'in bu tartışmaları, daha sonra, her iki tarafın görüşlerini kitap halinde yayınlamalarına neden olmuştur. İzmirli İsmail Hakkı görüşlerini "Hakkın zaferleri" adıyla 1341'de, Şeyh Saffet ise, "Tasavvufun zaferleri" adıyla 1343 yılında yayınlamışlardır.

³⁶ Kara, a.g.e., ss.282-283.

b- TASAVVUFİ CEMİYETLER

1- Cemiyet-I Sufiye-I İttihadiye

Bu cemiyet, II.Meşrutiyet'in ilanı ile Trablusgarb'daki sürgün hayatından dönen şeyh Nailî Bedevî Efendi (ö.1908)'nin kurmak istediği, ancak ömrünün kifayet etmemesi sonucu kurulamayan, fakat yapmak istediği faaliyetleri açıklanmış olan bir cemiyettir³⁷.

Tekkelerin ve ehl-i tarik'in ıslahı için şu dört hususun gerçekleştirilmesini Muhibbân dergisi vasıtasıyla ilan etmişlerdir.

1- Meclis-i Meşayih Reisi, hem şeriat, hem de tarikat ilimlerine vakıf biri olmalıdır.

2- Meşihat ve Hilafet, emval ve emlak gibi babadan oğula intikal etmemelidir.

3- Tekkeler, sadece dervişlere değil, herkese açık olmalı ve gelen kimselere "niçin geldin" denmemelidir.

4- Tekkeler, ehl-i tarik müfettişlerce sürekli denetlenmelidir³⁸.

2- Cemiyet-I Sûfiye

Tasavvuf dergisinin yayın hayatına başlamasından (10 Mart 1327) iki ay sonra kurulan bu cemiyetin, idare heyeti içinde Şeyhu'l-İslâm Musa Kazım Reis olmak üzere Şeyh Safvet, İzmirli İsmail Hakkı gibi dönemin tanınmış simaları

³⁷ Kara, a.g.e., s.284.

³⁸ Geniş bilgi için bkz. Kara, Mustafa, a.g.e., ss.283-286.

vardır. Cemiyetin açılışında Kelamî Dergahı postnişini Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî bir konuşma yapmıştır.

Bu cemiyet vasıtasıyla gerçekleştirilmek istenen faaliyetlerin en önemlileri şunlardır.

- 1- Çok geniş kapsamlı bir tasavvuf tarihi hazırlamak ve neşretmek,
- 2- Tasavvufia ilgili mevcut bütün eserlerin yer alacağı geniş bir kütüphane kurmak.
- 3- Cemiyet merkezinde sürekli konferanslar düzenlemek³⁹.

Yukarıdaki yazılardan da anlaşılacağı gibi Arvâsî'nin yaşadığı dönem, tarikatların ve tekkelerin bekleneni veremediği, tasavvufî düşüncede yenilenme ihtiyacının hissedildiği bir dönemdir. Haklarında kısaca bilgi verdiğimiz yayın organları ve cemiyetler ise, bizzat tasavvuf erbabı tarafından yürütülen yenilenme çalışmalarının birer parçasıdır. Ancak bu gayretler bir fayda vermemiş ve tekkeler 30 Kasım 1341/m.1925 yılında kapatılmaya mahkum olmuştur.

3- Tarikat ve Tekkelerin Genel Durumu

19. asırda Osmanlı Devleti'nde görülen batılılaşma hareketini yönlendirenler, devletin geri kalmışlığının sebebini mevcut medreselere, tekkeler ve ordu olarak görmüşlerdir. Bu yüzden ilk olarak 1826 yılında Bektaşîlik ile içiçe olan Yeniçeri Ocağı kaldırılarak, yerine Rus ceketi giymiş ve elinde Belçika tüfekleri olan yeni bir ordu kurulmuştur⁴⁰. Burada kapatılan sadece Yeniçeri

³⁹ Cemiyet-i Suufiye hakkında geniş bilgi için bkz. Kara, Mustafa, a.g.e., ss.287-297; T.D.V.İslâm Ansiklopedisi, c.7, s.335.

⁴⁰ Kara, Mustafa, a.g.e., s.226.

Ocağı olmamış, Bektaşilik de yasaklanmıştır. Ancak görüldüğü gibi yenilenme öz'ünde değil kabukta gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu dönem içerisinde tekkeler ve tarikatların bir kısmı, bir zamanlar İslâmî yaşanan bir ahlak nizamı haline getirmiş iken, artık maalesef cehalet ve atâletin ağına girmişlerdir. Bu durum; "Tasavvuf hâl idi, kâl oldu, önceleri tasavvufun ismi yoktu, hakikatı vardı, şimdi ismi var hakikatı yok⁴¹..." ifadeleriyle dile getirilmiştir. Fakat bu ifade, o dönemdeki bütün tarikatların aslını kaybettiği anlamına da, gelmez.

Tarikat ve tekkelerin içerisinde bulunduğu bu olumsuz durumun⁴² düzeltilmesi için bizzat, tarikat erbabı tarafından teşebbüse geçilmiş⁴³ cemiyetler açılmış, yayın organları kurulmuş ve hatta o dönemde yürürlükte olan şeyhliğin, babadan oğula geçmesi yani "beşik şeyhliği" veya "evlâdiye" gibi konuların tarikat geleneği ve islamın ruhu ile bağdaşmadığı dile getirilmiştir⁴⁴. Hatta bir şeyhin manevî yönden daha üstün bir şeyh görmesi halinde, bütün müridleriyle birlikte ona intisab etmesi mürşidliğin adabından sayılmıştır⁴⁵.

Abdulhakîm-i Arvâsî'nin yaşadığı bu dönem içerisinde, sadece İstanbul'da tesbit edilen 450 tekke vardır⁴⁶. Nakşibendî Tarikatına ait tekke sayısı 95, Kadirî 65, Rufâî 40, Şazeli³, Mevlevî 5, Bektaşî 14, Halvefî 69, Celvefî 31, Sünbülî 26,

⁴¹ Kara, a.g.e., s.296.

⁴² Tekkelerin ve tarikatlara bozuluşundaki nedenler hakkında geniş bilgi için bkz. Gündüz, İrfan, a.g.e., ss.165-180.

⁴³ Tarikat için düzenleyici tedbirler hakkında geniş bilgi için bkz. Gündüz, a.g.e., ss.182-190.

⁴⁴ Bkz. Çalışmamızın "Tasavvufî Yayın Organları ve Cemiyetler" bölümüne.

⁴⁵ Gündüz, a.g.e., s.183.

⁴⁶ Ahmed Mühîb, 300 civarında tekke ismi saymaktadır. (Bkz. Ahmed Münip, Mecmua-ı Tekaya, İst. 1908.

Sadiyye 34, Şabaniyye 24, Cerrahiyye 12, Bedeviye 8, Bayramiye 9, Uşâkî 6, Gülşenî 6 ve Sinânî tekke sayısı da, 3 tanedir⁴⁷.

Anadolu'da bulunan ve sayıları tahmin edilemeyecek kadar çok olan tekkeler de göz önünde bulundurulduğunda, tarih boyunca, toplumla her an içiçe bulunan ve günlük hayatı ve ilişkileri diğer İslâmî ilimlere nazaran daha çok etkileyen tasavvufun⁴⁸ ve tekkelerin Osmanlı devletinin son yıllarındaki önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Önceleri, kendi kuralları çerçevesinde hareket eden ve bugünkü ifâdeyle birer "sivil toplum örgütü" diyebileceğimiz tekkeler, Meclis-i Meşayih⁴⁹'in kurulmasıyla artık bir devlet dairesi⁵⁰ haline getirilmiştir⁵¹. Hatta 2 Eylül 1334 (m.1918) yılında çıkarılan bir talimatnâme ile şeyhlerin halifelerine icâzetname verirken bu işi, İstanbul'da Meclis-i Meşayih, diğer yerlerde ise, Encümen-i Meşayih'in onayı ile yapmaları istenmiştir⁵².

Daha sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, 1924 yılında Kurtuluş Savaşında büyük etkinlikleri olan tekkeleri resmen kabul ederek 3 Mart tarih ve

⁴⁷ Şapolya, Enver Behnan, Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İst. 1964, ss.461-472.

⁴⁸ Kara, İsmail, "Madalyonun bir yüzü; Tekkeler kapandı iyi oldu" Dergah, Edebiyat Sanat kültür Dergisi, sy. 10, s.14.

⁴⁹ Meclis-i Meşayih 1866 yılında tekkelerin tarikat usullerine göre idarelerini temin ve tekke şeyhliklerine faziletli ve münevver kişileri seçip tayin etmek üzere devlet tarafından kurulmuş cemiyetin adıdır. (Geniş bilgi için bkz. Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi, İst.1978; Kara, Mustafa, a.g.e., ss.302-310.

⁵⁰ Devlet tarafından tarikatların düzenlenmesi için yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Gündüz, a.g.e., ss.190-191.

⁵¹ Kara, a.g.e., s.317.

⁵² Şeyhler tarafından halifelere verilecek icazetnâmelere dair talimatname için bkz. Kara, a.g.e., ss.410-411.

429 sayılı Şeriyeye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılmasına dair kanunun 5. maddesi ile, şeyhlerin tayin işlerini imam ve müezzinlerle birlikte Diyanet İşleri Reisliği'ne vermiştir⁵³.

Gerek tekke mensuplarının gayretleri, gerekse devlet tarafından alınan tedbirler, İslâm toplumundaki "yabancılaşmaya" ve peygamberin sünnetinden uzaklaşmaya, Hz.Peygamber'in hayatını örnek alanların bir reaksiyonu⁵⁴ olarak ilk defa zühd hareketi şeklinde ortaya çıkan tasavvufi anlayışın⁵⁵ ve onların mektepleri olan tekkelerin eski günlerine dönmesine kafi gelmemiştir. Hatta, gün geçtikçe tepki toplamaya başlamıştır. 1925 yılına gelindiğinde ise yüzyıllardan beri yaygın eğitimin merkezlerinden biri olan tekkeler kapatılma sürecine girmiştir.

4- Tekkelerin Kapatılması

1 Kasım 1922 yılında saltanatın kaldırılması ve bundan sonra 3 Mart 1924'de Halifeliğin ve Şeriyeye ve Evkaf vekaletinin kaldırılmasıyla T.C.Devleti'nde laikleşme sürecine girilmiş ve sıra Osmanlı döneminden kalma tekkeler vb. müesseselerin kaldırılmasına gelmiştir.

Konumuz olan tekkelerin kapatılması, bir gün içinde alınan ani bir kararla değil, işleyen bir sürecin sonuna gelmesiyle gerçekleşmiştir.

Şeyh Said İsyanı⁵⁶ sonucu 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu⁵⁷ ile kurulan İstiklal Mahkemeleri, özellikle taşrada çok etkin rol

⁵³ Anbumu, Kemal, Milli Mücadele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar, Ank. 1957, s.157.

⁵⁴ Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf, İst. 1990, ss.41-42.

⁵⁵ Yılmaz, Hasan Kâmil, Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Tasavvuf, Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, İst. 1991, s.31; Kara, a.g.e., ss.30-31.

⁵⁶ Şeyh Said İsyanı için bkz. Goloğlu, Mahmut, Devrimler ve Tepkileri, Ank. 1972, s.101.

⁵⁷ Geniş bilgi için bkz. Aybars, Ergün, İstiklâl Mahkemeleri 1923-1927, Ank., 1982, ss.80-107.

oynamışlardır. Diyarbakır'da çalışmalarını yürüten Şark İstiklal Mahkemesi, Şeyh Said ve arkadaşları hakkında verdiği kararın sonunda, bölgede bulunan tekke, zaviye ve tarikatların kapatılmasını kararlaştırmıştır. Mahkeme savcılığı tarafından da, Mardin, Van, Hakkari, Siirt, Diyarbakır, Malatya, Elazığ, Ergani valilik ve kaymakamlıklarına 30 Haziran 1925 tarihinde bir yazı gönderilerek "tekke ve zaviyelerin birer menba-ı şer ve fesad" yuvaları olduğu bildirilmiş ve kapatılmaları istenmiştir⁵⁸.

Doğuda bu gelişmeler olurken Reiscumhur M.Kemal Atatürk de Kastamonu ve İnebolu seyahatlerine çıkmıştı. 24 Ağustos 1925'de başlayan ve fes yerine ilk kez şapkanın giyildiği bu gezide⁵⁹ Atatürk, tekke ve tarikatların kapatılmasının habercisi olan açıklamalarda bulunmuştur. "Türbelerden, yalancı evliyalardan istimdad etmek medenî bir heyet-i ictimai için şîndir. İyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, müridler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru ve en hakiki tarikat, "tarikat-ı medeniye"dir."⁶⁰ Yine aynı konuda; "Rüesâ-yı tarikat bu dediğim hakikatı bütün vuzuhu ile idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkeleri kapatacak, müridlerinin artık vâsıl-ı rüşd olduklarını elbette kabul edeceklerdir"⁶¹.

Atatürk'ün Ankara'ya dönüşünün hemen akabinde ,2 Eylül 1341 (1925) tarihinde hükümet, "bilumum tekâyâ ve zevâyâ'nın seddine ve devlet memurlarının şapka giymesine dair" bir karamame çıkarmıştır. Bu karamame

⁵⁸ Aybars, Ergün, a.g.e., s.182.

⁵⁹ Bu gezi hakkında geniş bilgi için bkz. İncece, Mustafa Selim, Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu seyahatleri, 2. Baskı, Ank. 1975.

⁶⁰ Açıksöz, 1 Eylül 1341 (1925), Pazartesi, Nu: 1448.

⁶¹ Aynı gazete, ss.5-6; Kara, a.g.e., s.327.

sonrası bütün yurt çapında ilk etapta 773 tekke ve 905 türbe hemen kapatılmış ve 28.11.1925 tarih ve 8493 sayılı genelge ile kapatılan tekkelerle ilgili bütün işlemlerin Milli Eğitim Bakanlığınca yürütülmesi öngörülmüştür⁶². Daha sonra da T.B.M.M.'nin 30.11.1925 tarihli toplantısında Konya mebusu Refik Bey ve arkadaşlarının hazırladığı tekke ve zaviyelerle, türbelerin seddine ve türbedarıklarla bir takım ünvanların men ve ilgasına dair kanun teklifi görüşülerek 677 Sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir. Bu kanun, 13.12.1925 tarihinde 243 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁶³.

5- Tekkelerin Kapatılmasına Tepkiler ve 1925 Sonrası Türkiye'de Tarikatların Durumu

Tekkelerin kapatılması sonrasında bu karara karşı çıkararak olumsuz tepki gösterenler olmuş ise de, yüksek sesle ve yazılı basın kanalıyla tepki gösterenler, tekkelerin kapatılmasından memnunluk duyan kişiler olmuştur.

Tekkelerin kapatılmasının hemen sonrasında "Haftalık Mecmua" isimli bir dergide konuyla ilgili uzun bir makale yayınlanarak: "İnkılab, manasız luzumsuz, muzır ocaklarından bir kısmını daha söndürdü... Fırıldak gibi döne döne i'fila hülyası besleyen mevlevîler, nar-ı beyza haline gelmiş demirle dağlanan, keskin şişleri avurdularına batıran korkunç rufâiler tarihe karıştılar.... Tekkeler bir ibadethane değil, bir tımarhane idi. Oraya akli başında giren insanlar, Toptaşındaki delileri hayrette bırakacak çılgınlıklar yapan birer mecnun haline gelirlerdi... Şimdi artık büyük Gazi'nin dediği gibi bir tek tarikat vardır, "Medeniyet

⁶² Koşay, Hamit, "Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra", Güzel Sanatlar Dergisi, İst. 1949, s.2.

⁶³ Kara, a.g.e., s.328; Bu Kanunun mecliste görüşülmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 19. cilt, II Devre, Ank. 1925, ss.316-322.

Tarikatı... " şeklinde devam eden bu yazıda, şeyhlere hakaret edilerek şöyle bir çağrıda bulunmaktadır: "Onlar için de bu kadar senedir söyledikleri gibi "- Hû erenler! deyip, medeniyet tarikatına intisabdan başka çare yoktur"⁶⁴. Yine aynı fikrî yönde yayın yapan "Resimli Perşembe" isimli bir gazetenin ilk sahifesine büyük bir derviş resmi yerleştirilmiş, altına: "Tufeylî bir derviş: Asırlardan beri millet içinde tufeyli yaşayan, hayatını tembellikle kazanan adam tariha karıştı"⁶⁵, sözleri yazılarak tekkelerin kapatılmasından duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.

Sosyal adabın öğretildiği bu müesseseler kapatılınca, yerine o görevi ifa edecek halkevleri açılmış; ancak buralarda milletin inançlarına ters düşen balolar düzenlenmiş ve piyesler sergilenmiştir⁶⁶.

Bu yöndeki tepkilere örnek çoğaltılabilir, ancak, çalışmamız açısından tarikat erbabının gösterdiği tepkiler daha önemlidir. Denilebilir ki, tekkelerin kapatılmasına karşı olanların özellikle Takrir-i Sukun Kanunu'nun yürürlükte olması dolayısıyla, pek fazla sesleri çıkmamıştır. Gösterilen tepkiler de daha ziyade öz eleştiri şeklinde olmuştur.

Abdülhakîm-i Arvâsî tekkelerin kapatılmasına "hükümet tekkeleri kapatmadı, onlar zaten kendi kendilerini kapatmışlardı. Hükümet boş mekanları kapattı"⁶⁷ diyerek tepkesini dile getirmiştir. Arvâsî'den tasavvufî terbiye almış olan Necip Fazıl Kısakürek de aynı manada olmak üzere, "öyleyse hükümetin kapattığı, manâda boş mekanlar, yasak edebildiği de sahtekarlarca dış plan

⁶⁴ Haftalık Mecmua, 14 Eylül 1341 (1925), Pazartesi, No: 9, s.2.

⁶⁵ Resimli Perşembe, 8 T.Evvel, 1341 (8 Ekim 1925), Perşembe, No: 20, s.1.

⁶⁶ Işık, Emin, Devletî Kuran İrade, İst.,1971, s.12.

⁶⁷ Kısakürek, O ve Ben, İst. 1994, s.133.

maskesi olarak kullanılması gayet kolay ve kökünü kaybetmiş merasim şekilleri..."⁶⁸ ifadeleriyle olaya yaklaşmıştır.

O dönemin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Kenan Refaî (1867-1950) ise tekkelerin kapatılmasını Allah'ın bir tecellisi olarak görmüş ve Topkapı Mevlevîhânesi Şeyhi Bâki Efendi'nin bu konudaki üzüntüsünü dile getirmesi üzerine: "Evvelce zâhir tekkesinde demsâz idik, şimdi kalp tekkesinde dilsâzız, Allah böyle istemiş, böyle yapmış... Şimdi ten tekke oldu, gönül de makam, yine kalpler cemâl nuriyle doldu"⁶⁹ şeklinde cevap vermiştir. Daha sonra 1929 yılında yanında semâ yapmaya başlayan bir kimseye de tepki göstererek, "olmaz efendi, bu zamanda böyle şey olmaz. Mademki yasaktır denmiş, men edilmiştir, onun için olamaz. Biz ululemrin sözüne ittiba ederiz..."⁷⁰ diyerek de devletin kanunları karşısındaki tutumunu ortaya koymuştur. Ancak bu ittibanın, gönüllü mü, zoraki mi olduğu hususu, mübhem görülmektedir.

Tekkelerin kapatılması ve tarikatların yasaklanmasını Nakşi şeyhlerinden biri olan Abdulaziz Bekkine (1895-1952) de Kenan Rifaî gibi karşılayarak, "... bu tekkeler kapanmayı hak etmişti. Çünkü bu tekkelerin içinde İslam'ı muhafaza edenler fevkalâde azalmıştı. O'nun için Allah kapattırdı"⁷¹ demiştir.

Cumhuriyet döneminin en önemli şeyhlerinden biri olan Mehmet Zahit Kottku (1897-1950) ise, "... zaten beşyüz seneden beri, hatta daha evveleri dervişlik kalmamış, herkes yalnız şeyhlik sevdasında olduklarından, bu günkü

⁶⁸ Kısakürek, a.g.e., s.133.

⁶⁹ Ayverdi, Semîha, Kenan Rifaî ve Yirminci asrın ışığında Müslümanlık, İst. 1965, ss.99-100.

⁷⁰ Aynı eser, aynı yer.

⁷¹ Ersöz, Ahmet, Abdulaziz Bekkine Hazretleri, İzmir, 1992, s.11.

şeyhler de maalesef kemal bakımından noksan kişilerdir; bunlara şeyh deyip peşlerine takılmak bile doğru değildir. Bizim gençlik zamanımızda Küçük Hüseyin Efendi (k.s.) namında 100 yaşını geçmiş keramet ehlinde bir şeyh efendi vardı. Tekkesini tamire çalışanlara, biz yıkılsın diye bakıyoruz, siz de yapmaya çalışıyorsunuz, diye günümüzün dervişlerinden her halde bıkmış olmalıdır ki, böyle şikayette bulunmuşlardı"⁷² diyerek bu konudaki hem kendi düşüncelerini hem de Küçük Hüseyin Efendinin yirminci asırdaki tarikat ve tekkelere bakışını ortaya koymaktadır.

Bütün bu yaklaşımlardan sonra, bir kısım tarikat şeyhlerinin, II.Abdulhamid'e karşı birlikte oldukları İttihat ve Terakki ile Milli mücâdelede ve Birinci T.B.M.M.'nde yan yana oldukları zihniyetin⁷³, kendi dünya görüşlerini tasfiyesi, mekânlarını (tekkelerin) ve makamlarını ellerinden almasına karşı olağan üstü bir tepki göstermek bir yana, sanki beklenen bir durumun gerçekleşmesi gibi gördükleri kanaati hasıl olmaktadır. Bu durum daha önce de belirttiğimiz gibi, Takrir-i Sukun Kanunu'nun yürürlükte olmasından kaynaklanabileceği gibi, kendilerinin de (en azından bir kısmının) tekkelerin ve tarikatların halinden memnun olmadıkları yahut bir şeyler yapmak isteseler de, artık vaktin çok geç olduğunun görülmesinden de kaynaklanabilir.

Tekkelerin kapatılması ve tarikatların resmî olarak yasaklanması, tasavvufî hayatın bıçakla kesilir gibi tamamen yok olmasını sağlamamış, Kenan Rifâî'nin dediği gibi, her tenin bir tekke olmasına yaramıştır. Zaten o dönemin

---

⁷² Kolku, Mehmet Zahir, Tasavvufî Ahlak, İstanbul, 1991, c.5, ss.252-253.

⁷³ Kara, İsmail, "Sonuç Yerine: Tekkeler Kapandı mı?", Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi, sy: 16, s.15.

siyasi iktidarı da bu durumun farkında olduğu için, kanaatimizce XIX. asrın ikinci yarısından sonra, en etkili tarikat olmaya başlayan Nakşibendî Tarikatı'na⁷⁴ Menemen Olayı ile son bir darbe indirilmek istenmiştir.

Tekkelerin kapatılması ile bazı tarikatların faaliyetlerini yurtdışına taşıdıklarını görmekteyiz. Bektaşilik, merkezini Salih Niyazi Dede (ö.1941) ile Amavutluk'a, Mevlevîlik ise, Muhammed Bakır Çelebi postnişinliği ile merkez faaliyetlerini Suriye'ye taşımıştır⁷⁵. Nakşibendiyye Tarikatı ise, 1950 yılına kadar çok fazla gözükme de, özellikle çok partili döneme geçilmesiyle varlığını Anadolu'nun her köşesinde devam ettirmiştir.

Tekkelerin kapatılmasının üzerinden 71 yıl geçmiş iken, bugün, Türkiye'deki tekkelerin ve tarikatların durumu nedir, şeklindeki soruya verilecek cevap gayet açıktır. Resmiyette tekkeler kapandı ve tarikatlar da yasaktır; ancak, fiiliyatta hem tekkeler açıktır ve hem de tarikatlar serbesttir. Hatta tekkelerin açık olduğu günlerdeki oluşturulan zikir meclisleri bugün büyük şehirlerin, en büyük camilerinde kurulmaktadır. Üstelik dünya görüşleri ile pek bağdaşmayan siyasî partiler tarafından dahi tarikat şeyhleri ziyaret edilmektedir.

Bugün Türkiye'de bulunan tarikatların durumları başlıbaşına bir inceleme konusudur. Ancak gözlemlerimize göre ,her gün sayıları artarak, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde, birçok insan tarikatlara yönelirken, bazıları da, tarikat

---

⁷⁴ Gündüz, a.g.e., s.216.

⁷⁵ Kara, a.g.e., ss.334-335.

mensupları tarafından icra edelin çeşitli davranışlara⁷⁶ bakıp tasavvuf ve bütün tarikatlar hakkında bir genelleme yaparak, negatif bir kanaat sahibi olmaktadır.

Sonuç olarak, özellikle XVIII. yüzyılla birlikte başlayan ve toplumda "gavurun tembeli keşiş, müslümanın tembeli derviş olur" ifadeleriyle dile getirilen tarikatlardaki yanlışlıklar, o günden bugüne insanların hem tasavvufa ve hem de tarikatlara ön şartlı ve olumsuz bakmalarına neden olmuştur. Tasavvufun ne olduğu araştırılmamış, dervişin hatası tasavvufa ve tarikatlara maledilmiştir.

Kanaatimizce bu noktada yapılması gereken, öncelikle tarikat erbabını gerçek manadaki tasavvufun ve gayesinin ne olduğu konusunda bilgilendirmek ve bilinçlendirmek gerekir. Ayrıca, tasavvufun tarih boyunca İslamın tebliği açısından yüklendiği rolü, kardeşlik bağlarını güçlendirerek ve insanları birbirine sevdirek toplumun dirlik ve düzenini sağlaması açısından önemini, tasavvufun ortaya çıktığı hicrî ikinci asırdan bu güne kadar İslâm düşünce haritasında iz bırakan ve özgün fikirleri olan ve tasavvufu az veya çok ilgisi olmayan, neredeyse hiçbir İslâm aliminin olmadığı gerçeğini anlatmaktadır.

---

⁷⁶ Rıfai Tarikatında muridlerin çeşitli yerlerine şiş batırılması gibi.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULHAKİM ARVÂSÎ (ÜÇİŞİK)

Devrimizin önemli sūflilerinden Abdulhakîm-i Arvâsî büyük bir aksiyon adamı olarak göze çarpar. Yaptığı hizmetlerle kıymetli bir yere sahiptir. Şimdi bu bölümde hayatını ele alarak incelemeye çalışacağız.

HAYATI

1. İsmi ve Ünvanı

Bu çalışmamızda hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışı üzerinde inceleme yaptığımız Abdulhakîm-i Arvâsî'ye ait isim ve ünvanlar, kullanıldığı zaman ve müellifin durumuna göre, değişik şekillerde ortaya çıkmıştır.

Asıl adı; Abdulhakîm'dir. Bu ismi, Hindistanlı büyük âlim Abdulhakîm Siyalkutî (ö.h.1067/m.1657)'ye nisbetle alan müellif, bu husûsu Hüseyin Vassaf Efendi'ye yazdığı bir risâlede¹ şöyle ifade etmiştir.

"Peder-i âcizî, Abdulhakîm Siyalkutî'nin ismiyle tevsim buyurmuştur"² Abdulhakîm-i Arvâsî'nin doğum gününde, şeyhinin şeyhi Seyyid Tâhâ Efendi'nin en küçük kardeşi olan Seyyid Abdulhakîm'in evlerinde misafir olarak bulunması da bu ismi almasında etkili olmuştur³.

---

¹ Sonradan "Keşkûl" diye isimlendirilen, bu el yazma eser, Sefine-i Evliya isimli eserin yazarı Hüseyin Vassaf Efendi'nin Abdulhakîm-i Arvâsî'yi de eserine almak istemesi üzerine, hayatı ile ilgili yönelmiş olduğu 23 soruya, Abdulhakîm-i Arvâsî'nin cevaben yazmış olduğu 54 sahifelik olobiyografik bir risâledir. (Geniş bilgi için bkz. Çalışmamızın "Kaynakların Değerlendirilmesi" ile ilgili kısım.

² Arvâsî, Abdulhakim, Keşkûl, s.2.

³ Aynı yer.

er-Riyâzu't-Tasavvufiyye⁴ ve Râbita-i Şerife⁵ isimli matbû iki eserinde "es-Seyyid Abdulhakîm" ismini kullanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndaki mücadelesinden dolayı, Sultan Mehmet Reşad tarafından "İzmir Pâye-i Mücerredi" ile taltiflerine dair irade-i seniyyede, yine aynı şekilde, "Seyyid Abdulhakîm" ismi ile anılmıştır⁶.

Şeyh Muhammed Ziyâeddin ve Şeyh Ahmet el-Haznevî'nin Yeni Mektubatı'nda kendisine yazılan bir mektupta, "Molla Abdulhakîm" diye hitap edilmiştir⁷.

Sefine-i Evliyâ isimli eserin yazarı Hüseyin Vassaf Efendi'nin kendisine yönelttiği "mahlasları" isimli soruya, o devirde herkesçe yüceltme vasıfları sayılan "efendi⁸, hoca⁹, şeyh¹⁰, seyyid¹¹" gibi vasıflarla anıldığı şeklinde cevap vermiştir¹².

Yine Hüseyin Vassaf Efendi'nin "lakapları" isimli sorusuna, Abdulhakîm-i Arvâsî "manzûr-i nazar-ı pîrân-ı kirâm¹³" ter kibini, lakap olarak kullandığı şeklinde cevap vermiştir¹⁴.

Müellif ayrıca, dönemin Bağdat Telgraf Müdürü Şakir Efendi isimli bir zatın, kendisine, Necef taşından yapılmış bir mühür hediye ettiğini¹⁵, bu mührün

4 Arvâsî, er-Riyâzu't-Tasavvufiyye, İst. 1341.

5 Arvâsî, Rabita-i Şerife, İst., 1342.

6 Mısıroğlu, Kadir, Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler, İst. 1974, s.325.

7 Şeyh Muhammed Ziyâuddin, Şeyh Ahmed el-Haznevî, Yeni Mektubat, (Trc: Hakim Feyyaz Karabel), Menzil Kıtabevî, Ank., 1982, s. 75.

8 Efendi: Sözü geçen, şeyh, pîr gibi manalara gelir. (Bkz.Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İst.1991, s.153.

9 Hoca: Muallim, müderris demektir. (Bkz.Pakalın, M.Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.I, İst.1993, s.845.

10 Şeyh: Nefsinden fani, Hakk ile baki, veli. Allah dostu. Talipleri irşad ehliyetine ve selahiyetine sahip olan rehber, delil, mürşid. (Bkz. Uludağ, a.g.e., ss.455-456.

11 Seyyid: Efendi, bey, saygıdeğer manalarına geldiği gibi, Peygamberimizin torunu Hz.Hüseyin'in soyundan gelenlere de denir. (Bkz.Uludağ, a.g.e., s.427.)

12 Arvâsî, Keşkûl, s.3.

13 Kerem sahibi olan pîrlerin nazanna görünen.

14 Aynı yer, s.3; Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliya, c.II, s.59.

15 Arvâsî, a.g.e., s.3.

üç yüzlü olduğu ve bir yüzünde "manzur-ı nazar-ı pîrân-ı kirâm es-Seyyid Abdulhakîm" diğer tarafında "es-Seyyid Abdulhakîm li külli emrin fehîm", üçüncü yüzünde ise, sadece "es-Seyyid Abdulhakîm" ibarelerinin yazılı olduğunu ve bu mührü imza olarak kullandığını¹⁶ açıklamaktadır¹⁷.

Abdulhakîm-i Arvâsî, 1934 tarihinde soyadı ile ilgili kanun¹⁸ çıkınca soyadı olarak "Üçışık" ismini almıştır¹⁹. Ancak bu ismi pek kullanmamıştır,

Müellif daha ziyade, ait olduğu aile soyunun meskeni olan Arvas²⁰ Köyüne nisbetle "Abdulhakîm-i Arvâsî" adıyla şöhret bulmuş ve tanınmıştır²¹. Araştırmamız boyunca biz de, müelliften Abdulhakîm-i Arvâsî şeklinde bahsedeceğiz.

2- Doğum Yeri ve Doğum Tarihi

Şimdi de Arvâsî'nin yetiştiği çevreyi, doğum yerinden başlayarak ele almak istiyoruz.

a) Doğum Yeri

Abdulhakîm-i Arvâsî, doğum yeri ile ilgili bir soruya şu şekilde cevap vermiştir:

¹⁶ Arvâsî, a.g.e., s.4.

¹⁷ Abdulhakîm Arvâsî'nin akrabalarından ulaşabildiklerimize, bu mühürü sormamıza rağmen maalesef bulamadık.

¹⁸ Soyadı Kanunu 21 Haziran 1934'de kabul edilmiştir.

¹⁹ Azamat, Nihat, "Abdulhakîm Arvâsî", T.D.V.İslâm Ansiklopedisi, c.I, s.211; Kısakürek, N.Fazıl, O ve Ben, İst.1994, s.141.

²⁰ Arvas Köyü bugün Van'ın Bahçesaray ilçesine bağlı olup ismi Doğanyayla olarak değişmiştir. Arvas Köyü ve Arvas Ailesi hakkında Abdulhakîm-i Arvâsî'nin Soyu bahsini işlerken daha geniş bilgi verilecektir.

²¹ Azamat, Nihat, "Abdulhakîm Arvâsî", T.D.V.İslâm Ansiklopedisi, c.I, s.211. Ayrıca başta Milli Kütüphane olmak üzere, eserlerinin bulunduğu bütün kütüphanelerin kataloglarında da bu şekilde kaydedilmiştir.

"Vaktiyle Hakkari'ye, Şimdi Van'a tabi olup, merkezi ikibin sekizyüz metre irtifa'da letâfet-i âb ü havâsıyla etrafına tefevvuk eden Başkale Kasabasında tevellud etmiŐim²²²³.

Bu konuda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Hatta Arvâsi'nin doğum yeri ile ilgili bilgi veren bütun kaynaklarda, aynı Şekilde "Van'ın Başkale Kazası" Şeklinde kaydedilmiŐtir²⁴.

Sefine-i Evliya yazarı Hüseyin Vassaf "Hakkari'de âlem-i Őuhûda kademzen olmuŐtur²⁵" Şeklinde bilgi vermektedir²⁶. Bu da Başkale Kazası'nın daha önce Hakkari iline bağlı olması²⁷ ve bundan dolayı, Arvâsi'nin ilk olarak "Hakkari ulemasından Abdulhakîm Efendi" diye tanınması ve Şöhret olmasından²⁸ kaynaklanmaktadır.

Şimdi de Arvasi'nin doğum tarihiyle ilgili bilgileri verelim.

b- Doğum Tarihi

Abdulhakîm-i Arvâsi'nin doğum tarihi hususunda ulaŐabildięimiz kaynaklarda farklılıklar mevcuttur. Abdulhakîm-i Arvâsi'nin bizzat kendisinin doldurduğu tercüme-i hal varakasında, doğum tarihi Rumî 1281 ve Hicrî 1282 yılları olduğu yazılıdır²⁹. Bu tarihler, müellifimizin bulunduğu memuriyetleri

²² Daha önce Hakkari'ye, Şimdi ise, Van ili'ne bağlı olan ikibin sekizyüz metre yükseklikteki, etrafını göre havası ve suyu daha güzel olan Başkale Kazasında doęmuŐum.

²³ Arvâsi, a.g.e., s.4.

²⁴ Azamat, Nihat, "Abdulhakim Arvâsi", T.D.V.İslâm Ansiklopedisi, c.I, s.211; Albayrak, Sadık, Yürüyenler ve Sürünenler, İst. (t.y.), s.160; Kısakürek, O ve Ben, s.116; Kısakürek, Başbuğ Vellilerden 33 - Altun Silsile, İst., 1996, s.338; Uyan, Abdullatif, Menkıbelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi, İst. 1983, c.I, s.37; ayr.bkz.: Abdulhakim Efendi'nin bulunduğu memuriyetleri gösteren ek.:1 ile ek.:2 ve Eyup Nufus Dairesinden alınmış olan nufus kaydına dair ek:3.

²⁵ Hakkari'de bu dünyaya ayak basmıştır.

²⁶ Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliya, c.II, s.59.

²⁷ Başkale'nin daha önce Hakkari Sancağına bağlı olduğu, Arvâsi'nin tercüme-i hal varakasından da anlaşılmaktadır. Bkz. ek: 4a

²⁸ Arvâsi'nin Süleymaniye Medresesi Tasavvuf Dersi Müderrisliğine atanmasına ilişkin irâde-i seniyye'de de kendisinden "Hakkari ulemâsından Abdulhakim Efendi" diye bahsedilmektedir. Bkz. ek: 5

²⁹ Abdulhakîm-i Arvâsi'nin tercüme-i hal varakası için Bkz. ek:4a

gösteren iki adet hizmet cetveli³⁰ ve Eyup Sultan Nüfus Dairesi'nden alınmış olan nüfus kaydında da³¹ aynı şekilde geçmektedir. Ayrıca 1930 tarihli bir Başkanlık tezkeresine, o zamanki ismiyle Diyanet İşleri Reisliği'nin vermiş olduğu cevabî yazıda da, Arvâsî'nin Rumî 1281 yılında doğduğu yazılmıştır³².

Arvâsî'nin tercüme-i hal varakası, bulunduğu memuriyetleri gösteren çizelgeler ve nüfus kaydına dair belgeler bugüne kadar hiçbir yerde kaynak olarak gösterilmemiştir. Müellifimizin doğum tarihine dair bilgilerin çoğu "O ve Ben" kitabı başta olmak üzere N.F.Kısakürek'in eserlerinden alınmıştır.

Necip Fazıl "O ve Ben" isimli eserinde, Arvâsî'nin 1281, miladi 1860 yılında doğduğunu yazmaktadır³³. Ancak 1281 tarihi doğru olmakla birlikte bunun miladî karşılığı olarak yazılan 1860 yanlıştır. Zira 1281 yılını ister Rumî kabul edelim, ister Hicrî kabul edelim miladi karşılıkları 1860 değildir³⁴.

Hüseyin Vassaf, Arvâsî'nin 1281 Hicrî yılının Şevval ayında doğduğunu kaydetmektedir³⁵. Bu tarih, Necip Fazıl'ın "Başbuğ Velilerden 33" isimli eserinde de aynı şekilde geçmektedir³⁶. Zikredilen tarih bizzat Arvâsî tarafından, Hüseyin Vassaf Efendi'ye gönderilmiştir. Necip Fazıl'da, Hüseyin Vassaf Efendi'ye gönderilen risaledeki³⁷ bilgileri kısaltarak yazmıştır.

Ancak bizzat Arvâsî'nin ifadelerine dayanılarak yazılan Hicrî 1281 yılı Şevval ayı ile yine bizzat kendisinin doldurmuş olduğu tercüme-i hal

³⁰ Bkz. ek:1 ve ek: 2

³¹ Bkz. ek.:3

³² Bkz. ek: 6.

³³ Kısakürek; O ve Ben, s.116.

³⁴ 1281 Hicrî yılının miladî karşılığı 1864-1865 yıllarıdır. (Bkz. Unat, Faik Reşit, Hicrî Tarihleri Miladî Tarihlerle Çevirme Klavuzu, T.T.K.Basımevi, Ank. 1994, ss.86-87), 1281 Rumî yılının miladî karşılığı ise, 1865-1866 yıllarıdır. (Bkz. Unat,a.g.e., ss.118-119).

³⁵ Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliya, c.II, s.59.

³⁶ Kısakürek, Başbuğ Velilerden 33, s.338.

³⁷ Bu risale, Keşkül'dür.

varakasındaki, hizmet cetvelindeki ve nüfus kaydındaki Rumî 1281 ve Hicrî 1282 yılları birbirine ters düşmektedir.

Abdülhakîm-i Arvâsî'nin 1930 yılında 65 yaşını ikmal ettiği için emekliye sevk edilmesine dair Başbakanlık'tan çıkan bir belgeyi de³⁸ gözönünde bulundurarak Arvâsî'nin 1865 milâdî yılında doğduğunu söyleyebiliriz. Yukarıdaki tarihlere baktığımız zaman, Hicrî 1281 yılı Şevval ayının, milâdî karşılığı 1865 yılı Şubat ayına tesadüf ettiğini görürüz³⁹. Tercüme-i hal varakasında zikredilen 1282 Hicrî yılında, 8 ayın milâdî karşılığı 1865 yılına rastlamaktadır⁴⁰. Aynı şekilde, Rumî 1281 yılının Milâdî 1865 yılına tesadüf eden ayları da vardır⁴¹

Sonuç olarak, Arvâsî milâdî 1865 yılında doğmuş⁴² olmakla birlikte doğum tarihinin gün ve ayı tam bir kesinlikle bilinmemektedir.

3- Ailesi

Arvâsî'nin ailesi hakkında edinebildiğimiz bilgiler şöyledir:

a) Soyu ve Arvas Köyü

Abdülhakîm-i Arvâsî Hz.Hüseyin soyundan gelen Seyyid⁴³ bir aileye mensubtur. Bunu, kendisi "İmam Hüseyin Hazretleri'nin neslindenim" diyerek dile getirmektedir⁴⁴.

Neseb silsileleri: Kendinden başlamak üzere, şu şekildedir:

1- Seyyid Abdülhakîm-i Arvâsî

2- Seyyid Mustafa

³⁸ Bkz. ek.: 7.

³⁹ Bkz. Unat, a.g.e., ss.86-87.

⁴⁰ Aynı yer.

⁴¹ Aynı eser, ss.118-119.

⁴² T.D.V. İslâm Ansiklopedisinde de, doğum tarihi 1865 yılı olarak yazılmıştır. (Bkz. T.D.V.İ.A. c.I, s.211).

⁴³ Seyyid, Arapça ulu, büyük, efendi gibi manalara gelir. Aynı zamanda Hz.Muhammed (s.a.v.)'in torunu Hz.Hüseyinin soyundan gelenlere de Seyyid denmektedir. (Bkz.Pakalın, a.g.e., İst., 1993, c.III,s.200.

⁴⁴ Bkz.: Terceme-i hal varakasına dair ek: 4a; Arvâsî, Abdülhakim, a.g.e., s.25.

- 3- Seyyid Muhyiddin
- 4- Seyyid Muhammed
- 5- Seyyid Abdurrahman⁴⁵
- 6- Seyyid Abdullah
- 7- Seyyid Muhammed
- 8- Seyyid Muhammed Şehabeddin
- 9- Seyyid Ibrahim
- 10- Seyyid Cemaleddin
- 11- Seyyid Kemaleddin
- 12- Seyyid Muhammed Kutup
- 13- Seyyid Kasım-ı Bağdâdî
- 14- Seyyid İzzeddin
- 15- Seyyid Abdulaziz
- 16- Seyyid Abdulvehhap
- 17- Seyyid Hacı Kasım-ı Bağdâdî
- 18- Seyyid Abdulcebbar
- 19- Seyyid Cemaleddin
- 20- Seyyid Haydar
- 21- Seyyid Abdullah
- 22- Seyyid Kâsım
- 23- Seyyid Hasan Tahir
- 24- Seyyid Abdullah
- 25- Seyyid Mansur
- 26- Seyyid Abdulaziz
- 27- Seyyid Nezâr

---

⁴⁵ Alimu'l-Arvâsî diye meşhurdur. (Bkz. Arvâsî, a.g.e., s.25.)

- 28- Seyyid Muaz
- 29- Seyyid Ahmed
- 30- Seyyid İsmail
- 31- Seyyid Murad
- 32- Seyyid Mehdî
- 33- Seyyid Abdullah
- 34- Seyyid Hüseyin
- 35- Seyyid Ali
- 36- Seyyid Muhammed
- 37- Seyyid Ali Cevad
- 38- Seyyid Musa
- 39- Seyyid İmam Ali Rıza
- 40- Seyyid Musa Kazım
- 41- Seyyid İmam Cafer-i Sadık
- 42- Seyyid Muhammed el-Bakır
- 43- Seyyid Zeynelabidin
- 44- Seyyid Hz.Hüseyin⁴⁶.

Arvâsî ailesinin Anadolu'ya gelmeden önceki meskeni, Bağdat şehridir. Moğol Hükümdarı Cengiz Han (ö.h.624/m.1227) ile Abbasi'lere karşı başlayan saldırılar Hülagü ile devam etmiştir. 1258 tarihinde Abbasi Devleti yıkılırken tarihte eşine az rastlanan bir tahribat yapılmıştır⁴⁷. Bu esnada birçok kimse Bağdat şehrini terketmek zorunda kalmışlardır ki, Arvâsî ailesine ait neseb silsilesinin 13. sırasında bulunan Kasım-ı Bağdâdî de, aile efradıyla birlikte oradan ayrılarak Musul'a gelmişlerdir. Oradan önce Urfa'ya, daha sonra da

⁴⁶ Arvâsî, a.g.e., ss.25-27.

⁴⁷ DoğuştanGünümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ Yayınları, c.III, s.329.

Bitlis'e geçmiş olan Kasım-ı Bağdadî, ailesinin bir kısmını Bitlis'in Şirvan bölgesine bırakarak üç erkek çocuğuyla Mısır'a gitmiş ve orada Camiu'l-Ezher'de ders okutmuştur.⁴⁸

Şeyh Kasım-ı Bağdadî'nin büyük oğlu Muhammed Kutub, Hakkari dolaylarına giderek, orada Abbasi ailesinden İbrahim Han'ın Kızı Fatıma ile evlenmiştir.⁴⁹ Daha sonra ailesini alarak Van'ın güneyindeki Müküs⁵⁰ Kazasının dağlık kesiminde mensup oldukları Kadiri tarikatına ait bir tekke ile bir cami ve hemen yanında da bir medrese inşâ ederek orada yepyeni bir köy kurmuş, buraya da "Arvas"⁵¹ ismini vermiştir⁵².

O tarihten itibaren Arvas Köyü bir ilim merkezi haline gelmiş ve yüzlerce insan Arvas köyündeki medresede bir yandan ilim tahsilinde bulunurken diğer yandan da tasavvufî terbiye almışlardır. Hatta Bediuzzaman Said-i Nursi de, ders okumak için Arvas Köyüne gitmiştir⁵³.

Kadirî ve Çiştîye tarikatlarına mensup olarak, hem medreseyi, hem de tarikatı ihmal etmeden faaliyet gösteren bu aile, "Arvas Seyyidleri" diye şöhret bulmuş⁵⁴ ve yaklaşık yediyüz yıl boyunca varlığını devam ettirerek bu güne ulaşmıştır.

⁴⁸ Arvâsî, a.g.e., ss.5-7.

⁴⁹ Arvâsî, a.g.e., s.6.

⁵⁰ Müküs Kazasının bugünkü ismi Bahçesaray'dır. Van iline bağlıdır.

⁵¹ Arvas Köyü ismini, muhtemelen Arvâsî'nin de Keşkül'ün 7. sahifesinde belirttiği gibi yüksek dağlardan almıştır.(bkz. Arvâsî, a.g.e., s.7) Köyün bugün kü ismi Doğanayla olarak değişmiştir. (Bkz.Evliyalar Ansiklopedisi, c.VI, İst.1992, s.150.) Köyün coğrafi konumu için bkz. ek:23 Köyün 1990 Nüfus sayımına göre nüfusu, 806'dır. (Bkz. 1990 Genel Nüfus sayımı D.İ.E. yayınları, s.84.)

⁵² Arvâsî, a.g.e., s.6-7; Azamat, Nihat, "Abdülhakim Arvâsî", T.D.V.İ.A., c.I, s.211, Arvas, İbrahim,Tarihî Hakikatlar, Ank., 1964, s.3.

⁵³ Said-i Nursî, Tarihçe-i Hayat, İst. 1960, Sinan Malbaası, s.29.

⁵⁴ Arvâsî, a.g.e., s.7; Azamat, Nihat, "Abdülhakim Arvasî", T.D.V.İ.A., c.I, s.211.

b) Babası, Annesi ve Kardeşleri

Abdülhakîm-i Arvâsî'nin babası Şeyh Mustafa Efendi⁵⁵, annesi ise Aişe Hanımdır⁵⁶. Müellifimizin babası Seyyid Mustafa Efendi, Abdülhakîm-i Arvâsî'nin şeyhinin şeyhi Taha-i Hakkarî'nin⁵⁷ oğlu Seyyid Ubeydullah'ın halifelerinden birisi idi⁵⁸.

Seyyid Mustafa Efendi, dedelerinin ikâmetgâhı olan Arvas Köyünde değil, önceleri Hakkarî'ye, daha sonra da Van'a bağlanan Başkale kazasında oturuyordu. Çünkü dedelerinden, Alimu'l-Arvâsî lakaplı Seyyid Abdurrahman, oğlu Muhammed'i Başkaleye halife olarak göndermiş ve o da Başkale'ye yerleşmişti. Seyyid Mustafa Efendi Seyyid Muhammed'in torunudur⁵⁹.

Seyyid Mustafa Efendi'nin, dokuz erkek ve iki kız çocuğu vardı⁶⁰ Abdülhakîm-i Arvâsî, Mustafa Efendi'nin ilk çocuğu idi. Bunu kendisi, "Seyyid Mustafa Efendi'nin ilk velediyim"⁶¹, diyerek dile getirir. Aynı zamanda, kardeşleri arasında en son vefat eden de, o olmuştur⁶².

Seyyid Mustafa Efendi'nin erkek çocukları sırasıyla şu şekildedir:

- 1- Abdülhakîm
- 2- İbrahim

⁵⁵ Arvâsî, a.g.e., s.4, Azamat, Nihat, "Abdülhakîm Arvâsî", T.D.V.İ.A., c.I, s.211; Arvâsî'nin Tercüme-i Hal Varakası, bkz. ek:4; Nüfus Cüzdanı Sureti, Bkz. ek: 3.

⁵⁶ Bkz. Arvâsî'nin Nüfus Cüzdanı Sureti, Bkz. ek: 3.

⁵⁷ Taha-i Hakkarî, Mevlana Halid-i Bağdâdî'nin halifelerinden birisi idi. (Bkz. Mevlânâ Halid, Mektubat I, (Yayına hazırlayan, Dilaver Selvi-Kemal Yıldız); Umran Yay., İst.1993, s.294); Azamat, Nihat, "Abdülhakîm Arvâsî", T.D.V.İ.A., c.I, s.211.

⁵⁸ Uyan, a.g.e., c.I, s.35.

⁵⁹ Arvâsî, Takyeddin Zahit, Abdülhakîm-i Arvâsî (A.Ü.İ.Fakültesinde 1979'da hazırlanmış Lisans Tezi), s.7.

⁶⁰ Işık, H.Hilmi, Ashab-ı Kiram, Işık Kitabevi, İst. 1981, s.126.

⁶¹ Arvâsî, a.g.e., s.5.

⁶² Işık, a.g.e., s.126.

- 3- Taha
- 4- Abdulkâdir
- 5- Şemseddin
- 6- Ziyaeddin
- 7- Yusuf
- 8- Mahmut
- 9- Kasım⁶³

Kız çocukları ise;

- 1- Muteber Hanım
- 2- Rabia Hanım'dır⁶⁴.

Abdulahkîm-i Arvâsî'nin kardeşlerinin hepsi, kendisinden önce vefat etmiş oldukları için onlar hakkında fazla bir bilgi bulamadık. Ancak üçüncü kardeşi Tâhâ Efendi, ağabeyi Abdulahkîm gibi, âlim bir kişi idi. h.1285/m.1868-9 yılında doğmuştur. 1901-1908 yılları arasında Hakkari Sancağı Mebusluğu yaptı. Daha sonra sırasıyla Hakkari Evkaf Müdürlüğü (1912-1913), Kerkük Medresesi Müdürlüğü (1916-1918), Van il Müftülüğü (1918-1919) gibi görevlerde bulunduktan sonra⁶⁵ İstanbul'a gelmiş ve ağabeyi Abdulahkîm-i Arvâsî ile aynı zamanda Süleymaniye Medresesi Şafii Fıkhı Müderrisliğine h.8 Zilka'de 1337/m. 5 Ağustos 1919 tarihinde tayin olmuştur⁶⁶.

1924 yılında Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşavere Azalığı⁶⁷ görevine atandıktan sonra 19 Eylül 1928'de vefat etti⁶⁸. Mezarı Bağlum köyündedir.

⁶³ Işık, a.g.e, s.126.

⁶⁴ Aynı yer.

⁶⁵ Bkz.D.İ.B. Bibliyografik Teşkilat Albümü, Ank. 1989, sh.57.

⁶⁶ Ceride-i İlmîye, sy. 48, s.1484.

⁶⁷ Heyet-i Müşavere Azalığı'nın bugünkü ismi Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeliğidir.

⁶⁸ D.İ.B.Teşkilat Albümü, s.57.

Abdülhakîm-i Arvâsî'nin oğlu Ahmed Mekkî, halası Muteber Hanımefendi'nin kızıyla evlenmiş; Muteber Hanım h.1340/m.1925 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı İstanbul Edirnekapı mezarlığındadır⁶⁹.

4- Çocukluğu ve Tahsili

Abdülhakîm-i Arvâsî'nin çocukluk yılları Başkalede geçmiştir. İlk tahsil hayatına Başkale İbtidâî'sinde başlamış ve Rüşdiye⁷⁰ ile devam etmiştir⁷¹. Bu esnada babasından dini bilgiler öğrenen Arvâsî Rüşdiye'yi bitirdikten sonra, ilim tahsili için yola koyulmuştur. İlk önce Mükûs'e (Bahçesaray) ve Arvas köyüne gitmiş, orada, Şeyhi Seyyid Fehim'den ders okumuştur⁷². Daha sonra şeyhinin şeyhi Seyyid Taha-i Hakkarî'nin medfun bulunduğu Hakkarî'nin Nehrî kasabasında ilim tahsilinde bulunmuştur⁷³. Bunun haricinde kendi ifadesiyle "Irak'ın sâir beldelerinde" ilim tahsili için bulunmuş ise de⁷⁴, bu beldelerin nereler olduğu ve hangi âlimlerden ders okuduğu kesin olarak belli değildir. Ancak kesin olan bir şey vardır ki, o da, hem zahirî ilimleri, hem de tasavvufî terbiyeyi Şeyhi Seyyid Fehim'den almıştır. Kendisi bu durumu şöyle ifade eder: "Bütün zahirî ilimleri ve tasavvufun inceliklerini, seyyidim ve senedim... Seyyid Fehim Arvâsî Hazretlerinden öğrendim ve O'ndan icazet aldım".⁷⁵

Müellifimiz, okuduğu dersleri şu şekilde sıralamaktadır. "Sarf, nahiv, lügat, metn-i lügat, mantık, münazara, vadi', beyan, meânî, bedî', kelâm, hikmet-i

⁶⁹ Işık, a.g.e., s.127.

⁷⁰ Rüşdiye, bugünkü ortaokul seviyesindeki, okullara verilen adıdır. (Bkz. Pekalın, M.Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.III, s.65).

⁷¹ Arvâsî, a.g.e., s.7.

⁷² Uyan, a.g.e., c.I, s.34.

⁷³ Arvâsî, a.g.e., s.10.

⁷⁴ Aynı eser, s.7.

⁷⁵ Arvasî, a.g.e., s.15.

tabîye ve ilâhiye, ri'yâziye, hendese, hesap, isbat-ı vâcib, hey'et, tefsir, hadis, Şafii fikhı, hanefi fikhı ve bazan da Maliki fikhı, usul-ı fikh ve tasavvufu kemal-i itkan ile tahsil ettim"⁷⁶.

Abdulahkîm-i Arvâsî, ilim tahsili esnasında Taha-i Hakkarî'nin medfun bulunduğu Nehri'de iken, Ramazan ayını babasının yanında geçirmek üzere Başkale'ye gelir. Ramazan ayının 15. gecesini rüyasında Peygamberimizi görür ve rüyasında kendisine hayz meselesi sorulur⁷⁷. Bunun üzerine babasına rüyanın yorumunu sorar. Babası ise, din konularının incelikleri hususunda ehliyet sahibi olacağı şeklinde yorumda bulunur. Bu rüyanın kendisi üzerindeki etkisini müellifimiz şu şekilde anlatır: "Babamdan bu cevabı aldıktan sonra on seneyi mütecâviz bir zamanda, cuma gecelerinden mâada yorgan altında yattığımı hatırlamıyorum. Bütün geceleri ders yapma ile meşgul olup, muktezâ-i beşeriyet olan uykuyu kitap üzerinde geçirir idim"⁷⁸.

Abdulahkîm-i Arvâsî bu tahsil hayatından sonra h.1300/m.1882 senesinde tekrar memleketi olan Başkale'ye döner ve kendisine miras kalan mal ile bir medrese ve mevcut kitaplara ilaveler yaparak geniş bir kütüphane kurar ve yirmi dokuz sene⁷⁹ ders okutur.⁸⁰

Müellifimizin tahsil hayatı boyunca almış olduğu icâzetnâmeler, yazmış olduğu küçük çaplı bazı risaleler, ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında

⁷⁶ Arvâsî, a.g.e., s.7.

⁷⁷ Arvâsî bu rüyayı detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Buraya özetleyerek almayı daha uygun gördük. Rüyanın tamamı için bkz.: Arvâsî, Keşkül, ss.10-12.

⁷⁸ Aynı eser, s.12.

⁷⁹ T.D.V. İslâm Ansiklopedisi'nde müellifimizin 20 yıla yakın ders okuttuğu yazılıdır. (Bkz. Azamat, Nihat, "Abdulahkîm Arvâsî", T.D.V. İ.A., c.1, s.211.) Ancak bu yanlıştır. Bu durum kanaatimizce Arvâsî'nin kendi ifadelerinden anlaşıldığı gibi, 1882 yılında Başkale'ye dönüşten sonra, bir kaç yıl medrese yapımı ile uğraşmış (muhtemelen 1885 yılına kadar) ve bu tarihten 1914 yılına kadar da medresede faal olarak çalışmıştır.

⁸⁰ Arvâsî, a.g.e., s.8

Başkale'yi istila ettikleri zaman yaktıkları Arvas ailesine ait, yaklaşık 3000 ciltlik ve büyük kısmı el yazmasından oluşan kütüphane ile birlikte yok olmuştur⁸¹.

5- Evlilik ve Çocukları

Arvâsî, hayatı boyunca 5 kez evlenmiştir⁸². Birinci eşi, Esmâ Hanım, ikincisi, şeyhi Seyyid Fehim'in torunu Aîşe Hanımdır. Üçüncü eşinin ismi de Aîşe'dir. Ancak Nine Hanım diye tanınmıştır. Dördüncü eşi Bedriye Hanım, Beşinci eşi de Maide Hanımdır⁸³.

Müellifimizin üç oğlu ve iki kızı vardı. Birinci oğlu Ahmet Enver Medenî'dir. Annesi Abdülhakîm-i Arvâsî'nin birinci eşi Esmâ Hanımdır⁸⁴. 1918 yılında Van'dan İstanbul'a yapılan hicret esnasında, Eskişehir'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir⁸⁵. İkinci oğlu Ahmet Neyyir Mekkî'dir. Doğum tarihi ihtilafı olmakla birlikte, muhtemelen Darü'l-Hilafeti'l-Âliye Medresesi'nden almış olduğu diplomadaki tarih olan h.1317/m.1899-1900 tarihi doğrudur⁸⁶. Annesi, Arvâsî'nin ikinci eşi Aîşe Hanımdır. İlk öğrenimini babasının yanında almıştır. Başkale Rüşdiyesi'nden sonra İstanbul'da Darü'l-Hilafeti'l-Âliye Medresesi İbtidai Dâhili kısmını h.7 Şevval 1339/m.Haziran 1921'de bitirmiştir⁸⁷. Babasından okumuş olduğu derslerden dolayı icazetnâme almıştır. Birçok yerde öğretmenlik yaptıktan sonra Üsküdar Müftülüğü (1950-1953) ve 1953 den 1967 yılına kadar

⁸¹ Arvâsî, a.g.e., s.6.

⁸² Işık, a.g.e., s.126.

⁸³ Aynı yer. Ayrıca Arvâsî'nin hanımı ve çocukları ile ilgili bu bilgiler tezimizin araştırma safhasında İstanbul'a gittiğimiz zaman, ziyaret ettiğimiz Abdülhakîm-i Arvâsî'nin halen hayatta olan (Kasım 1995) kızı Maide Hanım'ın damadı M.Emin Garbî'den de dinleyerek aldığımız notlara uygundur.

⁸⁴ Işık, a.g.e., s.127.

⁸⁵ Arvâsî, a.g.e., s.54.

⁸⁶ Ahmet Neyyir Mekkî'nin diploması için bkz., ek: 22.

⁸⁷ Bkz. ek: 22.

da Kadıköy Müftülüğü yapmış olup, 1967 yılında İstanbul'da vefat etmiştir⁸⁸. Mezarı Bağlum Köyündedir.

A.Arvasî'nin üçüncü oğlu Ahmet Münir, müellifimizin ikinci eşi Aişe Hanımdan dünyaya geldi. Uzun yıllar İstanbul Belediyesi'nde çalışan Ahmet Münir 1979 yılında vefat etti⁸⁹. Mezarı babası ve ağabeyi Ahmet Neyyir Mekki ile birlikte Bağlum Köyündedir.

Abdülhakîm-i Arvasî'nin ilk kızı, ilk eşi olan Esmâ Hanımdan dünyaya gelmiş Şefia Hanımdır. Hicretleri esnasında Musul'da vefat etmiştir⁹⁰. Maide Hanım ise ikinci kızıdır. Annesi Aişe Hanımdır. Kendileri hayatta olup⁹¹ damadı M.Emin Garbî'nin İstanbul'daki evinde kalmaktadır.

6- Birinci Dünya Savaşında Rus ve Ermenilere Karşı Savaşması

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşında dört ayrı cephede ve bölgede savaşmıştır. Kafkas Cephesi, Irak Cephesi, Çanakkale Cephesi ve Suriye Cephesi⁹². Rus Cephesi diye de bilinen Kafkas Cephesi 1 Kasım 1914 yılında Rusların saldırısı ile başlamıştı. Osmanlı ordusunun Sarıkamış Harekâtı olarak bilinen taarruzu ise 21 Aralıkta başlamış ancak, özellikle soğuk sebebiyle 90.000 şehit verilmişti. Böylelikle Ruslar ve onların içerdeki gönüllü işbirlikçileri Ermeniler, "Gönüllü Alaylar" kurarak, uzun yıllardan beri beraberce yaşadıkları Doğu Anadolu'daki müslüman halka karşı katliamlara girişmişlerdir⁹³.

⁸⁸ Uyan, a.g.e., c.I, s.291. D.İ.Başkanlığının Sicillerinde yapmış olduğumuz araştırma da, yukardaki bilgileri doğrulamaktadır. Rüşdiye ve medrese dipomaları ile bulunduğu vazifeleri gösteren çizelgenin fotokopisi özlük dosyasında mahfuzdur.

⁸⁹ Işık, a.g.e., s.127.

⁹⁰ Aynı yer.

⁹¹ 1995 yılının Kasım ayında kendilerini ziyaret ettik.

⁹² D.G.Büyük İslâm Tarihi, c.XII, s.180-190.

⁹³ Aynı eser, c.XXII, s.181.

Özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında adından sıkça söz ettiren ve karşı olanların dahi hakkını inkar edemediği tekkeler ve din adamları⁹⁴, I. Dünya Savaşı'nda da aktif rol oynamışlardır.

Abdülhakîm-i Arvâsî de, bu savaşta yaşamış olduğu Van bölgesinin Ruslar tarafından işgal edilmesine karşı çıkararak, kardeşlerini ve müridlerini yanına almış ve dönemin Van Müftüsü M.Sıddık Efendi, Gevaş Müftüsü Kasım Efendi ile birlikte bizzat cephede savaşmışlardır⁹⁵. Hatta bu savaşta, Bediuzzaman Said-i Nursî Ruslara esir düşmüş, Van Müftüsü ve aynı zamanda Arvâsî'nin halifesi olan M.Sıddık Efendi şehit düşmüştür⁹⁶.

Arvâsî ve kardeşi Seyyid Hacı Baba Şeyh'in⁹⁷ gayretlerini gören Grup Komutanı Ömer Naci Bey, dönemin Şeyhulislamı Musa Kazım Efendiye bir telgraf çekerek taltiflerini ister. Telgraf şu şekildedir:

"Şeyhulislam Muza Kazım Efendi Hazretlerine

İrandaki mücâhede-i İslamiyeleriyle temayüz eden Van muteber meşayih-i Nakşibendiyesinden olup nüfuz-i maneviyeleriyle emr-i cihadda bilfiil hizmetleri sebk eden Zeynel Şeyhi Seyyid Abdülhakîm ile birâderi Seyyid Hacı Baba Şeyh'in ilmiye tertibinden birer maaş ve birer rütbe-i âliye ile taltifleri taraf-ı sâmi-i meşihat penâhilerinden taltif-i beyne'l-aşâir fevkalâde hüsn-i tesir edeceğine kâni olduğumdan, mumâileyhin hakkındaki işbu istirhamımın kabulünü niyaz ederim"⁹⁸.

Bu telgraftan hemen sonra Süleymaniye Grup Kumandan Vekili olan

⁹⁴ Tekkelerin ve din adamlarının Kurtuluş Savaşında yapmış oldukları faaliyetler için bkz. Kara, Mustafa, Tekkeler ve Zaviyeler, İst. 1990, ss.212-222; Kutay, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ank. (t.y.), ss.76, 26-27; Ertürk, Hüsamettin, İki Devrin Perde Arkası, İst., 1957, ss.507, 482-483; Adıvar, Halide Edip, Türk'ün Ateşle İmtihani, İst., 1964, ss.55-56.

⁹⁵ Mısıroğlu, a.g.e., İst., 1974, s.320.

⁹⁶ Arvâsî, a.g.e., s.52; Mısıroğlu, a.g.e., s.320.

⁹⁷ Hacı Baba; Arvâsî'nin kardeşi Tâhâ'nın lakabıdır.

⁹⁸ Mısıroğlu, a.g.e., s.320.

Ömer Naci Bey Şeyhulislam'a bir telgraf daha çekmiştir. Bu ikinci telgrafta, daha önceki telgraftaki düşüncelerini teyid eder:

"Şeyhulislam Musa Kazım Efendi Hazretlerine,

Zeynel Tekkesi Postnişini Seyyid Abdulhakîm ve birâderi mücahid-i muhterem Hacı Baba Şeyh Hazretleri hakkında sebmeden istirhamımı teyid ve tekrar ederim"⁹⁹.

Bunun üzerine Şeyhulislam Musa Kazım Efendi, Padişah Mehmet Reşad'a müracaatta bulunur ve adı geçen şahısların taltiflerini teklif eder. Bu müracaat şöyledir:

"Atufetü Efendim Hazretleri

İrlandaki mücahedeleriyle temayüz eden Van muteber meşayih-i Nakşibendiyesinden olup emr-i cihadda hizmetleri sebkeyleyen Zeynel Şeyhi Seyyid Abdulhakîm Efendiyle birâderi Seyyid Hacı Baba Şeyh'in taltifleri, beyne'l-aşâir hüsn-i tesir edeceği Süleymâniye Grup Kumandanı Vekaletinden çekilen telgrafnâmede iş'âr olunmuş ve mumâileyhimâ'nın İzmir paye-i mücerrediyile taltifleri, şân-ı mekârim-i nişân-ı âliye muvafık görülerek tanzim edilen irâde-i seniyye lâyihası leffen arz ve takdim edilmiş ise de, emr-u ferman-ı hümâyun-ı Hazret-i Pâdişâhî ne veçhile şeref mutaallık buyurur ise, hükm-i âlisinin infazına müracaat olunacağı derkârdır efendim"¹⁰⁰.

Bu müracaat sonrasında sunulmuş olan irâde-i seniyye lâyihası, Sultan Reşad tarafından imzalanmış ve "makam-ı meşihat"a îade edilmiştir. Bu irâde-i seniyye de şöyledir:

"Zeynel Şeyhi Seyyid Abdulhakîm Efendiyle birâderi Seyyid Hacı Baba Şeyh'e İzmir Pâye-i mücerrediyile tevcih olunmuştur.

⁹⁹ Mısıroğlu, a.g.e., s.322; Ayrıca bu iki telgrafın fotokopilerini tezimizin sonundaki ekler bölümüne aldık. Bkz. ek: 19.

¹⁰⁰ Mısıroğlu, a.g.e., s.322. Bu müracaatın fotokopisi için bkz. ek: 20.

Bu irâde-i seniyyenin icrâsına makam-ı meşihat me'murdur"¹⁰¹.

Kadir Mısıroğlu'nun Sarıklı Mücâhidler dediği kişilerden biri olan Arvâsî ve yanındaki isimsiz kahramanlar, Rusların Başkale'ye yaklaşması sonucunda hükümetin almış olduğu çekilme kararı sonucu, memleketlerini terketmek zorunda kalmışlardır. Uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra 1919 yılında İstanbul'a ulaşmışlardır.

7- Van'dan İstanbul'a Gelişi

Hüseyin Vassaf Efendi, Abdülhakîm-i Arvâsî'ye, İstanbul'a ne zaman geldiklerini sormuş, O da, kendi ifadesiyle akrabalarının yaşça küçük olanlarına bir yadigar olması dileğiyle, Van'dan yola çıkışlarından İstanbul'a gelişlerine kadarki hicretlerini detaylı bir şekilde anlatmıştır¹⁰².

Rusların işbirlikçi ermenilerle birlikte, özellikle Van dolaylarında giriştikleri katliam sonucu, bölge halkı daha güvenilir bölgelere çekilmeye başlamışlardı. Hatta devlet, 1915 Mayıs'ında "Tehcir Kanunu" çıkartarak, ermenileri dahi daha güvenli ve kontrollü bölgelere göç ettirdi¹⁰³. Bu esnada Abdülhakîm-i Arvâsî'de Mayıs ayının ilk günlerinde çoğunluğunu, yaşlıların, kadınların ve çocukların oluşturduğu 150 kişilik bir grup ile Başkale'den ayrılarak batıya doğru değil, güney-doğu istikametinde ilerleyerek Yüksekova, Şemdinli yolundan 29 günlük meşakkatli bir yolculuk sonucu, Haziran'ın birinci gecesini Revandız'a¹⁰⁴ ulaşırlar¹⁰⁵. Yolda açlıktan ve yorgunluktan halsizlik çeken halk, soğuk bir bölgeden alışık olmadıkları sıcak bir ortama gelince, iyice hastalanır ve bazıları ölür¹⁰⁶. Revandız'da 90 gün civarında kalırlar ve oradan yola çıkarak 2 Eylül

¹⁰¹ Mısıroğlu, a.g.e., s.325. İrade-i Seniyyenin fotokopisi için bkz. ek: 21

¹⁰² Arvâsî, a.g.e., ss.27-34.

¹⁰³ D.G.Büyük İslâm Tarihi, c.II, s.181.

¹⁰⁴ Revandız bugün Irak sınırları içerisinde.

¹⁰⁵ Arvâsî, a.g.e., s.31.

¹⁰⁶ Aynı yer.

1915'de Erbil şehrine ulaşırlar. Yaklaşık olarak bir ay kalmalarına rağmen Erbil'de biraderi İbrahim'i ve amcazâdelerinden ve akrabalarından birçoğunu oraya defnederler¹⁰⁷.

Arvâsî yanındakilerle birlikte, 1915 yılının Ekim ayında Erbil'den Musul'a geçer. Musul'da onsekiz ay kalırlar. Bu esnada Arvâsî, dedelerinin vatanı olan Bağdat'a gitmek ve oraya yerleşmek istemişse de, o sırada Bağdat'ın İngilizlerin eline geçmesi dolayısıyla¹⁰⁸, bu emelini gerçekleştirememiş¹⁰⁹ ancak, Musul'da kaldıkları süre içinde bazı görevlerde bulunmuştur¹¹⁰.

Savaş şartları içerisinde Musul'da kıtlık artar ve durulmaz bir hale gelir. Abdulhakîm-i Arvâsî de, yola çıkarken yanında bulunan takriben 150 kişiden kalan 66 kişiyle, onsekiz ay kaldıkları Musul'dan 1917 yılının başlarında ayrılarak, daha güvenli gördükleri Adana'ya gelirler¹¹¹.

Adana'da da onsekiz ay kalan Arvâsî ve yanındakiler, Haleb'in düşman tarafından işgali üzerine, valiliğin isteğiyle tekrar yola çıkarlar. Bazıları Konya'ya giderler. Arvâsî, kalan 20 kişilik bir grupla Eskişehir'e ulaşır¹¹². Burada büyük oğlu Ahmet Enver Medenî hastalanarak ölür ve oraya defnedilir¹¹³.

Arvâsî, Eskişehir'den Bursa'ya gitmek üzere yola çıkar; ancak, 1919 yılları Mayıs ayının ortalarında, İstanbul'a gelir¹¹⁴. İstanbul'a geldikleri zaman dönemin Evkaf Nezareti tarafından kalabalık ailesi ile Eyup'teki Yazılı Medrese'ye yerleştirilirler¹¹⁵. Birkaç ay sonra 5 Ağustos 1919 tarihinde kardeşi Taha ile birlikte Süleymaniye Medresesi Müderrisliğine atanmışlardır¹¹⁶. İki ay

¹⁰⁷ Arvasî, a.g.e., s.32.

¹⁰⁸ D.G.Büyük İslâm Tarihi, c.II, s.162.

¹⁰⁹ Arvâsî, a.g.e., s.33.

¹¹⁰ Müellifimizin bulunmuş olduğu vazifeler, bir sonraki bölümde geniş şekilde ele alınacaktır.

¹¹¹ Arvâsî, a.g.e., s.33.

¹¹² Aynı eser, s.34.

¹¹³ Aynı eser, s.54.

¹¹⁴ Aynı eser s.34; Azamat, Nihat, "Abdulhakîm Arvâsî", T.D.V.İ.A., c.I, s.211.

¹¹⁵ Azamat, Nihat, "Abdulhakîm Arvâsî", T.D.V.İ.A., c.I, s.211; Uyan, a.g.e., c.I, s.45.

¹¹⁶ Ceride-i İlimiye, sy., 48, s.1484, Bkz. ek: 5.

sonra da, yine Eyup'teki Kaşgari Dergahı'nın meşihat, imamet ve hitabet görevleri kendisine verilir¹¹⁷.

8- Yaptığı Vazifeler

Abdulahkîm-i Arvâsî, hayatı boyunca birçok vaziferde bulunmuştur. Çeşitli medreselerde müderrislik, lisede öğretmenlik, camilerde vaizlik ve bazı ilçelerde müftülük veya imamlık yapmıştır.

Hayatının daha iyi anlaşılabilmesi için, onun yaptığı vazifeleri üç ana başlık altında anlatmaya çalışacağız: a) Müderrislik ve müftülük hayatı, b) Öğretmenlik hayatı, c) Vaizlik ve imamlık hayatı.

a- Müderrislik ve Müftülük

Abdulahkîm-i Arvâsî'nin müderrislik hayatını, kendi anlattıkları ve emekliye ayrılacağı zaman 1931 yılında Maarif Vekaletince sicil kayıtlarına uygun olarak tanzim edilen hizmet cetveline¹¹⁸ göre anlatmaya çalışacağız.

Abdulahkîm-i Arvâsî'nin tahsil hayatını anlatırken de görüldüğü gibi, müellifimiz 1882 yılında tahsilini tamamlayarak Başkale'ye dönmüş ve bir medrese¹¹⁹ ile zengin bir kütüphane kurmuştur. 1914 yılında, Birinci Dünya Savaşı çıkana kadar, 29 sene boyunca bu medresede öğrenci okutmuştur¹²⁰. Okuttuğu öğrencilerin giyecek ve yiyeceklerini de kendisi karşılamıştır¹²¹. Bu esnada İstanbul'dan kitaplar getirterek çeşitli aşiretlere ve kabilelere göndermesi¹²², özellikle İran sınırındaki köylerde Şiiliğe karşı etkili olmuş ve bu

¹¹⁷ Azamat, Nihat, "Abdulahkîm Arvâsî", T.D.V.İ.A., c.I, s.211; Arvâsî, a.g.e., s.37.

¹¹⁸ Bkz. ek: 2.

¹¹⁹ Bu Medresenin ismi hakkında elimizde Müellifimiz adına düzenlenmiş iki tane hizmet cetveli, (Bkz. ek:1 ve ek: 2) olmasına rağmen bir bilgi yoktur.

¹²⁰ Arvâsî, a.g.e., s.8.

¹²¹ Aynı yer.

¹²² Aynı yer.

durum devletçe takdirle karşılanmıştır¹²³. Bu medresedeki hizmetinin son yıllarında 1000 kuruş maaş almıştır¹²⁴.

Birinci Dünya Savaşı sebebiyle zorunlu olarak hicret etmişler ve Musul'a gelmişlerdir. Musul'da iken h.6 Rebiu'l-Âhir 1334/m.11 Şubat 1916 tarihinde Bitlis Vilayetine bağlı Sason Kazası¹²⁵ müftülüğü ve orada bulunan Medrese-i Feyziye Müderrisliğine 400 kuruş müftülük ve 400 kuruş da müderrislik olmak üzere toplam 800 kuruş maaşla tayini teklif edilmiş¹²⁶ ve 6 Mart 1332/m.1916 tarihinde bu vazifeye atanmıştır¹²⁷.

Ancak Abdulhakîm-i Arvâsî'nin müracaatı ile dönemin Musul Merkez Kadısı tarafından Makam-ı Meşihat'a bir dilekçe yazılarak kalabalık ailesi ile birlikte, Musul'dan Sason Kazasına gitmesinin meşakkatli ve maddi açıdan çok zor olacağı anlatılmıştır.¹²⁸ Buna binaen, Makam-ı Meşihat tarafından verilen cevabî yazıda, dilekçedeki durumun göz önünde bulundurularak Musul vilayetine bağlı yeni açılan Zibar Kazası¹²⁹ müftülük ve müderrisliğine, yine toplam 800 kuruş maaşla h.14 Cemaziye'l-Evvel 1334/m.19 Mart 1916 tarihinde tayini yapılır¹³⁰. 23 Nisan 1332/m.1916 tarihinde de bu vazifeye başlamıştır¹³¹.

Arvâsî, Musul'da onsekiz ay kalmasına rağmen, 1919 yılında İstanbul'a gelinceye kadar Zibar Kazası Müftülüğü maaşını almaya devam etmiştir¹³².

¹²³ Arvâsî'nun bu hizmetleri geniş bir şekilde Musul Merkez Kadısı tarafından 9 Şubat 1331 /m.1916 tarihinde Makam-ı Meşihat'a yazılan bir dilekçede anlatılmaktadır. Bu dilekçe için bkz. ek: 9a.

¹²⁴ Bkz. ek: 2.

¹²⁵ Sason Kazası bugün Batman vilayetine bağlıdır.

¹²⁶ Bkz. ek: 10a.

¹²⁷ Bkz. Arvâsî'nin hizmet cetveli, ek:2

¹²⁸ Bu dilekçe için bkz., ek: 9a.

¹²⁹ Zibar bugün Irak sınırlarındadır.

¹³⁰ Bkz. ek: 9b.

¹³¹ Bkz. ek: 11.

¹³² Bkz. ek: 2

Müellifimiz 1919 yılında İstanbul'a geldikten bir kaç ay sonra da 5 Ağustos 1919 tarihinde 3500 kuruş maaşla Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Süleymaniye Medresesi Tasavvuf Dersi Müderrisliğine, kardeşi Taha ise Şafî Fıkhî Müderrisliğine atanmıştır¹³³.

H.28 Muharrem 1339/12 Eylül 1920 tarihinde 3500 kuruş olan maaşının 26 nüfus ailesine yetmediğine dair Makam-ı Meşihate bir dilekçe yazarak¹³⁴ maaşının 5000 kuruşa çıkarılmasını istemiş ve bu dilekçeye binaen 500 lira zam ile maaşı 4000 kuruşa çıkarılmıştır¹³⁵.

3 Mart 1340/1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkması sonucunda, medreselerin kapanmasına kadar bu vazifeye devam etmiştir.

Özetle Arvâsî:

- 1- Başkale'de kendi kurduğu medresede 1914 yılına kadar 29 yıl ders okutmuştur.
- 2- Sason Kazası müftülük ve müderrisliğine 11 Şubat 1916 tarihinde atanmış, ancak bu görevi 6 Mart 1916 da son bulmuştur.
- 3- Zibar Kazası müftülüğüne 19 Mart 1916 tarihinde tayin olmuş, bu göreve 23 Nisan 1916 tarihinde başlamış ve fiili olarak görevi 16 ay sürmüştür.
- 4- Daru'l-Hikmeti'l-Aliyye Süleymaniye Medresesi müderrisliğine 5 Ağustos 1919 tarihinde atanmış, bu görevi de 3 Mart 1924'de sona ermiştir.

b) Öğretmenlik Hayatı

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile müderrislik hayatı sona eren Arvâsî 17 Eylül 1340/1924 tarihinde Vefa Lisesi Din Dersi Muallimliğine 2000 kuruş maaş ve 386

¹³³ Ceride-i İlimiye, sayı: 48, s.1484. Bu irade-i Seniye için bkz. ek: 5; Arvâsiye ait hizmet cetveli ek: 2

¹³⁴ Kendi el yazısı olan bu dilekçe için bkz. ek: 12.

¹³⁵ Bkz. ek: 13.

numaralı karamame ile naklen tayin olundu¹³⁶. Müellifimiz adına düzenlenmiş olan 1925-1926 öğretim yılı ile, 1926-1927 öğretim yılına ait sicil talim varakalarından¹³⁷ anlaşıldığına göre, bu süre içerisinde tam olarak muallimlik görevine devam etmiştir. Ancak 1928 yılına ait sicil talim varakası boş bırakılmış, sadece ismi yazılmıştır. Adına düzenlenmiş olan hizmet cetvelinden de anlaşıldığına göre, 1928 yılında "Din Dersi Muallimliği tahsisatının lağvı üzerine" muallimlik hayatı sona ermiştir¹³⁸.

c) Valzlik ve İmamlik hayatı

Abdülhakîm-i Arvâsî 1919 yılında İstanbul'a geldikten birkaç ay sonra Ekim ayında Eyup Semtindeki Kaşgarî Dergahı'nın¹³⁹ imâmet, hitabet ve meşihat görevleri 100 kuruş maaş ile kendisine verilir¹⁴⁰. Meşihat görevi 30 Kasım 1341/m.1925 yılında çıkan 677 sayılı "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla bir takım ünvanların men ve ilgasına dair Kanun"un çıkmasıyla¹⁴¹ sona ermiştir.

Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Süleymaniye Medresesindeki görevi sona erdikten sonra Diyanet İşleri Reisliği tarafından 9 Eylül 1340 (1924) tarihinde bulunduğu muhitte¹⁴² vaaz ve nasihat etmek üzere vaiz faslından 600 kuruş maaş ile görevlendirilmiştir¹⁴³.

¹³⁶ Arvâsî'nin Vefa Lisesi Din Dersi Muallimliğine tayinine dair karamame için bkz. ek: 15.

¹³⁷ Bu sicil varakaları, Arvâsî'nin 2894 sicil numaralı D.İ.B.Arşivlerindeki özlük dosyasındadır.

¹³⁸ Bkz. ek:2.

¹³⁹ Kaşgarî Dergahı bugün cami olarak kullanılmaktadır. Eyup semtinde Piyer Loti sirtlarında Karyağdı Sokağının, İdris Köşkü Caddesi ile kesiştiği, 35 ada 2 parsel sayılı mevkiindedir. Daha geniş bilgi için Bkz.: Özdamar, Mustafa, Derseadet Dergahları, İst., 1994, ss.21-24.

¹⁴⁰ Arvâsî, a.g.e., s.34; Azamat, Nihat, "Abdülhakîm Arvâsî", T.D.V. İ.A., c.I, s.211.

¹⁴¹ Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, İs. 1990, s.328.

¹⁴² Eyup Semtinde.

¹⁴³ Karamame için bkz. ek: 16.

Arvâsî başta Kaşgari Dergahı'nda bulunan cami olmak üzere 1924 tarihinden itibaren Eyup, Fatih, Bayezit, Bakırköy, Kadıköy camileri ile Beyoğlu'ndaki Ağa Camii'nde değişik günlerde sohbet¹⁴⁴ yapmıştır¹⁴⁵. Hatta Necip Fazıl Kısakürek, Ağa Camii'ndeki sohbetlerine giderek onunla, ilk defa orada tanışmıştır¹⁴⁶.

Arvâsî'nin 9 Eylül 1340/1924 tarihinde başlayan vaizlik görevinden, 1930 yılında 65 yaşını doldurduğu için emeklilik yaşı gelmiş; ancak, Diyanet İşleri Reisliği onun tecrübesi dolayısıyla, Başvekâlet Muamelat Müdürlüğüne 15 Eylül 1930 tarih ve 31590/1679 numaralı bir tezkere yazarak istisnaen bir sene daha görevine devam etmesini teklif etmiştir¹⁴⁷. Bunun üzerine Vekiller Heyetinin (Bakanlar Kurulunun) 22 Ekim 1930 tarihli toplantısında Abdülhakîm-i Arvâsî'nin tecrübe ve ihtisası hasebiyle istisnaen 1 sene daha görevine devam etmesi Reiscumhur Mustafa Kemal'in de onayı ile kabul olunur¹⁴⁸. 1931 yılının Mayıs ayında, 66 yaşında iken emekliye ayrılmış¹⁴⁹ ve emekli ikramiyesi olarak 270 lira almıştır¹⁵⁰. Ancak, emeklilikten sonra da bulunduğu muhitte vaaz ve nasihat etmesine müsaade edilmiştir¹⁵¹.

Arvâsî, vefatına kadar çeşitli camilerde sohbetlerine devam etmiştir. Hatta Necip Fazıl ile tanışmaları Beyoğlu Ağa Camii'ndeki bir vaazında ve 1934 yılında gerçekleşmiştir.

¹⁴⁴ Araştırmamız için İstanbul'a gittiğimiz zaman Menkıbelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi'nin yazarı Abdullatif Uyan, sevenleri tarafından adı geçen camilerde sohbetlerinin not olarak tutulduğunu söyledi. Ancak Fatih Çarşambadaki Türkiye Gazetesi Kütüphanesindeki bu notları incelememize müsaade edilmedi. Ayrıca Hüseyin Vassaf da Arvâsî'nin sohbetlerinin not olarak kaydedildiğini bildirmektedir. (Bkz. Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliya, c.II, s. 60.

¹⁴⁵ Kısakürek, O ve Ben, s.118.

¹⁴⁶ Aynı eser, s.93.

¹⁴⁷ Bkz. ek: 7.

¹⁴⁸ Karamame Sureti için bkz. ek: 8.

¹⁴⁹ Adına düzenlenmiş hizmet cetveli . Bkz. ek:2.

¹⁵⁰ Arvâsî'nin emekli ikramiyesinin 270 lira olduğuna dair bordro için bkz. ek: 17.

¹⁵¹ Bkz. ek: 2.

9- Hac Ziyaretleri ve Yaptığı Seyahatler

Arvâsî, iki defa hac ziyaretinde bulunmuştur. İlk Hac ziyaretini h.1315/ m.1897 yılında 32 yaşında iken yapmıştır. İkinci Hac ziyaretini ise on yıl sonra h.1325/m.1907 tarihinde gerçekleştirmiştir¹⁵². Hac seferleri sırasında Şam, Haleb, Humus, Beyrut, Mısır'da İskenderiye, İsmailiye ve ayrıca Süveyş ile Cidde, Mekke ve Medine'deki birçok âlim ve şeyh ile görüşmüştü¹⁵³ ve sohbet meclisleri oluşturmuşlardır¹⁵⁴.

Bunlardan hariç, tasavvufî sohbetler yapmak ve tarikatı yaymak için, başta Van Gölü çevresindeki beldeler ile İran'ın sünni kısmı olmak üzere, Musul ve Kürdistan denilen bölgenin tamamını gezmiştir. Ayrıca Erzurum, Trabzon ve Batum civarları ile Sivas, Ankara ve Kastamonu hariç Anadolu'nun çoğunluğunu gezmiş ve ulema ve meşayih ile fikir alışverişinde bulunmuştur¹⁵⁵.

10- Menemen Olayında Yargılanması

Cumhuriyet tarihinin en ilginç ve üzerinde en çok tartışılan olaylarından bir tanesi de, hiç kuşkusuz 23 Aralık 1930 tarihinde gerçekleşen Menemen Olayı'dır. Bazıları bu olayı irticanın bir başkaldırı denemesi olarak görürken¹⁵⁶, bazıları da birkaç kendini bilmez sarhoşun yaptığı bir olayın, hiçbir şekilde alakaları olmadığı halde, din adamlarına, özellikle de tasavvuf erbabına maledildiği bir komplo olarak değerlendirmektedir¹⁵⁷.

Görüşler ne olursa olsun, ortada inkar edilemeyecek bir gerçek var ki, o da, Menemen Olayı'ndan dolayı zarar gören, zulme uğrayan, çile çeken ve hatta

152 Arvâsî, a.g.e., s.42.

153 Müellifimiz bu allimlerin kimler olduğundan bahsetmemiştir.

154 Arvâsî, a.g.e., s.42.

155 Arvâsî, a.g.e., ss.41-42.

156 Ana Britannica, "Menemen Olayı", c. XV İst. 1993, s.566.

157 Kısakürek, Son Devrin Din Mazlumları, s.330.

idam edilen kesim, tekke mensupları ve özellikle Nakşibendi tarikatı mensupları olmuşlardır. Olayda bir numaralı sanık olarak Kelâmî Dergahı Seyhi Erbilli Esad Efendi¹⁵⁸ 84 yaşında bulunmasına, rağmen yargılanarak idama mahkum edilmiştir. Ancak yaş haddinden dolayı idam edilmemiş ise de¹⁵⁹, müebbet hapse çevrilen cezasından dolayı, zindanda iken şüpheli bir şekilde ölmüştür.

Abdülhakîm-i Arvâsî de, 66 yaşında vaiz olarak görev yaparken Menemen olayının sanıklarından biri olarak 19 K.Sânî (Ocak) 1931 Pazartesi günü Nuruosmaniye Camii İmamlarından Sadık Efendi ve Kumkapı Camii İmamı Rüştü Efendi ile birlikte tutuklanmış ve aynı gün bu üç kişi deniz yolu ile Bandırma'ya, oradan da, trenle Menemen'e gönderilmiş¹⁶⁰ ve 22 Ocak 1931 Perşembe günü meşakkatli bir yolculuk sonucu Menemen'e ulaşmışlardır.¹⁶¹

Abdülhakîm-i Arvâsî, Divan-ı Harp tarafından yürütülen mahkemesi başladığı zaman, mahkeme Reisinin "Sen şeyh misin" sorusuna cevap olarak;

"- Ben şeyh değilim ve o yüce mertebeye layık olmaktan uzağım; yok, eğer şeyhlik, devrimizde gördüklerimizin hali demekse, ona da tenezzül etmekten münezzehim" demiştir¹⁶². Belki de dönemindeki sahte şeyhlere bir tepkinin ifadesi olan bu sözlerden sonra, suçsuz bulunarak 12 Şubat 1931 tarihinde beraat etmiştir¹⁶³. Daha sonra İstanbul'a dönerek tekrar vaizlik görevine devam etmiştir.

¹⁵⁸ Vett, Carl, Kelâmî Dergâhından Hatıralar, (Çev: Ethem Cebecioğlu, Ankara 1993, s.51).

¹⁵⁹ Ana Britannica, "Menemen Olayı", c.XV, s.566.

¹⁶⁰ Cumhuriyet, 20 Kanunusânî 1931, Salı; Vakit, 20 Kanunusânî 1931, Salı. Kısakürek, Son Devrin Din Mazlumlari, s.330.

¹⁶¹ Cumhuriyet, 23 Kanunusânî, 1931, Cuma.

¹⁶² Kısakürek, a.g.e., s.330.

¹⁶³ Cumhuriyet, 13 Şubat 1931, Cuma.

11- Necip Fazıl Kısakürek ve Abdülhakîm-i Arvâsî

Abdülhakîm-i Arvâsî'nin bugün gerek akademik çevrelerce, gerekse halk arasında tanınmasındaki en önemli unsurlardan biri, hiç şüphesiz Necip Fazıl Kısakürek'tir. Hatta müellifimizin ismi anıldığı zaman, ilk akla gelen, O'nun "Necip Fazıl'ın şeyhi" olduğudur. Bundan dolayı çalışmamızın bu bölümünde Necip Fazıl ile üstadı Abdülhakîm-i Arvâsî arasında 1934 yılında başlayıp, 1943 yılında madde planında son bulan, gönül ikliminde ise 25 Mayıs 1983 yılına kadar devam eden ilişkiyi anlatmayı uygun gördük.

Necip Fazıl, maddi imkanları gayet iyi sayılabilecek bir aile ortamında 1904 yılında doğmuş ve yetişmiştir¹⁶⁴. 1934 yılında birgün çalıştığı bankadan çıkar ve evine gitmek üzere o dönemin tabiriyle "Şirket-i Hayriye" vapuruna biner¹⁶⁵. Vapurda karşısında oturan ve kendisine "sır küpü" gibi görünen bir adama, yine kendisi için "sır" olan ve hakkında çok az malumat sahibi olduğu tasavvuf ve tarikat konusunu açarak bir soru sorar:

- "Zamanımızda irşada ehliyetli bir kimse var mı? Böyle birini tanıyor musun"?¹⁶⁶ Aldığı cevap nettir:

- "Zamanımızda böyle bir kimse var... Beyoğlu Ağa Camii'nde... Cumaları orada ders verir... İsmi Abdülhakîm Efendi"¹⁶⁷

Necip Fazıl bir süre sonra Ağa Camii'ne giderek, kendisini içerisinde bulunduğu buhranlı halden kurtarıp ve bir çıkış yolu göstermesi umuduyla Abdülhakîm-i Arvâsî'nin sohbetini dinler. Ardından tanışır ve Abdülhakîm-i Arvâsî, onu Gümüşsuyun'daki evine davet eder¹⁶⁸.

¹⁶⁴ Kısakürek, O ve Ben, s.11.

¹⁶⁵ Aynı eser., s.80.

¹⁶⁶ Aynı eser, s.83.

¹⁶⁷ Aynı eser, s.84.

¹⁶⁸ Aynı eser, s.93.

Bu ilk görüşmeden Necip Fazıl o denli etkilenir ki, bunu 1940 yılında yazdığı "Mürşid" isimli şiirinde şöyle dile getirir:

"Bana, yakan gözlerle, bir kerecik baktınız;
Ruhuma, büyük temel çivisini çaktınız!"¹⁶⁹

Üstad aldığı davet üzerine, birkaç hafta sonra yanına arkadaşı Ressam Abidin Dino'yu da alarak, Eyüp Gümüşsuyundaki Abdulhakîm-i Arvâsî'nin oturduğu 1925 yılında tekkelerin kapatılmasından sonra cami olarak kullanılan Kaşgarî Dergahına gider¹⁷⁰. Kısa bir tanışmadan sonra Abdulhakîm-i Arvâsî tasavvuf hakkında; "bu iş kitapla olmaz. Akılla da varılmaz. Hiç yemeğin lezzeti çatal bıçakla aranıp bulunabilir mi?" diyerek Necip Fazıl'ın kendi ifadesiyle beynini dağlar¹⁷¹. Daha sonra kendisine "er-Riyazu't-Tasavvufiyye" isimli eserini hediye eder ve ayrılırlar.

Necip Fazıl, 30 yaşında iken gerçekleşen bu görüşme ve sohbetin tesiri ile, hayatında olan inkılabı şöyle dile getirecektir.

"Tam otuz yıl saatim işlemiş ben durmuşum
Gökyüzünden habersiz uçurtma uçurmuşum"¹⁷²

Abdulhakîm-i Arvâsî ile Necip Fazıl arasında tam olarak tarikatlardaki mürit-mürşit ilişkisi vuku bulmamıştır. Bu ilişki, daha ziyade Necip Fazıl'ın soru sorması ve bu sorulara cevap verilmesi ve nasihat şeklinde geçmiştir.

¹⁶⁹ Kısakürek,Çile, İst. 1995, s.77.

¹⁷⁰ Kısakürek, O ve Ben, s.96.

¹⁷¹ Aynı eser, s.17.

¹⁷² Kısakürek,Çile, s.35.

Abdulahkîm-i Arvâsî'nin Necip Fazıl'a en büyük nasihatı namaz kılması¹⁷³ ve evlenmesi konularında olmuştur¹⁷⁴.

Müellifimiz, bir gün Necip Fazıl'a: "sende iki şey ifrat halinde, zekâ ve muhabbet; keşke bu kadar zeki olmasaydın demiş"¹⁷⁵; bir başka gün de, Necip Fazıl'ın; "her şey itidal halinde bulunmalı buyuruyorsunuz, yani her şey haddini muhafaza etmeli... Aşk'ta, muhabbette mi efendim?" şeklindeki sorusuna, "ne zannettin ya, o da haddi içinde kalmalı, yoksa yanar kül oluruz..." cevabını vermiştir¹⁷⁶.

Necip Fazıl her fırsatta, Abdulahkîm-i Arvâsî'nin sohbetlerine devam etmiş, ona "yirminci asrın bekçisi" diyecek kadar muhabbet beslemiş¹⁷⁷ ve dönemin aydınlarına sık sık ondan bahsetmiştir. Bir gün Abdulahkîm-i Arvâsî'ye götürmek istemiş, Abdulahkîm-i Arvâsî'ye götürmek istemiş, Abdulahkîm-i Arvâsî'ye götürmek istemiş, ancak görüşmek nasib olmamıştır¹⁷⁸. Hatta bu konuyu Abdulahkîm-i Arvâsî'ye açtığı zaman, ondan şu cevap gelmiştir: "O bizden yaşça büyüktür. Biz onun ayağına gideriz"¹⁷⁹.

Yine birgün Necip Fazıl, "efendim" dediği Arvâsî'nin büyüklüğünü arkadaşlarına anlatma gayreti içine girince, arkadaşları şöyle der: "Efendinin büyüklüğüne delil aramaya ne hacet! Senin gibi birini bu hale getirmesi yetmez mi?"¹⁸⁰.

1943 yılında, Abdulahkîm-i Arvâsî'nin ölümünden sonra da, Necip Fazıl onu unutamamıştır. 1934 yılında tanıştığı efendisine bağlılığı, hayatının son

173 Kısakürek, O ve Ben, s.162.

174 Aynı eser, s.184.

175 Aynı eser, s.188.

176 Aynı yer.

177 Aynı eser, s.122.

178 Aynı eser, s.147.

179 Aynı eser, s.148.

180 Aynı eser, s.210.

günlerine kadar devam etmiştir. Hatta 1975 yılında Arvas Köyü'nde medfun bulunan Abdülhakîm-i Arvâsî'nin şeyhi Seyyid Fehim'in mezarını¹⁸¹ bir yıl sonra 1976'nın Haziran ayında da Hakkari'nin Şemdinli İlçesinin Nehrî kasabasına Seyyid Fehim'in Şeyhi Seyyid Taha'nın mezarını ziyarete gitmiştir¹⁸². Bu ziyaretini de şöyle mısralaştırmıştır.

"Şemdinli dağlarının içtim nur çeşmesinden;
Kurtuldum akreplerin ruhumu deşmesinden...¹⁸³

Necip Fazıl, Arvâsî ile kendini o denli içiçe görmüştür ki, hayatını ancak şeyhi ile manalandırmış ve O'nunla bütün halde görüş olmalı ki, hayat hikayesini anlattığı eserine " O ve Ben"¹⁸⁴ ismini layık görmüştür. Şeyhine hitaben "benim efendim" diyerek hayatını şöyle özetlemiştir: "Seni tanıyincaya kadarki hayatım, sana yaklaşmanın, uzaklıkta yaklaşmanın saadeti; seni tanıdıktan sonra da senden uzaklaşmanın, yakınlıkta uzaklaşmanın felâketi içinde, bütün teferruatı sensin... Hayatım sensin..."¹⁸⁵. O'na 1978 yılında da şöyle seslenmiştir:

Benim Efendim!
Ben sana bendim!
Bir üfledin de,
Yıkıldı bend'im.
Ben ki, denizdim,
Dağbaşı bendim,
Şimdi sen oldun,
Âleme pendim,
Benim Efendim.

¹⁸¹ Kısakürek, Rapor 1-3, İst., 1993, s.156.

¹⁸² Aynı eser, s.192.

¹⁸³ Kısakürek, Çile, s.391.

¹⁸⁴ Necip Fazıl'ın 1978 yılına kadarki hayatını anlattığı eseridir.

¹⁸⁵ Kısakürek, O ve Ben, s.262.

Benim Efendim!
 Fezâ levendim,
 Ölmemek neymiş,
 Senden öğrendim.
 Kayboldum sende,
 Sende tükendim.
 Sordum aynaya,
 Hani ya kendim?
 Benim Efendim.

Benim Efendim,
 Emri yüklendim,
 Dağlandım kalpten
 Ve mühürlendim.
 Askerin oldum,
 Başta tülbendim,
 Okum sadakta,
 Elde kemendim,
 Benim Efendim.¹⁸⁶

Necip Fazıl şeyhinin ölümünü yeryüzündeki güneşinin batması şeklinde değerlendirmiş¹⁸⁷, ve vasiyetinde öldüğü zaman Bağlum Köyünde şeyhinin yanına gömülmeyi, şayet mümkün olmaz ise en azından tabutunun üzerine evvela oranın toprağından atılmasını istemiştir¹⁸⁸. Ölümünden bir yıl evvel 1982 yılında yazdığı bir şiirinde bu dileğini tekrarlamıştır:

Hayat bir zar içinde, hayatı örten bir zar;
 Bana da hayat yeri; "Bağlum" Köyünde mezar¹⁸⁹.

¹⁸⁶ Kısakürek, Çile, s.380.

¹⁸⁷ Kısakürek, O ve Ben, s.222.

¹⁸⁸ Aynı eser, s.227.

¹⁸⁹ Kısakürek, Çile, s.308.

12- Son Günleri ve Ölümü

Abdülhakîm-i Arvâsî, 1931 yılında emekliye ayrıldıktan sonra, mescidli bir ev haline gelen Kaşgarî Dergâhı'nda, sessiz ve sakin bir şekilde hayatını devam ettirmeye başlamıştı¹⁹⁰. Emeklilikten sonra da, kendisine camilerde vaaz ve nasihat etme izni verildiği için¹⁹¹ özellikle Bâyezit Camii ile, Beyoğlundaki Aga Camii'nde sohbetlerine devam etmiştir¹⁹².

Menemen Olayı'nda suçsuz bulunmasına rağmen, vefatlarına kadar çeşitli zamanlarda, ve anî baskınlar şeklinde evi, polisler tarafından arama ve kontrolden geçirilmiş¹⁹³, ancak müellifimizin evinde özellikle Osmanlıca ve Arapça el yazması herhangi bir not veya yazı bulundurmama konusunda ihtiyatlı davranmasıyla, bu vartalardan biiznillah kurtulmuştur¹⁹⁴.

1943 yılının Eylül ayında, yine polisler tarafından evi basılmış ve karakola götürülmüş, o günün akşamında da, yanındaki hizmetkârı Şakir'in Mersin'e, kendisinin ise İzmir'e sürgün gideceği açıklanmıştır¹⁹⁵. O günlerde Büyük Doğu dergisinin ilk sayısını çıkaran ve şeyhine göstermek için yanına giden Necip Fazıl, o akşam Efendisinin İstanbul'daki İpek Palas Oteli'nde yatırıldığını ve ertesi gün de, Ege Vapuru ile İzmir'e gönderildiğini yazmaktadır¹⁹⁶.

¹⁹⁰ Kısakürek, Din Mazlumlari, s.328.

¹⁹¹ Abdülhakîm-i Arvâsî emekliye ayrılırken adına düzenlenmiş olan hizmet cetveline bulunduğu muhitte vaaz ve nasihat etmek üzere tekaüde (emekliye) sevk olmuştur, ibaresi yazılmıştır. Bkz. ek: 2.

¹⁹² Kısakürek, a.g.e., s.331.

¹⁹³ Aynı eser, s.333.

¹⁹⁴ Aynı eser, s.333.

¹⁹⁵ Kısakürk, O ve Ben, s.220.

¹⁹⁶ Aynı eser, s.221.

Arvâsî, "iyiliğin de kötülüğün de en ileri şekli İstanbul'dadır. İyi veya kötü, kim ne olmak isterse, İstanbul'a gelsin"¹⁹⁷ dediği İstanbul'dan, bir daha dönmek üzere ayrılmış ve İzmir'de bir süre göz hapsinde tutulmuştur¹⁹⁸.

İzmir'de iken, damadı Van milletvekili İbrahim Arvas'ın gayretleri ile Arvâsî, Ankara'ya kardeşi Yusuf'un oğlu Faruk Işık'ın Hacı Bayram semtindeki evine getirilmiştir¹⁹⁹. Ankara'da 9 gün kaldıktan sonra, 27 Kasım 1943 yılında Cumartesi günü, güneşin doğmasından 18 dakika önce 78 yaşında²⁰⁰ hayata gözlerini kapatmıştır²⁰¹.

Arvâsî, İstanbul Bağlarbaşı'nda kendisine bir mezar hazırlatmış ise de²⁰², dönemin şartları nedeniyle, cenazenin, şehir dışına götürülmesi yasak olduğu için definin nereye yapılacağı düşünülürken kapı çalınıp, bilinmedik bir zat Bağlum'a definini söyler ve kaybolur²⁰³. Bunun üzerine Bağlum Köyü'ne defnedilir²⁰⁴.

Bu gün mezarı, Bağlum mezarlığının ilkokula bitişik kısmındadır²⁰⁵.

Abdulhakîm-i Arvâsî'nin vefatından sonra sevenlerinden Mehmet Tımuroğlu bir mersiye yazmış olup şu şekildedir:

Ağlasın kan ağlasın her müslüman

Çünkü Seyyid Abdulhakîm terketti cân

Post nişin-i âlim-i âlem idi

Zatına mevdu' idi sırr-ı nihân

197 Kısakürek, Din Mazlumları, s.334.

198 Aynı yer.

199 Kısakürek, O ve Ben, s.221.

200 Necip Fazıl, Şeyhinin Seksen üç yaşında öldüğünü yazmıştır. Ancak bu, Necip Fazıl'ın h.1281 yılının miladî karşığını 1860 yılı zannetmesinden kaynaklanmıştır.

201 Kısakürek, a.g.e., s.222; Azamat, Nihat "Abdulhakîm Arvâsî", T.D.V.İ.A.,c.I, s.211.

202 Kısakürek, Din Mazlumları, s.334.

203 Aynı eser, s.335.

204 Aynı yer.

205 Arvâsî'nin mezarının resmi için tezimiz sonundaki ekler bölümünde bakınız. ek: 25

Kaldılar birden yetim-i bî nevâ
Hem şeriat hem tarikat ehli sân

Gördü amma kim inanmaz gözlerim
Oldu mu cidden o hazret kün-fekân

Şevk ile raks eyledi yer bir gece
Ertesi gün etti der-ağuş hemân²⁰⁶

Eyledi Hurşîdimiz hayfa gurûb
Bir ferîd-i asr idi ol bî gûmân

Son ömründe oldu hazret çok elim
Dert ile âlâma bir seng-i nîşan

Alem-i İslâm için bu cidden mühim
Bir musibettir gönül, kan ağla kan.

Ruh-ı bâkisinden istimdâd edip
Söyledim tarih-i fevti nâgehân

Hayl çıksın, Bağlum'a kılsın sefer
Matem-i İslâm'a ağlar âsûmân²⁰⁷.

²⁰⁶ Arvâsî'nin vefat ettiği gece zelzele olmuştur. (Bkz. Kısakürek, O ve Ben, s.224.)

²⁰⁷ Arvâsî, Takyeddin Zahid, Abdulhakîm-i Arvâsî, (A.Ü.İ.F.Lisans Tezi, 1979), s.74, Ayrıca aynı mersiye, bazı kelimeleri değişik olmakla birlikte H.Hilmi Işık tarafından da kitabına alınmıştır. (Bkz. H.Hilmi Işık, Ashab-ı Kırâm, s.118)

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULHAKİM ARVASI'NIN TASAVVUFİ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Bu bölümde, Arvasî'nin önce tasavvufî şahsiyetine, sonra da eserlerine temas edeceğiz.

A- TASAVVUFİ ŞAHSİYETİ

Abdülhakîm-i Arvâsî'nin hayatında tasavvufun ve özellikle müntesibi olduğu Nakşibendiyye Tarikatının büyük bir yeri vardır. Ailesinin ve mensubu olduğu Arvasî soyunun, yüzyıllardan beri tasavvufî hayatın içerisinde olması, kendisinin de daha küçük yaşlardan itibaren, tarikatların kendilerine has vecibelerini tanıyarak ve yaşyarak büyümesine vesile olmuştur.

1- Mensup Olduğu Tarikat

Abdülhakîm-i Arvâsî, Bahauddin Nakşibend'e (ö.791/1389)¹ nisbet edilen Nakşibendiyye Tarikatına mensuptur. Nakşibendiyye Tarikatı, zaman içerisinde çeşitli isimlerle anılmıştır². Bunlardan bir tanesi de, "Zülcenâheyn" lakabı

---

¹ Bahauddin Nakşibend Buhara'nın yakınlarında bulunan Kasr-ı Arifan'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda Muhammed Baba Semmasî tarafından manevi evlatlığa kabul edilmiştir. Semmasî'de onun terbiyesini Emir Kûlal'e havale etmiştir. Ancak buna rağmen Bahauddin Nakşibend'in hakiki şeyhi, kendisinden "Üveysîlik" yolu ile terbiyesini aldığı Abdulhâlık Gocdevanî (ö. 617/1220) olarak kabul edilir. Sonraları Yesevî Şeyhleri olan Halil Ata ve Mevlânâ Ârif'den de ders almıştır. Hayatının son yıllarını Buhara'da geçirerek, orada vefat etmiştir. (Bkz. Osman Türer, Tasavvuf Tarihi, İst. 1995, ss. 176-177, M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İst. 1995, II,ss.650-651.

² Nakşibendiyye Tarikatının zaman içerisinde aldığı isimler için bkz. Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İst. 1990, s. 295, Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, İst. 1981, ss. 221-222.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin (ö. 1826) geliştirmiş olduğu "Hâliidiye"³ koludur ki, Abdulhakîm-i Arvasî, bu koldandır⁴.

Müellifimiz Nakşibendi tarikatını, "... Serâser ittibâ-ı sünnet-i seniyye ve ictinab-ı bud'-ı nâ merdiyyeyi iltizâmdır" şeklinde tanımlamış⁵ ve diğer tarikatlara nazaran "en kolay, en kuvvetli, en anlaşılır, en yüce, en sağlam" tarikat olarak tanımlamıştır⁶.

Ancak Abdulhakîm-i Arvasî, şeyhi Seyyid Fehim'den, Naşibendiyye Tarikatı yanında Kadiriyye, Çiştîyye, Sühreverdiyye ve Kübreviyye tarikatlarından da icazet almıştır⁷.

Arvasî, bundan başka h.1325/m.1907 yılında gitmiş olduğu ikinci Hac ziyaretlerinde Şeyh Ziya Masum'un iltifatlarına mazhar olup "Üveysilik"⁸ tarikatından da icâzet aldığını bildirmektedir⁹. Sefine-i Evliya'da Hüseyin Vassaf kendisinden bahsederken, "Nakşibendî Kâdirî, Sühreverdî ve Çiştîyye tarikatlarından kesb-i kemâlât ederek müstahlef olmuş, üveysiyyu'l-meşreb" diyerek onun bu yönüne işaret etmiştir¹⁰.

³ Halidiye kolu, Nakşibendiyye Tarikatının yeniden yapılanmasına ve canlanmasına vesile olmuştur. Özellikle Şeriat-Tarikat uygunluğuna önem verilir. Yeseviyye ve Kübreviyye, bu kol içerisinde erimiştir. (Geniş bilgi için bkz. Gündüz, İrfan, Gümüşhanevî Ahmet Ziyâuddin Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Halidiye Tarikatı, İst. 1984, ss.231-292, M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İst.1973, c.1, ss.708-710.

⁴ T.D.V.İslâm Ansiklopedisinde, kendisinden bahsedilirken, "Nakşibendî-Hâlidî Şeyhi" şeklinde tanıtılmıştır. Bkz. T.D.V.İslâm Ansiklopedisi, c.I, s.211; Arvasi, Keşkûl, s.38.

⁵ Arvasî, a.g.e., s.46.

⁶ Aynı eser, s.22; Pakalın, a.g.e., c.I, s.708.

⁷ Arvasi, a.g.e., s.22 ve s.38.

⁸ Görmediği halde bir şeyh tarafından terbiye edilen sufiye üveysi, bu yola da üveysilik denir. Üveysiye'yi silsilesi olan bir tarikat olarak kabul edenler olduğu gibi, hiç kabul etmeyen sufilere vardır. Üveysilik hakkında geniş bilgi için bkz. A.Yaşar Ocak, Veysel Karânî ve Üveysilik, İst. 1981; Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İst. 1991, ss. 503-504.

⁹ Arvasî, a.g.e., s.22.

¹⁰ Hüseyin Vassaf, a.g.e., II, s.59.

2- Tasavvufla Alakasının Başlaması ve Tarikata Giriş

Abdülhakîm-i Arvâsî, aile muhiti olarak tasavvufla içiçe olan bir ortamda dünyaya gelmiş ve büyümüştür. Daha önce de belirtildiği gibi, Babası Seyyid Mustafa Efendi, müellifimizin şeyhinin şeyhi Tahâ-i Hakkârî'nin oğlu Seyyid Ubeydullah'ın halifelerinden birisiydi¹¹.

Böyle bir aile ortamında yetişmiş ve babasının, kendisine daha çocukluğundan itibaren dini bilgiler vermek yanında, yaşantısıyla örnek olması, onu tasavvufa âşina kılmıştır.

Daha sonra ders okumak için gittiği Arvas köyü, kurulduğu günden itibaren Kâdîrî tarikatının merkezlerinden biri olmuştur¹². Hocası Seyyid Fehim'in aynı zamanda bir Hâlidî şeyhi olması, babasının evinde iken yaşadığı ortamı, daha şuurlu bir şekilde sürdürmesine vesile olmuştur.

Abdülhakîm-i Arvâsî Rüşdiye Mektebinden sonra gittiği Arvas köyünde derslere devam ederken, Seyyid Fehim'e intisap etmek için h.1285/m.1878 tarihinde müracaat etmiş ve bunun üzerine hocası tarafından tevbe etmesi ve "istihare"ye¹³ yatması emrolunmuştur¹⁴.

Görmüş olduğu rüyasını şu şekilde anlatır: "Bulduğum mahallin cami-i şerifinde Hz.Seyyid Taha, Hz.Seyyid Fehim'e emr buyurdular ki: Abdülhakîm'i götür. Siyabından mücerred olarak cevâzımât-ı hamse'nin¹⁵ çeşmelerinde kendi elinle vücudunu tamamen yıka, gelsin ikimize imam olsun"¹⁶.

¹¹ Uyan, a.g.e., c.1, s.35.

¹² T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, c.1, s.211.

¹³ İstihare; Hakkında tereddüde düşülen bir şeyin hayırlı mı, değil mi niyetiyle rüya görmek üzere uykuya yatmak yatmak yerinde kullanılan bir tabirdir. Bkz. M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.2, s.98.

¹⁴ Arvası, a.g.e., s.20.

¹⁵ Abdülhakîm Arvasî "Cevâzımât-ı Hamse" tabirini kendisi şu şekilde yorumlamıştır; "Cevâzım, câzım'ın çoğulu olup, kat' manasını iş'âr eder. Beş adedi ise, tasfiye-i letâif-i âlem-i emre işâret olduğu dahi bedihîdir." (Bkz. Arvâsî, Keşkül, s.21.)

¹⁶ Arvasî, a.g.e., s.21.

Bu rüyanın neticesinde Abdulhakîm-i Arvâsî, 13-14 gibi küçük yaşta olmasına rağmen h.1285 /m.1878 de Nakşibendiyye Tarikatına intisab etmiştir.

3- Şeyhi

Abdulhakîm-i Arvâsî'nin şeyhi, kendi gibi Arvasî ailesinden Seyyid Fehim'dir¹⁷. Bunu kendisi şu ifadeleriyle açıklar: "Seyyid Fehim'in bin ikiyüz doksan beş eylül ayında (m.1878) huzur-ı serâser nurlarıyla müşerref oldum..."¹⁸

Seyyid Fehim Arvâsî, h.1241/m.1825 yılında Arvas köyünde doğdu ve h.1313/m.1896 yılında, şevval ayının 14. günü (29 Mart) doğum yeri olan Arvas'ta öldü¹⁹. Mezarı Arvas köyündedir²⁰. Babası Abdulhamid Efendi, Annesi, Âmine hanımdır²¹. "Hazret-i şeyh" ve "Allâme" lakablarıyla şöhrat olmuştur²².

Küçük yaşlardan itibaren köylerindeki Arvas medresesinde çeşitli ilimler okuduktan sonra, Mükûs²³ kazasındaki Mir Hasan Veli Medresesinde tahsile devam etmiştir²⁴. Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin halifelerinden biri olan Seyyid Taha-i Hakkarî'nin bulunduğu Şemdinli'nin Nehrî kasabasına gitmiştir²⁵.

Nehrî'de uzun zaman kalmış ve sülûkunu²⁶ tamamladıktan sonra, memleketi, Arvas Köyüne halife olarak gönderilmiştir²⁷.

¹⁷ Seyyid Fehim'in dedesi Abdurrahman, Abdulhakim-i Arvâsî'nin dedesinin dedesidir. (Bkz. Işık, Ashab-ı Kıram, s.161. Geniş bilgi için bkz.Uyan, a.g.e., c.2, ss.771-815; Evliyalar Ansiklopedisi, c.6, ss.150-176; Kısakürek, Başbuğ Vellilerden 33, ss.331-336; Işık, Tam İlmihal Saadet-i Ebediyye, s.1142.

¹⁸ Arvasî, a.g.e., s.20.

¹⁹ Uyan, a.g.e., c.2, s.771; Kısakürek, a.g.e., s.182.

²⁰ Mezarının Resmi için bkz. Ek :25

²¹ Işık, Tam İlmihal Saadet-i Ebediyye, s.1142.

²² Evliyalar Ansiklopedisi, c.VI, s.150.

²³ Bugünkü ismi Bahçesaraydır ve Van iline bağlıdır.

²⁴ Uyan, a.g.e., c.2, s.772.

²⁵ Uyan, a.g.e., c.2, s.773; Kısakürek, Başbuğ Vellilerden 33, s.332.

²⁶ Sülûk: Bir tarikata girip, o tarikatın âdet ve fiilleriyle âmil olmak yerinde kullanılan bir tabirdir. (Geniş bilgi için bkz. Pakalın, a.g.e., c.3, ss.287-291.

²⁷ Evliyalar Ansiklopedisi, c.6, s.155.

Şeyhi Taha-i Hakkârî'nin ölümüne kadar (H.1269/M.1852-1853) her yıl ziyaretine gitmiştir. Hatta O'nun vefatından sonra da, şeyhinin hem kardeşi ve hem de halifesi olan Muhammed Salih'i (ö.1281/1865) ziyarete devam etmiştir²⁸.

Seyyid Fehim Arvasî, şeyhi Taha-i Hakkârî'nin tavsiyesi üzerine her sene Arvas Köyünden Van il merkezine giderek, burada hem medreselerde ders vermiş, hem de, kayınpederi Hacı Bekir Efendinin yaptırdığı Şabaniye Camiinde²⁹ ve ayrıca Hüsrev Paşa Camii'nde halka vaaz ve nasihat etmiştir³⁰.

Seyyid Fehim-i Arvâsî, Van bölgesinde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bediuzzaman Said-i Nursî'nin ders aldığı hocaları sayılırken, Abdurrahman-ı Tağî, Şeyh Mehmed-i Küfrevî gibi kişiler yanında, "Şeyh Fehim" ismi de zikredilmektedir³¹. Muhtemelen mezkur şahıs, Abdulhakîm-i Arvâsî'nin şeyhi Seyyid Fehim'dir. Çünkü Said-i Nursî, Arvas köyüne tahsil için gitmiştir³².

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Seyyid Fehim, kendisinden sonra dört tane halife bırakmıştır. Bunlar; oğlu seyyid Muhammed Emin, Halife Ali, Halife Derviş ve Seyyid Abdulhakîm-i Arvâsî'dir³³.

4- Şeyhinin Şeyhi

Abdulhakîm-i Arvâsî'nin şeyhi Seyyid Fehim, Seyyid Fehim'in şeyhi Seyyid Taha-i Hakkârî'dir³⁴. Abdulhakîm-i Arvâsî bunu "... nev-gül-i gülzâr-ı

²⁸ Uyan, a.g.e., c.2, s.779.

²⁹ Evliyalar Ansiklopedesi, c.6, s.157.

³⁰ Uyan, a.g.e., c.2, s.780.

³¹ Said-i Nursî, Tarihçe-i Hayat, İst. 1960, s.40.

³² Aynı eser, s.29.

³³ Uyan, a.g.e., c.2, s.808.

³⁴ Arvasî, a.g.e., s.20.

Ahmedî Seyyid Tahâ Şemdinî Nakşibendî'nin halife-i ekmele Seyyid Fehim" diyerek açıklamıştır³⁵.

Bu konuda bazan yanlış anlaşılmalara olmuş ve Seyyid Fehim'in şeyhi, Seyyid Muhammed Salih olarak kabul edilmiştir. Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliya'da Abdulhakîm-i Arvâsî'nin tarikat silsilesini "... mürşidleri seyid Fehim, onun şeyhi Seyyid Muhammed Salih, onun mürşidî Seyyid Taha, onun mürşidi de Mevlânâ Halid Hazretleridir"³⁶ şeklinde saymıştır. Halbuki Muhammed Salih, Seyyid Taha'nın kardeşi ve halifesidir. Aynı zamanda Seyyid Fehim de Seyyid Taha'nın halifelerinden biridir³⁷. Ancak Seyyid Fehim 1952 yılında Seyyid Taha'nın ölümünden sonra, daha önce de açıkladığımız gibi³⁸ Seyyid Muhammed Salih'in 1865 yılında ölümüne kadar, düzenli olarak ziyaretine gitmiş, sohbetlerini dinlemiştir³⁹.

Necip Fazıl, Seyyid Muhammed Salih'ten bahsederken; "O da, Seyyid Abdullah gibi Seyyid Taha ile, baş halifesi Seyyid Fehim arasında ayrı bir çizgi ve ana yolun yan lâhikası mevkiinde... Efendimin şeyhi Seyyid Taha'dan alırken Seyyid Muhammed Salih'den gelen bir pay var kendilerinde..."⁴⁰ diyerek bu konuyu net bir şekilde ifade etmiş ve kendi ifadesiyle "Altun Silsile"yi sayarken Seyyid Muhammed Salih'e yer vermemiştir⁴¹.

Taha-i Hakkarî'nin babası Molla Ahmed'tir. "Şihâbuddîn" ve "İmâduddîn" lakablarıyla şöhret olmuştur⁴². Daha küçük yaşta hâfız olmuş ve Süleymaniye, Kerkük, Revandız, Erbil ve Bağdat'ta tahsilini yapmıştır⁴³.

³⁵ Arvasî, a.g.e., s.20.

³⁶ Hüseyin Vassaf, a.g.e., s. 60.

³⁷ Uyan, a.g.e., c.III, s.1937.

³⁸ Bkz. Abdulhakim Arvasî'nin Şeyhi bölümü

³⁹ Uyan, a.g.e., c.II, s. 779.

⁴⁰ Kısakürek, Rapor, 1/3, s.195.

⁴¹ Kısakürek, O ve Ben, s.181.

⁴² Yılmaz, H.Kamil "Taha'l-Hakkarî", Sahabeden Günümüze Allah Dostları, İst. 1996, c.9, s.115.

⁴³ Yılmaz, a.g.e., c.9, s.115; Uyan, a.g.e., c.3, s.1916.

Tasavvuf yoluna girmesi, amcası Abdullah sayesinde olmuştur. Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin hem arkadaşı hem de halifesi olan Amcası Abdullah, onu şeyhi Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'ye götürmüş ve yanına bırakmıştı⁴⁴. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin yanında Süluk'unu tamamladıktan sonra Hakkarî'nin Berdesur kasabasına gönderilmiştir⁴⁵. Orada medrese kurarak, tedris faaliyetlerini yürütmüş, amcası Abdullah Şemdinî ölünce de, onun yerine Nehrî kasabasına yerleşmiştir⁴⁶.

Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin en önde gelen halifelerinden biri olan Seyyid Tahâ-i Hakkarî⁴⁷ hayatının son günlerine kadar irşad ve tedris hizmetlerini Nehrî Kasabasında⁴⁸ sürdürmesine rağmen denilebilir ki, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri ile Irak'ın büyük bir kısmında, Nakşibendiyye Tarikatının Hâlidî kolu onun halifeleri vasıtasıyla yayılmış ve temsil edilmiştir⁴⁹.

Bugün Anadolu'da en yaygın Halidî kollarından biri olan Adıyaman'ın Menzil Köyündeki Şeyh Abdulbakî'nin silsilesi, Seyyid Taha-i Hakkarî'nin halifelerinden Sıbgatullah Arvasî ile devam etmektedir.

Seyyid Taha'nin birçok halifesi olmakla birlikte en meşhurları şunlardır: Kardeşi Seyyid Muhammed Salih, Seyyid Sıbgatullah Arvasî, Seyyid Fehim Arvasî, damadı ve kâtibi Seyyid Abdulehad, Muhammed-i Küfrevî, Halife Köse adıyla meşhur olan Şeyh Tâhâ, Molla Resul Sıbkî, Mevlânâ Hacı Hakkarî, Süleyman Barâdustî, Molla Muhammed Munhânî Hoşabî, Şeyh Ahmet Meczub⁵⁰.

⁴⁴ Yılmaz, a.g.e., c.9, s.115.

⁴⁵ Uyan, a.g.e., c.3, s.1916.

⁴⁶ Yılmaz, a.g.e., c.9, s.115.

⁴⁷ Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin kendisine yazdığı bir mektub için bkz. Sahib, Esad, Mektubat-ı Mevlânâ Hâlid, (Yay.haz. Dilavar Selvi-Kemal Yıldız), İst. 1993, s.308.

⁴⁸ Nehrî Kasabasının bugünkü ismi Bağlar'dır.

⁴⁹ Yılmaz, a.g.e., c.9, s.118.

⁵⁰ Evliyalar Ansiklopedisi, c.11, s.421.

Seyyid Taha-i Hakkarî "Şeyh Bozorg"⁵¹ lakabıyla da şöhret olmuş⁵² ve h.1269/m.1852-1853 tarihinde Nehrî Kasabasında ölmüş ve oraya defnedilmiştir⁵³.

5- Hilâfeti ve Kendisiyle Birlikte Halife Olanlar

Abdülhakîm-i Arvâsî h.1295/m. 1878 tarihinde Nakşibendiyye Tarîkatına girdikten sonra⁵⁴, Şeyhi Seyyid Fehim'in (Ö. 1313/1896) yanında, ilim tahsiline devam etmiş, aynı zamanda tasavvufî terbiye almaya da gayret göstermiştir. Hilafetini şu şekilde açıklamaktadır: "Kemâl-i zevk ve şevk ile ulum-i zâhiriyyeyi tahsil ederek tenvîr-i bâtına çalıştım. Biri diğerine manî olmayıp, bilakis muâvenet ettiler. Birisi ilerledikçe, diğerinde terakkîler müşâhede ediliyor idi. Ulum-i zâhirede üçyüz (m. 1882) sene-i hicriyesinin ibtidalarında icazet aldığım gibi⁵⁵, üçyüz beş Haziranında da hilâfet ile ser-firâz buyuruldum"⁵⁶.

Abdülhakîm-i Arvâsî bu tarihten itibaren memleketi olan Başkale'de hem tedris ve hem de irşad vazifesine devam etmiştir.

Seyyid Fehim'in bilinen dört tane halifesi vardır⁵⁷.

1- Seyyid Muhammed Emin: Seyyid Fehim'in oğludur. h.1284/m. 1867 yılında Arvas'da doğdu ve h.1317/m.1899 senesinde Hac dönüşünde Tur-ı Sinâ'da vefat etti⁵⁸.

⁵¹ Bozorg: Büyük ve ulu manalarına gelmektedir. (Bkz.Yeğin, Yeni Lûgat, İst.1973, s.71.).

⁵² Kısakürek, Rapor 1/3, s.179.

⁵³ Evliyalar Ansiklopedisi, c.11, s.422; Yılmaz, a.g.e., c.9, s.118.

⁵⁴ Arvasî, a.g.e., s. 20.

⁵⁵ Sadece"300 sene-i hicriyesi" şeklinde yazılmasının sebebi bunun herkesce 1300 olduğunun anlaşılacağından dolayıdır.

⁵⁶ Arvasî, a.g.e.,s.21.

⁵⁷ Uyan, a.g.e.,c:2,s.808.

⁵⁸ Evliyalar Ansk.,c.6,s.175.

2- Abdulhakîm-i Arvâsî⁵⁹

3- Halife Ali

4- Halife Derviş⁶⁰

6- Tarikat Silsilesi

Abdulhakîm-i Arvâsî, Hüseyn Vassaf'ın kendisine yönelttiği "şeyhleri ve silsileleri" şeklindeki soruya cevaben, tarikat silsilesini şeyhi Seyyid Fehim'den başlayarak Hz. Muhammed'e (S.A.V.) kadar saymıştır. Abdulhakîm-i Arvâsî'nin Nakşibendiyye Tarikatına ait silsilesi şu şekildedir;

- 1- Hz. Muhammed (S.A.V.)
- 2- Hz. Ebû Bekr es-Sıddîk (r.a.)
- 3- Selman el-Fârisî (r.a)
- 4- Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk
- 5- Cafer es-Sâdık
- 6- Ebû Yezid-i Bestâmî
- 7- Hâce Ebû-l Hasan el-Harkânî,
- 8- Hâce Ali el-Fâradî
- 9- Hâce Yusuf el-Hemedânî
- 10- Abdu'l-Hâlik el-Gücdüvânî
- 11- Hâce Arif Rivgîrî
- 12- Hâce Mahmud İncîr-i Fağnevî
- 13- Hâce Ali Râmitenî
- 14- Hâce Muhammed Baba Semmâsî
- 15- Hâce Emir Külâl el-Buhârî

⁵⁹ Araştırmamıza konu olan kişi.

⁶⁰ Halife Ali ve Halife Derviş hakkında bazı menkıbeler almakla birlikte nerede doğup, nerede ödüklerine dair bilgi bulamadık. (Bkz. Evliyalar Ansk.c.6.s.156, A. Uyan. a.g.e., c.II, s.807). -

- 16- Hâce Muhammed Bahâuddin en-Nakşibend
- 17- Hâce Alâuddin Attar
- 18- Mevlânâ Yâkub-i Çerhî
- 19- Hâce Ubeydullah Ahrar
- 20- Hâce Muhammed Zâhid
- 21- Hâce Derviş Muhammed
- 22- Hâcegî Emkengî
- 23- Hâce Muhammed Bâki
- 24- Hâce Ahmed-i Fâruk
- 25- Muhammed Masum
- 26- Şeyh Seyfuddîn
- 27- Seyyid Nur Muhammed
- 28- Şemsuddin Mazhar-ı Can-ı Cânân
- 29- Abdullah-i Dehlevî
- 30- Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî
- 31- Seyyid Tahâ-i Hakkârî en-Nehrî
- 32- Seyyid Fehim el-Arvasî⁶¹.

Necip Fazıl, şeyhi Abdulhakîm-i Arvâsî'yi silsilenin 33. altun halkası diye tanımlamış ve yukarıda yazdığımız silsileyi aynı şekilde yazmıştır⁶².

Abdulhakîm-i Arvâsî, Nakşibendî şeyhi olarak tanındığı için sadece bu tarikata ait silsileyi yazmayı uygun gördük. Ancak kendileri, Keşkül'de icâzetli olduğu Kadiriyye⁶³, Çiştîyye⁶⁴, Sühreverdiyye⁶⁵ ve Kübreviyye⁶⁶ tarikatlarına ait silsilelerini de saymıştır.

⁶¹ Arvasî, a.g.e., ss.23-25.

⁶² Kısakürek, O ve Ben, ss.180-181.

⁶³ Arvasî, a.g.e., ss.38-39.

⁶⁴ Aynı eser, s.39.

⁶⁵ Arvasî, a.g.e., s.40.

⁶⁶ Aynı eser, ss.40-41.

7- Şeyh Olarak Tesirleri

Abdülhakîm Arvâsî, şeyhi Seyyid Fehim tarafından hilafet göreviyle taltif buyurulduktan sonra, daha öncede belirttiğimiz gibi memleketi olan Başkale'ye dönmüş ve burada bir medrese, bir mescid ve yanına bir de tekke kurmuştur⁶⁷. Müellifimiz bu tekke ve ismi hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasındaki başarılarından dolayı Grup Kumandanı Vekili Ömer Naci'nin Şeyhulislam'a yazdığı birinci telgrafda kendisinden "Zeynel Şeyhi Seyyid Abdülhakîm" diye, ikinci telgrafta ise, "Zeynel Tekkesi Postnişini" diye bahsedilmektedir⁶⁸. Buradan anlaşıldığı üzere tekkesinin ismi "Zeynel Tekkesi"dir.

Abdülhakîm-i Arvâsî, nerelerde icrâ-yı meşihat ettiklerine dair bir soruya "... 305 tarihinden beri, Van şehri ile mülhakat-ı sâiresinde ve İran'ın sünnî kısmında ve civar aşair ve kabailde vazife-i meşihat icra ederek..." şeklinde cevap vermiştir⁶⁹. Burada kendilerinin de işaret ettiği gibi Abdülhakîm Arvâsî, daha ziyâde Van bölgesi ile İran'ın sünnî kısmında özellikle şii düşüncelere karşı, göndermiş olduğu müridleriyle etkili olmuştur. Kendi ifâdeleri ile: "...İran'ın hudut başlarındaki ahali bu yolla da sünnilikte ber-devam kalırlardı..."⁷⁰.

Abdülhakîm-i Arvâsî'nin müridleri ve aynı zamanda talebeleri olan kardeşleriyle birlikte Birinci Dünya Savaşında Rus ve Ermeni taarruzlarına karşı gönüllü birer asker olarak yer aldıklarını, hatta halifesi Van Müftüsü M.Siddık Arvasî'nin şehit olduğunu da belirtmiştik.

⁶⁷ Aynı eser, s.

⁶⁸ Mısıroğlu, a.g.e., s.322.

⁶⁹ Arvasî, a.g.e., s.37.

⁷⁰ Aynı eser, s.8.

Abdülhakîm-i Arvâsî'yi belki de yaşamış olduğu ortam, uzun süren hicretleri ve İstanbul'a geldikten sonra da, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin gerçekleştirmiş olduğu devrimler ve inkılapları sebebiyle Necip Fazıl'ın ifadesiyle: "ne kaba ve zâhirî planda büyük bir zulme giriftar olmuş, ne de aynı planda herhangi bir aksiyonuyla imtiyaz kazanmış bir zat..."⁷¹ olarak değil, "... kanunları dikine gidilmez kabul etmiş ve ilahî cilveler önünde teslim olmaktan başka çare düşünmeksizin kanlarını içlerine akıtmış..."⁷², "... sadece şahsı ve zatıyla büyük ve sessiz sedasız, köşesinde çile çeken bütün müslümanlara remz..."⁷³ bir kişi olarak, tanımlayabiliriz.

Ancak, O'nun bir şeyh olarak yaptığı tesirleri konu edindiğimizde, yukarıdaki cümlelerin sahibi Necip Fazıl Kısakürek'in daha sağlıklı bir İslami düşünceye girmesine ve İslâm Tasavvufuyla tanışmasına vesile olan kişinin o olduğunu belirtmemiz gerekmektedir⁷⁴. Necip Fazıl'ın "Tam Otuz Yıl" şiirinde "Gökyüzünden habersiz, uçurtma uçurmuşum..."⁷⁵ diyerek ifade etmeye çalıştığı gibi, belki de kendisinin bildiği; ancak, o güne kadar idrak edemediği "vahiy"le tanışmasına yardımcı olmuştur.

Abdülhakîm-i Arvâsî ile 1929 yılında tanışan ve 1943 yılına kadar onu çok sık olarak ziyaret eden ve O'ndan çeşitli dersler alan Hüseyin Hilmi Işık⁷⁶, O'nun birçok görüşlerini, bazı menkıbelerini ve günlük yaşantısından önemli gördüğü

⁷¹ Kısakürek, *Din Mazlumlari*, s.320.

⁷² Aynı eser, s.328.

⁷³ Aynı eser, s.321.

⁷⁴ Bkz. Çalışmamızın birinci bölümündeki "A.Arvasi ve Necip Fazıl" kısmına.

⁷⁵ "Tam Otuz Yıl" şiiri Necip Fazıl'ın şeyhiyle tanışması münasebetiyle 1934 yılında yazdığı bir şiirdir. Şiir şu şekildedir. "Tam otuz yıl saatim işlemiş ben dumuşum; Gökyüzünden habersiz uçurtma uçurmuşum!. (Bkz.Kısakürek, *Çile*, s.35.)

⁷⁶ Hüseyin Hilmi Işık, kendi hayatını kitaplarında anlatmıştır. (Bkz. H.Hilmi Işık, *Ashab-ı Kiram*, ss.167-180, *Tam İlmihal Saâdet-i Ebediyye*, ss.1087-1088.)

hususları, yazmış olduğu kitaplarına almış ve kendisinden büyük bir saygı ve hürmetle bahsetmektedir⁷⁷. Bugün, Hüseyin Hilmi Işık'ın etrafında toplanmış ve Abdulhakîm-i Arvâsî'ye büyük saygıları olan bir topluluk mevcuttur.

8- Halifeleri

Abdulhakîm-i Arvâsî, halifelerinin kimler olduğunu açıklamadan önce "hilâfet" in ne demek olduğunu, şartların neler olduğunu uzun bir şekilde anlatmıştır⁷⁸. O'na göre "hilafet, hilâfet-i Peygamberî (s.a.v.)'den başlar. Hilafet vekalet demektir. Vekâlet ise müvekkilin vazifesini deruhte etmektir"⁷⁹.

Müellifimiz hilafetin şartlarını saydıktan sonra: "şerâit-i mestureyi cami', bulunduğum Van şehrine ve etrafına nur-ı hakikatı ikâd zımmında sâdât-ı sahihu'n-neseb âlim ve sâlih Şeyh Muhammed Sıddîk Efendi⁸⁰ idi. Bu suretle icâze ve izin vermiş idim. Senelerce icrâ-i erkân-ı tarîkat eder ve sohbetlerinde yüzlerce insanlar tarikata intisab ile ahvâl-i bâtınıyede terakkî ederdi. Daha birçok ahvala terakki edeceğini ümid ederken Harb-i Umumî'de Ermeniler tarafından şehid edildi..."⁸¹ diyerek, halifelik şartlarına uygun bulunduğu Muhammed Sıddîk Efendi'ye bu görevi verdiğini söylemektedir. Halifelik verdiği başka bir kimseden bahsetmemektedir.

Ancak, sözlerinin devamında bazı kimselere de sadece, Hatm-i Hâce⁸² yapmaya izin verdiğini şöyle açıklamaktadır: "... Yalnız Hatm-i Hâcegân-ı okuyup

⁷⁷ Abdulhakim Arvasi'nin Eserleri bölümünde bu konu anlatılacaktır.

⁷⁸ Abdulhakim Arvasi'nin "Tasavvufî Anlayışı" nı konu edindiğimiz üçüncü bölümde bu konu incelenecektir.

⁷⁹ Arvasî, a.g.e., s.45.

⁸⁰ Muhammed Sıddîk, müellifimizin şeyhi Seyyid Fehim'in oğludur.

⁸¹ Arvasî, a.g.e., s.52.

⁸² Hatm-i Hâce: Nakşî tarikatında toplu olarak icrâ edilen bir zikir ve dua biçimi (Bkz. Uludağ, a.g.e., s.212.

murîdânı ezkâr ve âdaba teşvik ve tergib zımında izin vermişim. Fakat hilâfet ve sefaret nâmıyla değil. Van'da Fehim ve Necmeddin ve Ma'sun ve Hakkârî'de birâderim Ziyâeddin ve Müküs'te Hüseyin ve Hasan ve Gevaş'da Kâsım ve İran'ın sünnîlerinden Muhammed ve Çal'da Haydar Efendilere Hatm-i Hâcegân halkasının başında oturarak hatm için izin verilmiştir"⁸³.

Yukarıdaki metinde adı geçen şahıslara, anlaşıldığı üzere hilafet görevi verilmemiştir. O tarihten itibaren bu konuda elimizde bir bilgi de bulunmamaktadır.

Bu durumda Keşkül'ün yazılış tarihi olan muhtemelen 1923 yılına kadar Abdulhakîm-i Arvâsî, bir kişiye hilafet vermiş olup, o da yukarıda belirtildiği gibi şehit olmuştur.

Necip Fazıl, Abdulhakîm-i Arvâsî'den sonra kimin geldiği sorusuna "bilmiyoruz" demektedir. Hatta şeyhine sorulduğu zaman da, onun Seyyid Fehim'i kasdederek: "1313'den beri kamîl mürşid gelmedi" şeklinde cevap verdiğini yazmaktadır⁸⁴.

Abdulhakîm-i Arvâsî'nin herhangi birisine hilafet verip vermediği konusu, sevenleri arasında tartışılmıştır. Sevenlerinden Muhib isminde bir kişinin verdiği cevabı, Necip Fazıl kendisi de katılarak nakleder: "Görünüşe göre yolu dış ölçüleriyle talim edebilecek birkaç fert bıraktılarsa da ,yerlerine kimseyi tayin etmediler ve makamlarını da, öbür âlemde faaliyetlerine devam etmek üzere beraber götürdüler"⁸⁵.

---

⁸³ Arvasî, a.g.e., s.53.

⁸⁴ Kısakürek, O ve Ben, s.182.

⁸⁵ Aynı eser, s.218.

Sonuç olarak, akrabaları ile yaptığımız görüşmelerden bizde hasıl olan kanaate göre, Abdulhakîm-i Arvâsî kendilerinden sonrası için kimseye hilafet vermemiştir. Kızının damadı Emin Garbî de bu kanaattedir.

B- ESERLERİ

Abdulhakîm-i Arvâsî fazla eser yazmaktan kaçınmıştır. Sadece Süleymaniye Medresesinde, Tasavvuf Dersi Müderrisi iken ders kitabı olarak "er-Riyazu't-Tasavvufiyye" isimli eseri yazmış ve bu eser basılmıştır. Müellifin basılan ikinci eseri de, "Rabita-i Şerife"dir. Bunun haricinde küçük çapta basılmamış risaleleri ve kendisine soru soranlara cevap olarak yazdığı mektupları vardır. Müellifin eserlerini matbu eserler ve matbu olmayan eserler şeklinde iki bölümde anlatmaya çalışacağız.

A- MATBU ESERLERİ

1- er-Riyâzu't-Tasavvufiyye

Bu eser, Abdulhakîm-i Arvâsî'nin, 18 Eylül 1330 tarihinde çıkarılan bir nizamname⁸⁶ ile kurulan Daru'l-Hilafeti'l-Âliyye Süleymaniye Medresesinde Tasavvuf Dersi müderrisi iken, ders kitabı olarak yazmış olduğu⁸⁷ en önemli iki eserinden biridir.

Eserin içindekiler kısmında bir bölüm ayrımı yapılmamasına rağmen, konularını genel olarak altı bölüme ayırabiliriz.

1. Bölüm (ss.13-27).

Tasavvuf Tarihine dair bilgiler verilmektedir. Ele alınan konu başlıkları şunlardır:

---

⁸⁶ Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi, İst. 1977, c.1, s.127.

⁸⁷ Kısakürek, O ve Ben, s.118.

- a) Tasavvuf kelimesinin iştikakı ve tesmiyesi
- b) Tasavvufun tarifi
- c) Tasavvufun mebde-i ve menşei
- d) Tasavvufun gayesi
- e) Tasavvufun mevzusu

2. Bölüm (ss.27-93): Tasavvufî istilahlara açıklandığı bu bölümde "Nefs" kelimesinden başlanılarak "rüya, vâkıât ve mükâşefât" kelimesine kadar devam eden 68 istilahın açıklamaları yapılmaktadır.

3. Bölüm (ss.94-106): Bazı tasavvufî istilahlara sufilere tarafından Farsça ve Arapça dillerinde ne şekilde tarif ve tefsir edildiğini açıklamaktadır. Örneğin: Babul'-i-ebvâb kelimesi ile "tevbe"nin kastedilmesi⁸⁸ gibi.

4. Bölüm (ss.107-113): Bu bölümde Nakşibendiyye tarikatındaki, Abdulhâlik-i Gocdûvânî'nin ortaya koyduğu kabul edilen onbir temel prensip⁸⁹ açıklanmaktadır.

5. Bölüm (ss.115-132): Bu bölümde, süfî, mutasavvıf, melâmî, fakîr gibi tabirlerin birbirine benzerlikleri ve farklılıklarının neler olduğu anlatılmaktadır.

6. Bölüm (ss.132-159): Eserin bu bölümünde tevhid-, tevhidin çeşitleri, vahdet-i vücud ve bu konudaki İmam-ı Rabbanî'nin görüşleri anlatılmaktadır.

Eser,159+3 sahifedir. Eserin sonunda,basılmasında mahzur olmadığına dair bir bilgi, doğru-yanlış cetveli vardır. Eserin son sayfasında "müellifin matbu

⁸⁸ Arvasî, er-Riyazu't-Tasavvufiyye, İst. 1341, s.103.

⁸⁹ Bu 11 prensip şunlardır: 1- Huş der dem 2. Nazar ber kadem, 3- Sefer der vatan, 4- Halvet der encümen, 5- Yâd kerd, 6- Bâz gest, 7- Nigâh dâşt, 8- Yâd dâşt, 9- Vukuf-i Zamanî, 10- Vukuf-i Adedî, 11- Vukuf-i Kalbî. Bu onbir prensip çalışmamızın Üçüncü Bölümünde açıklanacaktır.

eserleri" başlığı altında Tarikat-ı Nakşîbendiye'nin âdabını mübeyyin mektup suretleri, Rabîta-i şerife risâlesi olduğu yazılıdır.

er-Riyazu't-Tasavvufiyye İstanbul Vilayeti Maarif Müdürü Saffet Bey'in 24 K.Sânî 1340 (Ocak 1924) tarihinde incelemesi sonucu basılmasında bir mahzur görmemesi üzerine (1341 (m.1925) yılında Mektebe-i Harbiye matbaasında basılmıştır.

Necip Fazıl bu eseri "Tasavvuf Bahçeleri" adıyla sadeleştirmiş ve 1983 yılında "Büyük Doğu" yayınları arasında yayınlamıştır. Mart 1994 yılında 3. baskısını yapmıştır.

2- Rabîta-i Şerife

Bu eser, isminden de anlaşıldığı gibi tarikatların en çok tartışılan konularından biri olan rabîta⁹⁰ hakkında, son dönemde yazılmış nadir eserlerden biridir.

Eserin birinci baskısını bulamadık, ancak elimizde bulunan 2. baskısı 1342 yılında Necm-i İstikbal Matbaası'nda basılmıştır⁹¹.

Rabîta-i Şerife isimli bu eser 80 sahifedir. Eserin başında "Tarikat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye'nin adabını mübeyyen bir mektup sureti" bulunmaktadır.

Abdülhakîm-i Arvâsî'nin zikir çeşitleri ile rabîta ve rabîtanın kısımlarını açıkladığı, eserin ilk 10 sahifesini oluşturan bu mektup, Said isimli bir kişiye 31 Mayıs 1339/1923 yılında yazılmıştır.

⁹⁰ Rabîta: Muridin, ruhaniyetinden feyz alacağına inanarak kâmil şeyhinin suretini zihninde tasavvur etmesidir. Geniş bilgi için bkz. Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s.387; Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü c.III, ss.1-2; Gündüz, Gümüşhanevi Ahmet Ziyâuddin Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Halidiye Tarikatı, ss. 274-282.

⁹¹ T.D.V.İslâm Ansiklopedisindeki A.Arvasi maddesi hazırlanırken de bu baskıdan istifade edilmiştir. Bkz. T.D.V.İslâm Ansiklopedisi, c.I, s.212.

Rabıta ile ilgili asıl bölüm,13.sahifesinde başlamakta ve Rabıta-i Şerife başlığının altında "Tarikat-ı Aliyye-i Nakşibendiyyede mamul bihâ olan Rabıta-i Şerife'nin keyfiyeti ile isbatına dair risâledir" ibaresi yazılıdır. Bu bölüm 13.sahifeden 57.sahifeye kadar olup rabıta, rabıtanın edebleri, rabıtanın şartları ve mezarlara rabıtanın keyfiyeti gibi konular ele alınmıştır.

Eserin 57.sahifesinden 76.sahfesine kadar ise Kur'an, şariat, din, millet, icâzet, Kur'an tilaveti gibi konular ile Murad Özbeki, Abdullah Dehlevî ve Şeyh Muhammed Masum'dan alıntı mektuplara yer verilmiştir.

Son bölümde, Nakşibendiyye Tarikatı'nın Hâliyye kolunda uygulanan büyük ve küçük Hatm-i Hâce'nin tarifi ile kendilerinin tarikat silsilesi yer almaktadır.

Necip Fazıl Kısakürek, "Rabıta-i Şerife" isimli bu eseri sadecelleştirerek aynı isimle 1974 yılında yayınlamıştır. 1994 yılında 5. baskısı yapılmıştır. Necip Fazıl, eserin sonundaki Hatm-i Hâce ve tarikat silsilesini almamış, fakat, eserin sonuna Abdulhakîm-i Arvâsî'nin bazı mektuplarından alıntılar yaparak ilave etmiştir.

B- MATBU OLMAYAN ESERLERİ

Müellifimizin matbu olmayan eserlerini, çeşitli konularda yazılmış olan "risaleler" ve çeşitli kişilere gönderdiği "mektuplar" olarak görmekteyiz. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, maalesef bu risalelerin ve mektuplarının hiçbirinin aslını görme ve inceleme imkanı bulamadık. Bunların büyük bir çoğunluğu Türkiye Gazetesi'nin İstanbul Fatih'teki bir kütüphanesinde ve Hüseyin Hilmi Işık'ın özel kütüphanesinde. Bu konuda tek yetkili olan Enver Ören'e telefonla ulaşamadığımız için bir mektup yazdıysak da, maalesef bir cevap alamadık. Fakat Hakikat Kitabevi tarafından yayınlanan "En-Nâhiyetü an Ta'ni Emîri'l-

Mü'minîn Muâviye⁹² isimli eserin sonunda, Abdulhakîm-i Arvâsî'nin, bahsedeceğimiz bazı mektupları ve risaleleri Arapça'ya çevrilerek yayınlanmıştır. Taha Üçışık'ın bildirdiğine göre, bizzat Abdulhakîm-i Arvâsî bazı küçük çaplı risalelerini "Sevânihu'l-Efkar ve Sevâmihu'l-Enzar" ismi ile biraraya getirmiştir⁹³. Bu konuyu Hakikat Kitabevi yetkililerine sorduğumuz zaman, bunların bir dosyada olduğunu söylediler.

Bütün bunlardan dolayı müellifimize ait olduğu yazılan risalelerin, isimleri ile bazı mektuplarının nerelerde geçtiği hakkında bilgi vereceğiz.

1- Mevlidin Meşrûyyeti ve Zuhuru

Bu isimde bir risalesinin olduğunu, Arvasi, Keşkül'de açıklamaktadır⁹⁴. İstanbul'a gittiğimiz zaman kendisiyle görüştüğümüz Süleyman Kuku'nun kendi el yazısı ile yazdığı ve Arvasi'ye ait olduğunu söylediği "Mevlid-i Nebi" isimli bir risale var. Fotokopisini aldığımız bu risale 3 sahifedir. Osmanlıca yazılmıştır.

2- Zikrin Adabı

Abdulhakîm-i Arvâsî Keşkül'de, bu isimde bir risalesinin olduğunu bildirmektedir⁹⁵. Necip Fazıl, müellifimize ait olan ve sadeleştirmesini yaptığı "Rabîta-i Şerife" isimli eserin sonuna, aslında olmamasına rağmen, "Zikrin Âdâbı" isimli risaleyi almıştır⁹⁶. Zikrin tanımı ve adabından bahseden bu risale, bir şahsın sorusuna cevap olarak yazılmıştır.

⁹² Bu eser Abdulaziz Ferhârevî (ö.1824) tarafından yazılmıştır. Ancak Hakikat Kitabevi birkaç risale daha ilave ederek yayınlamıştır. Elimizdeki baskısı 1885 yılında İstanbul'da basılmıştır.

⁹³ Üçışık, Taha, "Seyyid Abdulhakim Arvâsî (K.S.)" Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri, Vefa Yayıncılık, İst.1993, s.349.

⁹⁴ Arvasî, a.g.e., s.43.

⁹⁵ Aynı yer.

⁹⁶ Arvasî, Rabîta-i Şerife (Sadeleştiren: Necip Fazıl Kısakürek), İst. 1994, ss.165-172.

3- Tarikat-ı Aliyye-i Nakşibendlyye'nin Adabını Mübeyyin Bir Mektup Sureti

Zikrin çeşitlerinden ve Rabıta'dan bahseden bu risale, Arvasi tarafından Rabıta-ı Şerife isimli matbu eserin ikinci baskısının ön kısmına alınmıştır⁹⁷. Bu risale de, aslında Said isimli bir zata mektup olarak yazılmıştır⁹⁸.

4- Ashab-ı Kiram

Müellifimizin bu isimde bir risalesinin olduğunu Hüseyin Hilmi Işık, Tam İlmihal Saâdet-i Ebediyye isimli eserinde bahsetmektedir⁹⁹. Süleyman Kuku'dan fotokopisini aldığımız ve Ashab-ı kiramın faziletinden ve onların her konuda örnek alınması gerektiğinden bahseden bu isimde bir risale var. Risale 99 sahife dir. Osmanlıca yazılmıştır.

5- Ecdad-ı Nebi

Taha Üçışık'ın var olduğunu söylediği¹⁰⁰ bu isimli 10 sahifelik bir risalenin fotokopisini Süleyman Kuku'dan aldık. Aynı zamanda Hüseyin Hilmi Işık, bu risaleyi özetleyerek Saadet-i Ebediyye isimli eserine almıştır¹⁰¹.

6- İslam Hukuku

Bu isimde bir risalesi'nin olduğunu, Taha Üçışık zikretmektedir¹⁰². İstanbul'a gittiğimiz zaman, Süleyman Kuku'nun kendi elyazısı ile yazdığı ve Arvasi'ye ait olduğunu söylediği, İslam Ceza Hukuku'na ilişkin bir risale gördük. 42

⁹⁷ Arvasî, Rabıta-i Şerife, İst.1342, ss.1-10.

⁹⁸ Aynı eser, s.11.

⁹⁹ Işık, a.g.e.s.50.

¹⁰⁰ Üçışık, Taha, "Seyyid Abdulhakim Arvasi (k.s.), Büyük İslam ve Tasavvuf Önderleri Vefa Yayıncılık, İst.1883, s.349.

¹⁰¹ Işık, a.g.e.s:376-381.

¹⁰² Üçışık, Taha,a.g.m., s.349.

sahifelik bu risalenin fotokopisini aldık. Osmanlıca yazılmıştır. Necip Fazıl Rabıta-i Şerife isimli eserin sadeleştirmesinin sonuna bu risaleyi kısaltarak almıştır¹⁰³.

7- Sefer-i Ahiret

Hüseyin Hilmi Işık Saadet-i Ebediyye isimli eserinde müellifimizin bu isimde bir risâlesinin olduğunu zikrederek, bu risâleden alıntı yapmıştır¹⁰⁴. Anlaşıldığına göre ölüm ve ölüme hazırlanmaktan bahsetmektedir.

8- Namaz Risalesi

Abdulhakîm Arvasi'nin, kendi el yazısı ile bu isimde bir risalesinin olduğunu yine Hüseyin Hilmi Işık'ın ifadelerinden anlıyoruz. Bu risalenin kendisinde olduğunu söylemektedir¹⁰⁵.

9- Küfür ve Kebair

Bu risale, üç yüz büyük günah ile yüzonbir küfre sebep olan şeyden bahsetmektedir¹⁰⁶. Necip Fazıl, sadeleştirmesini yaptığı Rabıta-ı Şerife isimli eserde, bu risaleyi kısaltarak almıştır. Ancak "küfrü gerektiren şeyler" başlığı altında 101 madde¹⁰⁷ ve "En büyük günahlar" başlığı altında da 279 madde¹⁰⁸ saymaktadır.

¹⁰³ Arvasi, Abdilhakim, Rabıta-i Şerife (sadeleştiren: Necip Fazıl Kısakürek). İst. 1994, Ss: 133-146.

¹⁰⁴ Işık, a.g.e.,ss:969-974.

¹⁰⁵ Aynı eser, s .144

¹⁰⁶ Aynı eser, s.933.

¹⁰⁷ Arvasi, Rabıta-i Şerife (sedeliştiren Necip Fazıl Kısakürek), ss:107-112.

¹⁰⁸ Aynı eser, ss:114-123.

10- Tesbih Kullanmanın Meşruiyeti ve Zuhuru

Bu isimde bir risalenin olduğunu müellifimizin kendi beyanından¹⁰⁹ anlıyoruz. Ancak bu risale hakkında bir bilgi bulamadık.

11- Keşkül

Hüseyin Vassaf'ın, Sefine-i Evliya isimli eserine, Abdülhakîm-i Arvâsî'yi de almak istemesi üzerine, yöneltmiş olduğu 23 soruya Arvâsî'nin cevaben yazmış olduğu 54 sahifelik otobiyografik bir eserdir¹¹⁰.

Bunların haricinde, Hüseyin Hilmi Işık, Saadet-i Ebediyye isimli eserinde Abdülhakîm Arvasî'ye ait olduğunu söylediği bazı mektupları ve mektup özetlerini yayımlamıştır. Ayrıca çeşitli konularda görüşlerine yer vermiştir¹¹¹.

¹⁰⁹ Arvasî, a.g.e., s.43.

¹¹⁰ Geniş bilgi için bkz., çalışmamızın Kaynakların Değerlendirilmesi bölümü.

¹¹¹ Saadet-i Ebediyye'de Arvasî'ye ait eser ve mektupların, isim ve sahifeleri şu şekildedir. 1- 50. sahife'de "Ashab-ı Kıram" isimli eseri olduğu, 2- Bir üniversiteye cevaben yazdığı bir mektup, ss. 73-76, 3- "Namaz Risalesi" olduğu, s.144, 4- "Mevlid Risalesi" olduğu, s.368, 5- "Ecdad-ı Nebî" olarak tanıttığımız risalenin "Rasulullah'ın (S.A.V.) Ana, Baba ve Dedeleri Hep Mü'mindi" ismiyle özeti, ss.376-381, 6- "Adalet, Akıl, İman Kaza ve Kader" isimli bir mektup, ss. 391-401, 7- "Tefsir Kitapları ve Hadis Kitapları" isimli bir mektup, ss.402-410, 8- Tasavvuf konusunda en iyi kitabın İmam Rabbanî'nin "Mektubât"ı olduğu, s.450, 9- Arvasî'nin yemek duası, s.637, 10- Arvasî'nin para hakkındaki görüşü, s.715, 11- "Cinler hakkında bilgi" isminde bir mektup, ss.720-727, 12- "Ruhların hazır olması hakkında" bir mektup, ss.728-729, 13- Mucize, Kerâmet, firâset ve sihir hakkında bir mektup ss.732-733, 14- Zikir ve Rabîta konusunda bir mektup, ss.902-904, 15- "Sefer-i Ahiret" isimli risaleden, "ölüm ve ölüme hazırlanmak" başlığı ile özet, ss.969-974, 16- "Küfür ve Kebâir" isminde bir risâlenin olduğu, s.1033.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDULHAKİM İ ARVÂSİNİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Abdülhakîm-i Arvâsî'nin görüşlerini ve tasavvufî düşüncesini içeren, matbu iki eseri haricinde, Necip Fazıl Kısakürek ve Hüseyin Hilmi Işık'ın kitaplarında da bazı bilgiler vardır. Ayrıca sohbetlerinden tutulan notlar ve ulaşamadığımız bazı risaleleri ve mektupları derlenip, düzenli şekilde bir araya getirilmiş olsa, müellifimizin tasavvufî düşüncesi ve sosyal hayatla ilgili fikirleri daha iyi şekilde anlaşılabilirdi. Bu da en azından şimdilik, imkansız olmasa da zor gözükmetedir.

Abdülhakîm-i Arvâsî İmam-ı Rabbanî'ye¹ büyük bir saygı ve hürmet duygusu içerisinde olmuş, fikirlerini benimsemiş ve Mektubat'ı için "Allah'ın ve Rasûlü'nun kitaplarından sonra dinin en büyük kitabı..."² demiştir. Fikirlerinde onun izlerini görmekteyiz.

Bu bölümde müellifimizin "Vahdet-i Vucud" ve "Rabîta" başta olmak üzere tasavvufî konulardaki diğer düşüncelerini ortaya koyarak, onun tasavvuf anlayışını açıklamaya çalışacağız.

1- Tasavvuf

Arvâsî'nin tasavvuf hakkındaki görüşleri şöyledir:

---

¹ İmam-ı Rabbanî: Asıl adı Ahmet Faruk es-Sirhindî'dir. 1564 yılında Sirhind'de dünyaya gelmiş ve 1624'de vefat etmiştir. En önemli eseri Mektubât'tır. Hindistan'da islâmın yayılmasında ve sağlam bir tasavvufî anlayışın gelişmesinde büyük etkisi olmuştur. (Bkz. Ensârî, Muhammed Abdülhak, Şeriat ve Tasavvuf, (Çev: Yusuf Yazar) Rehber Yayıncılık, 1. Bsk., Ank. 1991, s.19-46).

² Kısakürek, O ve Ben, s.183.

a) Tasavvuf Kelimesinin İştikakı ve Tasavvufun Tanımı

"Tasavvuf ilmi zevkî ve vicdânî olduğundadır ki, şanına layık bir şekilde kalemlerin diliyle yazılması ve insanların diliyle ifadesi mümkün değildir"³. Ancak imkan nisbetinde bu anlatılmazlığın da bir anlatılabilirlik yönü vardır. Bu nedenle mutasavvıflar, tasavvufu "kâl ilmi değil, hâl ilmi" görmelerine rağmen, bizzat kendileri tasavvuf ilmini yazdıkları kitaplarla izah etmeye çalışmışlardır.

"Tasavvuf" ve "sûfî" kelimelerinin hangi kelimedenden türediği konusunda çeşitli görüşler belirtilmiş ise de, çoğunluk "yün" anlamına gelen "sûf" kelimesinden türediği görüşündedir⁴.

Tasavvufun ikibinden fazla tanımı yapıldığı söylenmektedir⁵. Ancak Nicholson yaklaşık seksen kadar tanımı kronolojik bir şekilde ortaya koymuştur⁶.

Bir sûfinin içinde bulunduğu ortam ve yaşadığı ruhî hallere göre tasavvufu bir kaç değişik şekilde tanımladığı gibi, her bir sûfinin de kendine özgü bir tasavvuf tarifi olmuştur. Bu tanımların farklılığı, sufilerin makam ve mizaçlarına

³ Arvasî, er-Riyazu't-Tasavvufiyye, s.8.

⁴ "Tasavvuf" ve "Sûfî" kelimelerinin hangi kelimedenden türediği hakkında geniş bilgi için bkz. Kuşeyri, Abdulkarim, er-Risâle (Haz.Süleyman Uludağ) Dergah Yayınları, İst.1991, s.450, Massignon, Louis, "Tasavvuf", İ.A.c.XXII, s.26; Çubukçu, İ.Agâh, İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar, A.Ü.İ.F.Y. Ank.1983, s.170; Altıntaş, Hayrani, Tasavvuf Tarihi, A.Ü.İ.F.Y.Ank., 1986, s.5; Kelâbazi, et-Taarruf (Haz.Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İst.1992, ss.53-55, Hücvurî Keşfu'l-Mahcub (Haz.Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İst.1982, ss.111-112; Sühreverdî, Avarifu'l-Mearif (Haz.H.Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz), Vefa Yayıncılık, İst.1990, ss.72-74, Aynî, Mehmet Ali, Tasavvuf Tarihi, İst.1992, ss.215-217.

⁵ Sunar, Cavit, Tasavvuf Tarihi, A.Ü.İ.F.Y., Ank.1975, s.164.

⁶ Cebecioğlu, Ethem, "Prof Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tanımları" A.Ü.İ.F.D. c.XXXIX, Ank.1987, ss.387-406.

göre değiştiği gibi, kendilerine soru soran insanların durumlarına göre cevap verilmesinden de kaynaklanmıřtır⁷.

Abdulhakım-i Arvâsî'ye göre, "sûfî" kelimesi, bir sebep ve münasebet aranmaksızın, kalp safâsına, gönlü, bütün yabancılardan arındırma ve ilahî zikirle ruhu donatmaya malik olanlara isim olarak verilmiřtir⁸. Kelimenin nereden türediği ile uğraşmak ise, vakit zayi etmektir⁹. O'na göre tasavvuf, "beşerî sıfatlardan çıkıp meleklik sıfatlarına bürünmeye ve ilahî ahlak ile ahlaklanmaya hizmet eden bir haldir¹⁰.

b- Tasavvufun Başlangıcı ve Doğuşu

Manevî safvet, risâlet ve nübüvvetle başlamıştır. Tasavvufî hakikatlerle vasıflanmak, bütün resuller ve nebiler boyunca görülmüş ve muteber olagelmiřtir¹¹. Bütün dinlerde var olan mistisizm ile mukayese edildiği zaman, tasavvufun, Kur'an ve sünnete dayalı amelî bir mistisizm olduğu görülür. En mükemmel örneği de Hz.Peygamberdir¹².

Hz.Peygamber'in devrinden sonra insanlar arasında ihtilaflar başlayıp, bid'atler zuhur etti. Bu dönemde bazı insanlar İslâm toplumundaki "yabancılaşma"ya, Hz.Peygamber'in hayatını örnek alarak bir tepki gösterdiler ve zühd hayatı yaşamaya başladılar. Bunlara "zühhâd" veya "ubbâd" gibi isimler

⁷ Öztürk, Y.Nuri, Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf, İst. 1990, s.22.

⁸ Arvasi, a.g.e., s.15.

⁹ Aynı yer.

¹⁰ Aynı eser, s.16.

¹¹ Aynı eser, s.13.

¹² Öztürk, a.g.e., s.53.

verildi. Bu hareket daha sonra sistemleşerek İslâm Tasavvufu olarak karşımıza çıkmıştır¹³.

Abdülhakim-i Arvâsî, h.2. asırdan sonra isimlendirilen tasavvufu, sadece İslâm dini ile sınırlı görmez. Ona göre "...tasavvufun başlangıcı nübüvvet ve risaletin başlangıcıdır. Tasavvuf, semavî şeriatların hakikatlarıyla vasıflanmaktan doğmuştur. Şeriatlardan murad, semâvî kitaplar ve ilahî emirler ve yasaklardır ki, tasavvuf, her zaman, itikat mevzuu hususları sabit olan bu şeriatların değişip yenilenmesiyle, yenilenen amelî hususlarının da tatbikini ve kolaylıkla yerine gelmesini sağlayan bir vasıftan ve vesileden ibarettir"¹⁴.

Sonuç olarak, "tasavvuf denilen sıfat, nübüvvet ve risalet'le beraberdir"¹⁵.

c) Tasavvufun Konusu

Abdülhakîm-i Arvâsî tasavvufun konusunu; "... keşf ve müşâhede yoluyla, belki vecd ve vicdan yoluyla, zât, ilahî sıfatlar, oluşlar ve tecelliler; Allah'ın isim ve fiilleridir"¹⁶ şeklinde açıklamaktadır. Bunun haricinde; insan ve insanın ruhî ve psikolojik yapısı yanında, tasavvufî istilahlara da tasavvufun konusu olarak kabul edilmiştir¹⁷.

Müellifimize göre, "...mevzu ne kadar şereffi ve yüksek ise, ilimde o kadar yüksektir. Bunun içindir ki, bütûn âlimlerinin, nasibi ve mevzuu Allah'ın Zat'ından

¹³ Tasavvufun doğuşu ve gelişmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Altıntaş Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, ss.1-11.

¹⁴ Arvâsî, a.g.e., ss.19-20.

¹⁵ Aynı eser, s.20.

¹⁶ Aynı eser, s.24.

¹⁷ İz, Mahir, *Tasavvuf*, İst.1969, s.72.

ibaret olan tasavvuf ilmi; aklî ve naklî ilim ve diğer fenlerden daha şerefli ve daha üstündür"¹⁸.

d) Tasavvufun Gayesi

"Peygamberimizin nübüvvet ve risâletleri üç türüdür.

Birincisi; ilâhî hükümleri olduğu gibi bildirmek...

Bu vazifeyi, zamanlarında 124.000 sahabeye yüzyüze tebliğ buyurmuşlardır ki, bunların hepsi akl-ı selim sahibi, ilimli, anlayışlı, faziletli şecaatli, doğru ve fedakar insanlardı. Allah'ın sevgilisi emir buyurdu:

-Benden sonra, benden işittiklerinizi sizden sonra gelenlere bildirin. Gerçekten her sahabe, aldığı emirleri yerine getirdi. Tabiler ve Tabiilerin Tabileri ve üçüncü asırdaki müçtehidler bu şekilde meydana geldi.

Peygamberimizin ikinci risalet vazifeleri ilahî hükümleri, insanlara tatlı dil ve ince hikmetlerle kabul ettirmek.

Üçüncü nübüvvet vazifesi de, aynı ilahî ölçüleri anlayışsızlara, nâdanlara (cahillere) ve nasipsizlere doğrudan doğruya tatbik etmektir.

Allah Rasulu'nün vefatlarından sonra bu üç vazife, birincisi ilim adamlarına, ikincisi evliyaya, üçüncüsü hakîmlere intikal etmek suretiyle bölüşüldü"¹⁹.

Demek ki, "bu yola bağlı olan tâifenin maksatlarının en yükseği ve isteklerinin gaye noktası, her şeyde peygamber'e tam anlamıyla ittibadır. Zahirde

¹⁸ Arvasî, a.g.e., s.26.

¹⁹ Arvasî, Rabî-i Şerife (Sadeleştiren, N.Fazıl Kısakürek), ss.141-142.

ve bātında mahlukatın en faziletlisi olan Allah Rasulü'ne hakkıyla vâris olmaktır. Demek ki, tasavvufun ve dolayısıyla velâyetin gayesi, bu olmak lazım gelir"²⁰.

Abdulahkim-i Arvâsî'ye göre küçük âlem olarak bilinen insanda, iki hakikat vardır. "Birinci hakikat itibarıyla, üstün vasıflara, ikinci hakikat itibarıyla da, düşük ahlâk ve süffî vasıflara sahiptir"²¹. Avam tabakasından bazılarında, "avamlık" o derece galip gelir ki, o insanda, iyi ahlaka sadece bir istidat bâki kalır. İnsan, avamlık derecesinden yavaş yavaş, ilahî yakınlık derecesine yükseldikçe havaslık, yani seçkinlik o derece galip hale gelir ki, bu kez insanda, kötü ahlakda yalnızca bir istidat bâki kalır. Büyük veliler gibi..."²².

İnsan kendisinde varolan süffî hakikatlerden uzaklaşıp, ulvî hakikatlere doğru yol aldıkça, müellifimize göre öyle bir hale gelir ki, "nasıl avamın, nefsinin ancak zorlayarak bir iyi iş yapması mümkün olabilirse, seçkinler de öylece nefslerini cebreterek ancak kötü huylardan birini işlemeye imkan ve istidat bulabilir..."²³. O'na göre "kötü huyların ve davranışların yok edilmesi bilhassa tasavvuf yoluna girmekle, daha rahat ve daha kolay ve daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilir"²⁴.

Tasavvuf yoluna girenlerin durumlarına göre, tasavvufun gayesinde değişik hedefler belirtilmiştir²⁵. Abdulahkîm-i Arvâsî'ye göre de, yukarıda ifâde edilen gayeler, bu yola yeni girenlerin gayesidir²⁶.

²⁰ Arvasî, er-Riyazu't-Tasavvufiyye, s.20.

²¹ Aynı eser, s.22.

²² Aynı yer.

²³ Aynı yer.

²⁴ Aynı eser, s.23.

²⁵ Geniş Bilgi için bkz. Öztürk, Yaşar Nuri, a.g.e., ss.27-39.

²⁶ Arvâsî, a.g.e., ss.23-24..

Tasavvuf tarihinde "ilahî aşk" hususunda şöhret olan Râbitatu'l-Adeviyye, Basra sokaklarında bir eline meşale, bir eline su testisi alarak "... cehennemi su ile söndürmek, cenneti yakmak istiyorum. Böylece, bu iki perde kalkacak ve Allah'a cehennem korkusuyla yahut cennet umuduyla değil, aşk ile Allah'a ibadet edenler ortaya çıkacak"²⁷ demiştir. Ayrıca "Ya Rabbî, eğer sana cehennem korkusuyla ibadet edersem, beni cehennemde yak. Eğer sana cennet umuduyla ibadet edersem, beni cennetine koyma. Fakat sana, senden ötürü ibadette bulunursam beni güzelliğinden ayırma"²⁸ diyerek sûfilerin dolayısıyla tasavvufun nihaî gayesini dile getirmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, tasavvufun gayesi, insanın manevî yönünü eğitmek için, özel bir yöntem uygulayarak, peygamber vârisi kâmil insanlar yetiştirmek, ne cehennem korkusu, ne de cennet ümidiyle değil, ihvan makamında ve itaatten de öte, aşk duygusu içerisinde ibadet etmeyi sağlamak, kişiyi iradesine hakim kılarak, şeytana ve onun insan içindeki şubesi olan nefse uydurmayarak, ölmeden önce ölmesini öğretmek ve insanın yaratıcısı ile manevî râbitasını her nefeste canlı tutmaktır.

2- Vahdet-i Vücûd

Tasavvuf tarihimize İbn Arabî (1165-1240)²⁹ ile girmiş, lehte ve aleyhte fikirler beyan edilerek büyük tartışmalara konu olmuş olan "Vahdet-i Vücûd" özellikle İmam-ı Rabbanî tarafından eleştirilmiştir³⁰...

²⁷ Smith, Margaret, Bir Kadın Sûfi: Rabia, (Ter. Özlem Eraydın) İst, 1991, s.11.

²⁸ Aynı eser, s.66.

²⁹ Muhyiddin İbn Arabî: 1165'de Endülüs'ün Mürsiye Şehrinde doğmuş ve 1240'da Şam'da vefat etmiştir. Tasavvuf erbabı arasında Şeyh-i Ekber olarak anılmıştır. (Bkz. Çubukçu, İbrahim Agah, İslâm Düşünürleri, A.Ü.İ.F.Y., 2. Baskı, Ank., 1983, ss.84-94).

³⁰ İmam-ı Rabbanî'nin bu eleştirileri için bkz.: Ensârî, Muhammed Abdulhak, a.g.e., ss.151-162.

"Vahdet" kelimesi Arapça bir kelimedir. "Tek kalmak, tek başına kalmak" anlamlarına gelen "vahide" fiilinin mastarıdır³¹. "Vücut" kelimesi de, vahdet kelimesi gibi Arapça kökenli bir kelimedir. Arapça'da bulmak, bulunmak, varlık anlamına gelen "vecede" fiilinin mastarıdır³². Türkçe karşılığı "varlık" kelimesidir³³.

"La mevcûde illâ hû" cümlesiyle özetlenen³⁴ vahdet-i vücûd, tasavvuf tarihimize her ne kadar İbn Arabî ile girmiş kabul edilse de, ondan önceki sûffiler de vahdet-i vücud'un temel konuları olan "Allah" ve "varlık" hakkında bir takım görüşler ileri sürmüşlerdir. Muhasibi (ö.h.243/m.857), Bâyezîd-i Bistâmî (ö.h.261/m.874), Cüneyd-i Bağdâdî, (ö.h.297/m.909) gibi sufileri bunlar arasında sayabiliriz³⁵. Ayrıca, Allah'ın varlığını, varlığın birliği açısından ilk inceleyen düşünürün mutasavvıf Hakîm Tirmizi (ö.h.244/m.858)'nin olduğu da ileri sürülmüştür³⁶.

Vahdet-i vücud'un, lafızları farklı olmakla birlikte özü itibarıyla aynı olan bir çok tanımı yapılmıştır³⁷. Tariflerden biri şu şekildedir: "Bütün mevcudat mutlak vücudun, yani, zat-ı ehadiyyetin esma ve evsafı olduğu ve onda müstehlik

³¹ İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, Beyrut, 1955, c.III, s.448.

³² Aynı eser, s.445; Ayrıca "Vücut" kelimesinin çeşitli anlamları ve bu konuda geniş bilgi için bkz. Kam, Ferit, Vahdet-i Vücut (Sadeleştiren: Ethem Cebecioğlu), D.İ.B.Yayınları, Ank. 1994, ss.68-75.

³³ Atay, Hüseyin, İbn Sinâ'da Varlık Nazariyesi, Ank. 1983, s.20.

³⁴ Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İst.1990, s.319.

³⁵ Erdem, Hüsamettin, Panteizm ve Vahdet-i Vücut Mukayesesi, K.B.Yayınları, Ank. 1990, ss.34-35.

³⁶ Bayraktar, Mehmet, "İbn Arabî'de Varlığın Birliği'nin Onto-Linguistik Analizi", A.Ü.İ.F.D., sy. XXV, Ank.1981, s.361.

³⁷ Bkz. Günaltay, Şemseddin, Felsefe-i Ülä, İst.1339, s.409, Ertuğrul, İ.Fenni, Vahdet-i Vücut ve İbn Arabî (Hz.Mustafa Kara), İst.1991, s.9; Kam, Ferit Vahdet-i Vücut (Sadeleştiren: Ethem Cebecioğlu), Ank. 1994, ss.66-67; Pakalın, a.g.e., c.III, s.563.

bulunduğu nazariyesine dayanan felsefî yahut diğer tabirle tasavvufî meslek hakkında kullanılan bir tabirdir"³⁸

"Vahdet-i vücud" çeşitli devirlerde tenkit edilmiş olmakla birlikte³⁹ en ciddi eleştiri ve tenkitler İmam-ı Rabbanî tarafından yapılmış ve "salik'in herşeyi Allah'ın tecellileri olarak görmesi"⁴⁰ şeklinde tanımlanan vahdet-i şuhûd fikri savunulmuştur. Vahdet-i Şuhûd, "Lâ meşhûde illallah" cümlesiyle ifade edilmiş ve daha ziyade Nakşibendiyye Tarikatı bu görüşü benimsemiş ve savunmuştur⁴¹.

Abdülhakîm-i Arvâsî "er-Riyazu't-Tasavvufiyye" isimli eserinde "tevhid" ve "vahdet-i vücûd" konusunu ele alarak, vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhûd arasında mukayese yapmış ve farkları açıklamıştır.

Müellifimize göre vahdet-i vücûd'dan sırf elfâz ile ta'bir"⁴² mümkün değildir. O'na göre vahdet-i vücûd konusunda lisan ve kalemi hatadan muhafaza etmek için ziyâdesiyle ihtimam göstermek gerekir⁴³ ve bu konu, bir akıl ve şuur işi değil, bir zevk ve bir vicdan⁴⁴ işidir.

Abdülhakîm-i Arvâsî, vahdet-i vücûd konusuna bakış açısını şöyle dile getirir: "Vücud birdir. Evvel-i Vücud Hakk'ın Vücudu'dur. Hakk'ın vücudundan gayri bir şeyin vücudu yoktur. Kesret-i kevnîyenin cemî'i zerrâtında kendi

³⁸ Altıntaş, a.g.e., s.102.

³⁹ Vahdet-i vücud'a eleştiri ve bu konuda yazılan kitaplar için bkz. Kara, Mustafa, a.g.e., ss.342-344.

⁴⁰ Uludağ, a.g.e., s.506.

⁴¹ Kara, a.g.e., s.3118.

⁴² Arvasî, er-Riyazu't-Tasavvufiyye, s.144.

⁴³ Aynı yer.

⁴⁴ Aynı eser, s.142.

varlığını ve birliğini gösterdi. Binâenaleyh zerrât-ı kâinâtın tamamı Zat-ı Hakkın vücud ve vahdaniyetine yani varlık ve birliğine delâlet-i kat'iyye ile delalet eder, zan olunmasın bunlardan birisi başlı başına vücud-i hakiki ile varolmuştur... Alem denilen mahlukât onun birlik ve varlığının alâmetidir"⁴⁵. Yani varlık ile yokluğun sürekli birbirini takip ettiği bu dünyadaki herşey Allah'ın varlığının bir alâmetidir ve bu dünya da, "bir var imiş, bir yok imiş mealindedir"⁴⁶.

Abdülhakîm-i Arvâsî İbn Arabî'nin fikirlerini ortaya koyarak⁴⁷ onun vahdet-i vücûd fikrini benimsemeyerek, "vahdet-i vücûd" konusunun sırlarının, en güzel şekilde İmam-ı Rabbanî ile çözümlenip, anlaşılır hale getirildiğini söylemektedir⁴⁸.

Müellifimize göre, "vücûd" mutlak manasıyla yalnız Allah için sabit, adem de, "mümkün"ü ifade eden mâsivâ'ya mahsus olup, bütün kemâl Hakk'a, bütün şer ve noksan da "mümkün"e aittir. "Mümkün"e vücud isnad etmek, hayr ve kemâli ona tahsis etmek manasına gelir. Aynı şekilde "mümkün"ü Allah'ın aynı, sıfatlar ve fiilleri de, Allah'ın sıfat ve fiillerinin aynı saymak "sû-i edebdir"⁴⁹. Arvâsî bu görüşünü vahdet-i vücûd'u savunanların "mümkün"lere ait hakikatleri "ayan-ı sabite" mefhumu içinde toplamalarına yani varlığın zâhir aynasında görünen, "âyân-ı sâbite"nin aksetmiş suretini, o âyân'ın aynı kabul edip de, benzeri kabul etmemelerine⁵⁰ dair görüşlerine karşı dile getirmektedir.

⁴⁵ Arvâsî, a.g.e., s.140.

⁴⁶ Aynı eser, s.141.

⁴⁷ Aynı eser, ss.150-152.

⁴⁸ Aynı eser, s.154.

⁴⁹ Aynı eser, s.150.

⁵⁰ Aynı eser, s.153.

Ona göre hiçbirşey, zât, sıfat ve fiil olarak Allah gibi değildir⁵¹. Allah'a ait isim ve sıfatlar, Allah için ilmin gizli derinliklerinde bir tafsil ve temeyyüz hasıl etmiş ve O'ndan akisler vermiştir. Her mümeyyiz isim ve sıfatın "adem" mertebesinde bir mukabili ve bir zıddı vardır. Örneğin "ilim" sıfatının adem mertebesindeki zıddı "cehil"dir. İşte bu adem mertebeleri Allah'a ait isim ve sıfatların akisleri ve "mümkün" varlıkların hakikatleridir⁵². Yani "mümkün varlık", "vâcib varlık"tan bir gölgedir; ancak "mümkün", "vacib"ın aynı olamaz. Çünkü "mümkün"ün hakikatı "adem"dir⁵³. Bir insanın gölgesinin, o kimsenin aynı ve zâtıdır demek ve aynaya bakan bir kimsenin, aynada beliren suretinin, aynı şekilde, aynaya bakan kimsenin aynıdır ve zâtıdır demek doğru olmadığı gibi, mümkün yani "zillî" varlığın vâcib, yani "aslî" varlığın aynı olduğunu söylemek hatadır.

Sonuç olarak, vahdet-i vücûd konusunda Abdülhakîm-i Arvâsî, "her şey O'dur" hükmünü değil, "herşey O'ndandır" ölçüsünü kabul etmiştir ve İmam-ı Rabbanî'nin bu konudaki görüşlerinin Şeriat'a daha uygun olduğunu⁵⁴ ifade etmiştir. Ona göre İbn Arabî, eser üzerinde derinleşmiş İmam-ı Rabbanî ise müessir üzerinde, Zât üzerinde derinleşmiştir⁵⁵.

Müellifimiz, bu konudaki sözlerini, İmam-ı Rabbanî'nin, "Allah'la âlemi birleşmiş ve âlemin aynıdır bilmek, bu fakire ziyâde girân geliyor"⁵⁶ ifadesiyle tamamlamıştır.

51 Arvâsî, a.g.e., s.154.

52 Aynı eser, s.155.

53 Aynı eser, s.159.

54 Aynı eser, s.152.

55 Kısakürek, O ve Ben, s.193.

56 Aynı eser, s.159.

3. Râbıta

Tasavvuf ve tarikatları eleştirenlerin büyük çoğunluğu, özellikle Nakşibendiyye Tarikatı'nda uygulanan⁵⁷ "Râbıta" konusunda eleştirilerini yoğunlaştırmışlardır. Abdulhakîm-i Arvâsî'de bu konuda müstakil bir eser⁵⁸ yazarak, râbıtayı detaylı bir şekilde anlatmıştır.

Râbıta, lügatte, iki şeyi birbirine bağlayan bağ, ip, ilişki gibi manalara gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvuf ıstılahı olarak ise, "müridin, ruhaniyetinden feyz alacağına inanarak, kâmil olan şeyhinin suretini zihninde tasavvur etmesidir"⁵⁹ şeklinde tarif edilmiştir. Aynı kökten türeyen ve Kur'an-ı Kerim'de yer alan Ribât ve Murâbata ise⁶⁰ ise, sınırlarda düşmanı gözetlemek, nöbet tutmak, verilen emrin eksiksiz olarak yerine getirilmesi gibi anlamları ifâde eder⁶¹. Beden ile nefsin irtabatını sağlaması dolayısı ile kalbe de, "Ribât" denilmiştir. Çünkü tasavvufta "nazargah-ı ilâhî" kabul edilen ve masivanın girmemesi için herşeyden önce gözetilmesi gereken yer kalbdır⁶².

Kur'an-ı Kerim'de "Râbıtü" şeklinde geçen emir, yalnızca insanın düşmanlarına karşı değil, aynı zamanda "kötülüğü emredici" sıfatı ile

⁵⁷ Öztürk, a.g.e., s.373.

⁵⁸ Rabıta-i şerife, ismindeki müellifimizin bu eseri, Mehmet Durmuş tarafından yazılan bir makale ile eleştirilmiştir. (Bkz. İktibas, c.9, sy.150, ss.1317). Ayrıca makale Ercümend Özkan tarafından da kendi eserine alınmıştır. (Bkz. Özkan, Ercümend, Tasavvuf ve İslâm, 2.Baskı, İst.1996, ss.187-199).

⁵⁹ Uludağ, a.g.e., s.387; Gündüz, a.g.e., ss.274-275.

⁶⁰ Â-i İmran (3), 200; el-Enfâl, (8), 60.

⁶¹ Uludağ, a.g.e., s.398.

⁶² el-Kuşeyrî, er-Risâle (Ter.Süleyman Uludağ,.) 3.Baskı, İst.1991, s.593; "Ribât"lar hakkında geniş bilgi için bkz. Sühreverdî, Avârifü'l-Mearif (Ter.H.Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz) Vefa Yayıncılık, İst.1990, ss.134-135; Köprülü, Fuad, "Ribât", Vakıflar Dergisi, Ank.1942, sy.11, ss.267-268.

tanımlanan⁶³ ve insanı içten vuran nefsin ve şeytanın hilelerine karşı da kalbi gözetlemeyi ifade ettiği kabul edilmiştir⁶⁴.

Râbîta'yı kabul etmeyenler, bu uygulamanın Allah ile kul arasına girmek olduğunu söylemişler; ancak, mutasavvıflar tarafından bu görüş kabul edilmemiştir. Râbîta'nın, Allah ile kul arasına girmek değil, kulu Allah'a götürme, ilerde olanın, geride olanı çekip götürmesi olarak kabul edilmiş ve kendisine râbîta edilen kâmil mürşidin vesile olmaktan daha üstün bir güce sahip görülmemesi şartıyla, İslâm'a aykırı olmadığı, Allah katında mertebesi büyük zatların vesile edinilmesinin, Kur'an-ı Kerim'de tavsiye edildiği⁶⁵ savunulmuştur⁶⁶.

Yaşar Nuri Öztürk bu konuda, "her an Allah'ı karşında görüyormuşsun gibi yaşamak hemen hemen imkansızdır. Çünkü Allah somut bir varlık değildir, mekandan münezzehtir. O halde onun yerini alacak ve konsantrasyonumuzu korumada bize rehberlik edecek somut bir obje lazımdır. Tasavvufta bu obje, mürşidin yani Allah'ın en mükemmel tecellisi olan "insan-ı kâmil" in suretidir... İnsan-ı kâmil'in yüzünü göz önünde tutmak, kâinatın ruhuyla temas halinde olmak anlamı taşır ki işte bu, sürekli zikir dediğimiz sürekli birliğin bizce mümkün olabilecek en ileri mertebesidir"⁶⁷ diyerek akî olarak râbîtanın önemini ve gerekliliğini açıklamaktadır. Ancak, Abdulhakîm-i Arvâsî'nin görüşlerini açıklarken de ifade edeceğimiz gibi, sufilerin büyük bir çoğunluğu kendisine

⁶³ Yusuf (12), 52.

⁶⁴ Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İst.1979, c.II, ss.1265-1266.

⁶⁵ Maide (5), 35.

⁶⁶ Öztürk, a.g.e., s.354.

⁶⁷ Aynı eser, ss.371-372.

râbîta yapılacak kişinin mutlaka kâmil bir insan olması gerektiğini, aksi takdirde kendisine râbîta yapılan mürşidin, şeytan ve nefsin yanında üçüncü bir musibet olacağını ısrarla vurgulamışlardır⁶⁸.

Abdülhakîm-i Arvâsî'ye göre, "Râbîta", inkarı mümkün olmayacak derecede açık delillerle sabittir. Râbîtayı kabul etmeyenler ise, mutasavvıfların râbîtadan ne anladıklarını düşünmeyenlerdir⁶⁹.

Müellifimiz, Râbîta'nın Kur'an-ı Kerim'den delilleri olarak Maide Sûresi'nin 35. ayeti⁷⁰ ile Âl-i İmran Sûresi'nin 31. âyetini⁷¹ göstermektedir. O'na göre en üstün vesile, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onun nâibleri olan ümmetin büyükleridir⁷². Aynı zamanda, özellikle Nakşibendiyye tarikatının şeyhlerinin hanefî alimleri olması ve bu mürşidlerin râbîtayı genel bir kabul ile, Allah'ta fanî olmanın başlangıcı ve şeyhte fani olma sırrına eriştirici sebeplerin en kuvvetlisi olarak kabul etmelerini⁷³, hanefî ulemasının "fiilî icmâsı" olarak kabul etmektedir⁷⁴.

Abdülhakîm-i Arvâsî'ye göre râbîta: "vesileye yapışınız"⁷⁵... âyetine uyularak, ilahi ve zâtî sıfatlarla muttasıf ve müşâhede makamına varmış bir kâmil ve mükemmile kalp bağlayıp, huzur ve gıyabında o zatın suretini hayal

⁶⁸ Özlürk, a.g.e., s.372.

⁶⁹ Arvasî, Rabîta-i şerife, İst.1342, s.32.

⁷⁰ Maide Sûresi, 35. ayetin meali: "Ey İman edenler! Allah'tan korkun. O'na yaklaşmaya vesileler (yollar) arayın ve Allah yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz".

⁷¹ Âl-i İmran Sûresi, 31. ayetin meali: "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin ve bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir".

⁷² Arvasî, a.g.e., s.31.

⁷³ Aynı yer.

⁷⁴ Aynı eser, s.23.

⁷⁵ Maide Sûresi (5), 35.

hazinesinde muhafaza etmektir⁷⁶. Râbîta, bir saatin en az dörtte biri kadar yapılmalıdır. Zira râbîtasız zikir erdirici değil, ancak zikirsiz râbîta erdiricidir⁷⁷. Râbîta, mutlaka kamil bir Allah dostuna yapılmalıdır. Bu bir "itikadi" zorunluluktur⁷⁸. Râbîta yapılırken yani mürşid suretinin hayal hazinesinde muhafazasından, bir kendinden geçme ve manevi sarhoşluk hali doğunca, derhal o surete bağlı kalmayı, yani râbîtayı kesip yeni gelen hale yönelmek, kendini ona bırakmak icab eder⁷⁹.

Müellifimize göre, yapılışı bakımından râbîta üç türüdür.

1- Sâlik tarafından kâmil şeyhin suretini karşısında tasavvur edip hayal yoluyla, iki kaşı arasına bakmak ve suretteki ruhaniyete yönelmek, bu bakışta kendinden geçme, kaybolma hali başlayıncaya kadar râbîtayı sürdürmek, eğer kendinden geçme hali zuhur ederse, râbîtayı kesmek ve yeni hal üzerinde kalmak⁸⁰.

2- Sâlik'in kendisini mürşid kıyafet ve heyetinde görmesidir. Sâlik, yine kendisinden geçinceye kadar bu hali muhafaza eder. Mürşidin suretiyle giyimli olmak bakımından bu râbîtaya "râbîta-i telebbüs" ismi verilir. Bu halde salik, zatını, mürşidin zatında ve sıfatlarını da, mürşidin sıfatlarında yok etmek ve mürşidin ruhaniyetini kemâlleriyle birlikte onun suretinde bulmak mevkiindedir⁸¹.

3- Mürşidin suretini, sâlik karşısında görerek, onu kalbinin ortasına indirmesi, kalbini geniş bir dehliz farzederek, mürşidi, o dehlizde yürüyor ve

⁷⁶ Arvasî, a.g.e., s.6.

⁷⁷ Aynı yer.

⁷⁸ Aynı eser, s.19.

⁷⁹ Aynı eser, s.15.

⁸⁰ Aynı eser, s.18.

⁸¹ Aynı eser, s.19.

kendisine doğru geliyor kabul etmesidir. Bu râbîta salik bakımından en faydalı olanıdır. Bu râbîta ile kalb'e gelen "havâtır"⁸² kesilir⁸³.

Arvâsî'ye göre râbîtanın edebleri şu şekildedir:

1- Murid için, şeyhin bâtinî kemallerinin ruhâniyetinden ayrılmadığına, ruhaniyetin zaman ve mekan ile kayıtlı olmadığına, nerede bulunursa bulunsun şeyhini tasavvur ve ona râbîta ederse, yanındaymış gibi feyz almanın mümkün olduğuna ve şeyhe ait ruhanî tasarrufun, ilahî tasarruftan geldiğine inanmak râbîtanın edeplerindedir⁸⁴.

2- Bazı hallerin meydana gelmesinde başarı hasıl olursa, râbîta bırakılır. Ancak başarı hasıl olmaz ise, râbîtaya devam edilir. Râbîta ile elde edilen hal, râbîta edilene aittir ve mürşide iğreti olarak verilmiştir.

Hakk'tan vasıtasızca feyz almaya ulaşan kişinin vasıtayı, yani râbîtayı terk etmesi vaciptir⁸⁵.

3- Vasıtasız şekilde Hak'tan feyz almaya başlayan salik, şeyhine sevgisini devam ettirmelidir. Çünkü bu sevgi, sâlik'i "üns" makamına yaklaştırır ve müşâhedeyi artırır⁸⁶.

Abdülhakim-i Arvâsî'ye göre râbîtanın şartı, mutlaka râbîtaya layık Allah'ta fanî olan bir Allah dostuna yapılmasıdır⁸⁷. Çünkü râbîtanın gayesi, müridin kalbinden gafflet ve karanlığın kovulması iken, kendi kalbinden gafflet ve

⁸² Havâtır: Hâtır'ın çoğuludur. Kişinin iç âlemine havale edilen manevî bir sesleniş ve doğuştur. (Bkz. Gümüşhanevî, Ahmet Ziyâuddin, Camiu'l-Usul (Ter.Rahmi Serin), Pamuk Yayınları, İst. 1877, ss.141-145.

⁸³ Arvasî, a.g.e., s.19.

⁸⁴ Aynı eser, ss.22-23.

⁸⁵ Aynı eser, s.23.

⁸⁶ Aynı yer.

⁸⁷ Aynı yer.

karanlığı kovamayanlar, kendine râbıta edenlerin gaflet ve zulmetlerini nasıl giderebilir?⁸⁸.

Müellifimize göre, "kamil insan"a yapılan râbıtadan üç şekilde istifade edilir.

1- Mürşid, bir talibin haline teveccüh eder ve bu yönelişle, tâlibin gönlünde bir pencere açılır. Talib teveccüh ve ihlası miktarınca o deryadan kanar⁸⁹. Abdulhakîm-i Arvâsî bu şekil istifâdede sâlikin feyzin nereden geldiğini bilmesinin şart olmadığını söyler ve bunu, güneşin etkisi ve hararetiyle zaman içerisinde olgunlaşan bir kavun örneği ile açıklar⁹⁰. Kavun da, kendisini neyin olgunlaştırdığının farkında değildir.

2. Sâlik, istidad ve ihlası noktasında, mürşidin kalbine bizzat teveccüh eder ve teveccühünde, yavrunun ana memesinden süt çekmesi gibi istifade eder⁹¹.

3- Celâl kelimesinin çokça zikrinden salikin kalbinde, bir okyanusa, benzeyen mürşid kalbi aksetme suretiyle kendini gösterir ve çokça zikir sayesinde hasıl olan ihlas ve muhabbetten dolayı, salikin kalbinde açılan pencereden rüşd ve hidayet yağar⁹².

Abdulhakîm-i Arvâsî, mezarlara da râbıta yapılabileceğini söylemektedir. Ona göre kamil velilerin ruhaniyeti, feyz kaynađıdır⁹³ ve bazı veliler öldükten sonra da feyz vermeye izinli olabilirken bazıları ise izinli deđildir⁹⁴.

⁸⁸ Arvâsî, a.g.e., s.37.

⁸⁹ Aynı eser, s.17.

⁹⁰ Aynı eser, s.16.

⁹¹ Aynı eser, s.18.

⁹² Aynı yer.

⁹³ Aynı eser., s.20.

⁹⁴ Aynı eser., s.21.

Sonuç olarak, müellifimize göre râbîta, kitap, sünnet ve icma ile sabittir. Râbîtayı şirk olarak görenler ve inkar edenler ise gerçek mutasavvıfların râbîtadan ne kasdettiklerini incelemeyen ve bilmeyenlerdir. Göz, kalbin delili ve klavuzudur⁹⁵. Bundan dolayı gözümüz sadıkları gördüğü gibi gönülümüzde onlarla birlikte olmalıdır.

4- Zikir

Lügatta; anmak, şan, şeref, namaz, dua, hatırlama, ağzına alma gibi manalara gelen zikir, tasavvuf ıstılahında ise, Allah'ı belirli cümleler veya kelimelerle anmak, Allah'ın kainattaki binbir tecellisini görüp, onu tesbih etmektir⁹⁶.

İnsanın kendini yaratan varlık olan Allah'ı anması demek olan zikir, Kur'an-ı Kerim'de değişik manalarda kullanılmış⁹⁷ ve Allah tarafından yapılması istenilmiş olan bir ibadettir. "Allah'ı zikretmek, elbette en büyük ibadettir"⁹⁸ mealindeki ayet ile zikrin önemi açıklanmıştır.

Allah (c.c.) kullarından kendisini çokça zikretmesini istemiş⁹⁹ ve "siz beni zikredin ki, ben de sizi zikredeyim..."¹⁰⁰ buyurarak zikir sayesinde, "Allahın zakir kulunu anması" gibi, kul için saadetlerinin en büyüğüne erişilebileceğini müjdelemiştir. Hamdi Yazır, bu ayetin tefsirini şu şekilde yapmaktadır: "Allah Teala envâ-i zikirden hangisiyle zikir olunursa, o da ,ona layık bir vechile zakirini zikir ve yad edecektir"¹⁰¹. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'de zikir, felaha ermenin yolu¹⁰²,

⁹⁵ Arvâsî a.g.e., s.8.

⁹⁶ Ateş, "Zikir", A.Ü.İ.T.D.c.XIV, s.235.

⁹⁷ Zikir, Kur'an-ı Kerim'de onsekiz manada kullanılmıştır. (Bkz. Aynî, Mehmet Ali, Tasavvuf Tarihi (Sadeleştirilen: Hüseyin Rahmi Yananlı), İst. 1992, s.239.

⁹⁸ Ankebut (29), 45.

⁹⁹ Ahzab, (33), 41.

¹⁰⁰ Bakara (2), 152.

¹⁰¹ Yazır, a.g.e., c.1, s.542.

¹⁰² Cum'a (62), 10.

kalbin tatmin olmasının¹⁰³ reçetesi, olarak açıklanırken, Allah'ı az zikretmek münafıkların özelliklerinden¹⁰⁴ biri olarak, ticaretin, alışverişin¹⁰⁵ malların ve çocukların, insanı Allah'ı zikirden alıkoymaması¹⁰⁶ ise mü'min olmanın özelliklerinden biri olarak sayılmıştır.

Bazı sūfilere göre, gerçek zikre ulaşmak için, zikrettiğinin farkında olmamak gerekir. Çünkü zikir, zâkirin mezkuru hatırlaması, mezkurdan başkasını unutmasıdır¹⁰⁷.

Zikrin en önemli özelliklerinden biri, herhangi bir zaman ve mekanla sınırlı veya herhangi bir şekle bağlı olmamasıdır. "...Ayakta, otururken ve yanları üzerine yatarken..."¹⁰⁸ Allah'ı zikretmenin mümkün olduğu Kur'an-ı Kerim'de ifade olunmuştur.

Abdülhakîm-i Arvâsî'ye göre "söz, fiil, hareket ve sukûnetinde şeriata uygun hareket eden herkes zâkirdir"¹⁰⁹. "Allah'ı çok zikrediniz"¹¹⁰ ayetinden anlaşılması gereken ise, zikir çokça yani devamlı olmazsa, gözetilen neticeyi vermez¹¹¹. O'na göre zikir: "Allah" kelimesinin kalpde sıkça kullanılışından meydana gelen bir keyfiyettir¹¹² ve tam olarak tanifi de mümkün değildir¹¹³.

¹⁰³ Râd (13), 28.

¹⁰⁴ Nisa (4), 142.

¹⁰⁵ Nur (24), 37.

¹⁰⁶ Münâfikûn, (63), 9.

¹⁰⁷ Kelâbâzî, Taarruf (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), İst.1992, s.154, Kuşeyrî, a.g.e., s.370.

¹⁰⁸ Nisa (4), 103.

¹⁰⁹ Arvâsî, er-Riyazu'l-Tasavvufiyye, s.78.

¹¹⁰ Ahzab (33), 41.

¹¹¹ Arvasî, Rabîta-i Şerîfe (Saddeleşüren: Necip Fazıl Kısakürek), s.166.

¹¹² Aynı yer.

¹¹³ Aynı eser, s.165.

Bu onbir esas ve Abdulhakîm-i Arvâsî'nin bu esaslara verdiği anlam şu şekildedir:

1- Hüş Der Dem: Sâlik'in her nefesini şuur halinde ve uyanık olarak alması. İnsanın nefesleri "he" sesi ile girip çıkıyor. Bu "he", "hüviyet" in yani ilahi Zat'ın hüviyetinin "he"sine işarettir. Demek ki, insan her nefeste zikredicidir. Ancak bunun manası ve şuurundan gafil olduğu için, bu, zikirden sayılmaz. Böylesi zikir uykudaki konuşmaya benzer.

Bu yola girmekten murad ise her nefeste gerçek "ihvan" sahibi Allah'ın zatına işaret edici teneffüsü "he"yi, manasını hatırdan tutmaktır.

Tasavvuf ıstılahında "hüviyet", "lâ taayyün" itibariyle Hakkın Zat'ından ibarettir¹²⁰.

2- Nazar Ber Kadem: Salik'in gidiş gelişlerinde, şehirde, sahrada hasılı her yerde bakışının ayakları üstünde olmasıdır ki, kalbi kötü düşüncelerle perişan ve harap olmasın ve baktığı yere düşüncesi takılıp kalmasın. Nazar Ber Kadem, sâlikin, benliğinin son derece tehlikeli geçitlerini süratle geçmesi aşamasından ibarettir¹²¹.

3- Sefer Der Vatan: Sâlikin kötü ahlak ve beşer tabiatının sıfatlarından sefer etmesi, yani beşerî sıfatlardan melekî sıfatlara ve kötü sıfatlardan güzel ahlaka geçmesidir¹²².

¹²⁰ Arvasî, Abdulhakim, er-Riyazu't-Tasavvufiyye, ss.107-108.

¹²¹ Aynı eser, s.109.

¹²² Aynı eser, ss.109-110.

Abdülhakîm-i Arvâsî zikri üç kısma ayırır.

1- Yalnız dille, yanî kalp berâber değilken yapılan zikir ki, faydası azdır.

2- Yalnız kalbî zikir ki, lisanın onda haz ve yeri yoktur.

3- Lisan ve kalple birlikte olanı ki, Allah ehlinin büyükleri bu zikri yapar¹¹⁴.

Arvâsî, zikrin her kayıttan arınarak ne keşf ne kerâmet, ne cennet ve ne de cehennem isteği olmaksızın yapılması halinde¹¹⁵ zikrin kalbin bir melekesi haline geleceğini¹¹⁶ ve bunun sonucunda da "... gözle değil de, görür gibi bazı renkler, burunla değil de, koklar gibi bazı güzel kokular, tat alma aletiyle değil de, onunla gibi bir zevk, fikrî bir halâvet, vucutta bir harâret, şahit olunmamış bir lezzet, keyfiyeti meçhul bir ferahlık, bir açıklık, bir sevinç doğar"¹¹⁷ diyerek zikirden sonra hasil olan hali anlatmaktadır.

Ona göre, zikir bir okyanustur ve "Üveys-i Karanî, o denizin bir damlası ile teselli oldu. Cüneyd Bağdâdî ise, o deryanın bir avuç suyu ile yetindi. Abdulkadir Cîlî, gide gide ancak o deryanın kıyısına vardı. Muhyiddin İbn Arâbî de, o denizin dibinden çıkarılmış bir cevher ile iffiharda..."¹¹⁸dır.

Zikirde en büyük mertebe olan "zikr-i dâim" mertebesine ulaşabilmek için, Nakşibendiyye Tarikatında 11 esas kabul edilmiştir. Bu esasların sekiz tanesi Abdülhalik Gücdevânî tarafından ortaya konulurken, 3 tanesi de sonradan ilave edilmiştir¹¹⁹.

¹¹⁴ Arvâsî, a.g.e., s.7-8.

¹¹⁵ Aynı eser, s.167.

¹¹⁶ Aynı eser, s.169.

¹¹⁷ Aynı eser, s.168.

¹¹⁸ Aynı eser, s.166.

¹¹⁹ Özlürk, a.g.e., s.363.

4- Halvet Der Encümen: Zahirde halk ile, batın da ise Hakk ile olmaktır. "O erkekler ki, ne ticaret, ne de alış-veriş kendilerini Allah'ın zikrinden geri bırakmaz..."¹²³ âyeti bu makama işarettir.

Halvette şöhret, şöhrette afet vardır. Hayır ise, cemiyettedir ve cemiyette sohbettedir. Sohbetin tesiriyle, sâliklerin birbirinde yok olmaları şarttır¹²⁴.

5- Yâdkerd: Kalbi huzur halinde tutarak, tam bir tazim içerisinde "Kelime-i Tevhid" ile Allah zikretmek. Ancak zikir dil ile değil, kalp ile yapılmalıdır¹²⁵.

6- Bâz Geşt: Zikirden ayrıldıktan sonra, doğan uyanıklığı muhafaza için "Rabbim, benim gayem sensin. Benim dileğim yalnız senin rızandır"¹²⁶ diyerek kalbini meşgul etmektir. Böyle yapanın zikri halis ve gönlü masivadan uzak olur¹²⁷.

7- Nigâh Daşt: "Kelime-i Tevhid"i kalpde tutarak kalbi nefis kaynaklı düşüncelerden, vesveselerden korumaktır¹²⁸

8- Yâd Daşt: Daima Allah'tan âgâh olmaktan ibarettir¹²⁹.

9- Vukûf-i Zamani: Sâlikin her anda, kendi halinden haberdar olmasıdır ki, hali şükür sebebi mi, yahud özür sebebi mi bunu bilsin. "Vukûf-i zamanî" ile sâlikin işi tamam olur ve sâlik gaye noktasının sırrına erer¹³⁰.

10- Vukûf-ı Adedî: Zikirde sayıya riayet etmektir¹³¹.

123 Nûr Sûresi (24), 37.

124 Arvasî, a.g.e., ss.110-111.

125 Aynı eser, s.11.

126 "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî"

127 Aynı eser, s.112.

128 Aynı yer.

129 Aynı yer.

130 Aynı yer.

131 Aynı eser, s.113.

11- Vukûf-i Kalbî: Kalbin Allah'tan âgâh (haberdar) olmasıdır ki, kalp artık ondan başka hiçbir şey düşünmez. "Her nereye dönerseniz orada Allah'ın yüzü vardır"¹³² ayeti, vukûf-i kalbi'ye işarettir¹³³.

5- Ruh ve Nefs

Tasavvufî yola girenlerin geçirdiği eğitimin adı olan süluk, nefis ile ruhun mücadelesi şeklinde tanımlanmaktadır¹³⁴.

Ancak, sufiler tarafından, insanın içerisinde bulunan iki ayrı varlık gibi değerlendirilen nefis ve ruhun Kur'an-ı Kerim'de nasıl tanımlandığını öncelikle bilmek gerekir.

"Nefs", Kur'an-ı Kerim'de "zatullah"¹³⁵ manasından "insan ruhu"¹³⁶na kadar çok değişik anlamlarda kullanılmıştır¹³⁷.

"Ruh" ise, "Sana ruhtan soruyorlar. De ki: Ruh Rabbinin emrindedir..."¹³⁸ ilahî ifadesiyle açıklanmıştır. Ayrıca Allah (c.c.) kendi ruhundan insana üflediğini¹³⁹ bildirmektedir¹⁴⁰.

¹³² Bakara Sûresi (2), 115.

¹³³ Arvâsî, a.g.e., s.113.

¹³⁴ Öztürk, a.g.e., s.113.

¹³⁵ Âl-İmran (3), 28.

¹³⁶ Fecr (89), 27.

¹³⁷ "Nefs ve Makamlar" hakkında ve "nefs" kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de hangi manalarda kullanıldığına dair geniş bilgi için bkz. Altıntaş, Hayranî, a.g.e., ss.37-58, Aynî M.Ali, a.g.e., ss.281-297.

¹³⁸ İsrâ, (17), 85.

¹³⁹ Hicr (15), 29; Secde (32), 9.

¹⁴⁰ Ruh hakkında geniş bilgi için bkz. Azizüddin Neseffî, İnsan-ı Kâmil (Ter. Mehmet Kanar), İst.1990, ss.21-27.

M.Ali Aynî'ye göre: "İnsanda dört türlü nefis vardır:

1- Tablî nefis: Bir kuvvettir ki, cismin parçacıklarını muhafaza edip birbirinden ayrılmasına engel olur.

2- Nebâtî nefis: Bir kuvvettir ki, insanın ağaç gibi büyümesine sebep olur. Gıdayı arayıp bulmak, çiğnemek... hep bu kuvvet sayesinde olur.

3-Hayvânî nefis: Bir kuvvettir ki, insan onun sayesinde hareket ve hisseder...

4- İnsânî nefis veya nefis-i nâtika yahut ruh'a gelince bu da kendi zatında maddeden mücerret bir cevherdir ki, Rabbin bir emrinden ibarettir. İnsan bedeninin asıl sultanı budur. Ancak bedendeki tasarrufunu, hayvanî nefis vasıtasıyla icrâ eder¹⁴¹.

İnsanda bulunan nefis ve ruhu iki ayrı isim olarak değil sıfatlar olarak düşünmek gerekir¹⁴². "Ruh, insanın Allah'tan kaynaklanan yönlerinin bütünü, nefis ise beden kaynaklı vasıfların tümü"¹⁴³.

Mutasavvıflar nefsin öldürülmesini değil, ıslah edilmesini kabul etmişler ve nefsin yedi mertebesi olduğunu söylemişlerdir¹⁴⁴. Buna göre nefsin en aşağı derecesi, devamlı kötülüğü emreden nefis-i emmare¹⁴⁵dir. Diğerleri ise sırasıyla; levvame, melhime, mutmainne, raziye, merziyye, kamile'dir.

Sufiler nefsin merteleri olduğu gibi ruhun da mertebeleri olduğunu söylemişlerdir. Buna göre "ruhun bir batını vardır ki, adına "sır" derler. Sırın da bir batını vardır ki, adına "sıru's-sır" derler. Sıru's-sır'ın da batını "hafâ" ve hafâ'nın batını "ahfâ"dir¹⁴⁶ Bunların herbirine "latife" denir¹⁴⁷.

¹⁴¹ Aynî, a.g.e., ss.282-283.

¹⁴² Öztürk, a.g.e., s.114.

¹⁴³ Aynı eser, s.115.

¹⁴⁴ Nefsin mertebeleri için bkz. Altınbaş, Hayranî, a.g.e., ss.46-48.

¹⁴⁵ Yusuf (12), 53.

¹⁴⁶ Aynî, a.g.e., ss.287-288.

¹⁴⁷ Aynı eser, ss.287-288.

Abdülhakim-i Arvâsî ruh'un ne olduğunu şöyle bir örnekle açıklar:

- "Hani bazı otlar vardır ya, ezilir, kurutulur, kaynatılır ve her haliyle hassasını muhafaza eder? Meselâ: ot müşhil tesirine malikse, yaşken de o, kurutulunca da, suyu içilince de, dumanı koklanınca da... İşte ottaki madde üstü hassa gibi bir şey ruh..."¹⁴⁸ ve "Ruh, daima cesedine taalluk halindedir"¹⁴⁹.

Arvasî'ye göre ruhlar misal aleminde bazen dolaşabilirler. Ruhların müşahedesi kimi zaman misâlî suretler kılığında olur. Zira her şeyin misâl aleminde bir surefi vardır. Hatta ona göre sadece nesnelere değil, mânâların da o alemde bir suretleri vardır ki, mânâlar, o surefiyle keşfedilir. Ruhların misâl alemindeki bu müşahedesi kesinlikle vehim ve hayal değildir¹⁵⁰.

Ona göre, "misâl alemi alem-i şehâdet gibi var olan bir alemdir. Ruhlar bazen beden halini alır da suretler gibi bu alemde zuhur ederler. Bazen ruhları müşahade etmek ruhların tavassutu olmaksızın ruhânî bir karşılaşma şeklinde kabil olur. Bu da taife-i sufîyenin büyüklerine çok vaki olmuştur"¹⁵¹

"Nefs" ise: "... ruhun mukabili olarak kalp denilen et parçasına alâka bağlamış bir lâtifedir"¹⁵². "Tasavvuf ıstılahında ise nefsten kulun çirkin vasıfları ve kötü ahlakı kasdedilir"¹⁵³.

Arvasî'ye göre nefsin kötü ve çirkin ahlaka yuva olmak üzere insan kalıbına verilmiş latif bir şey olması da muhtemeldir; Ruhun, yüksek ve iyi ahlakın merkezi olmak üzere, insana verilmiş şerefli bir "latife" olması gibi"¹⁵⁴.

148 Kısakürek, O ve Ben, s.195.

149 Aynı yer.

150 Arvasî, er-Riyazu't-Tasavvufiyye, s.131.

151 Aynı eser, ss.131-132.

152 Aynı yer.

153 Aynı eser, s.27.

154 Aynı eser, s.28.

6- Velayet ve Keramet

Vefî lügatte; dost, yâr, sevgili, ermiş¹⁵⁵ gibi manalara gelir. Kerâmet ise; peygamberlik iddiasıyla ilgisi olmaksızın, müslüman bir kişiden harikulade bir halin zuhur etmesidir¹⁵⁶.

Tasavvufî bir istilâh olarak ise vefî; "Cenab-ı Hakka manevî kurbiyet kesbeden ve işlerini görmeyi Hakk Teala'nın uhdesine aldığı kimse, salih kul"¹⁵⁷ anlamında kullanılmaktadır¹⁵⁸. Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevî'ye göre insanın "... Allah'a vefî olması, mücahede ile, Allah Rasulu'ne vefî olması, sünnetine hakkıyla uymakla, mü'minlere vefî olması da, İslâm cemaatine Allah'ın ve Rasulu'nun istediği gibi bağlanması ile"¹⁵⁹ olur.

Arvasî'ye göre; "vefî, bütün hal ve işinin muradını, Allah'ın üzerine aldığı ve yardımında bulunduğu kimsedir"¹⁶⁰. O'na göre "O, salihlerin işlerini görür"¹⁶¹ mealindeki ayet-i kerime de buna işarettir. Velayetteki bu korunma, nübüvvetteki masumiyet gibidir¹⁶².

Abdülhakîm-i Arvâsî; gerçek vefîlerin "benlik" duygusunu aştıklarını ve kalplerinin daima Allah'a bağlı olduklarını söyler. O'na göre "vefî, mevzuunu

¹⁵⁵ Uludağ, a.g.e., s.519.

¹⁵⁶ Aynı eser, s.283.

¹⁵⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s.426; Kelâbâzî, Taaruf, s.111.

¹⁵⁸ Velayet konusunda geniş bilgi için bkz. Gümüşhanevî, a.g.e., ss.194, 218, 250,257,285-292.

¹⁵⁹ Gümüşhanevî, a.g.e., s.216.

¹⁶⁰ Arvasî, er-Riyazu't-Tasavvufiyye, s.82.

¹⁶¹ Araf (7), 196.

¹⁶² Arvasî, a.g.e., s.82.

bulamaz ki, ben desin..."¹⁶³. Yine ona göre "her velî kendi meşrebi içinde belirir"¹⁶⁴.

Arvasî, velî kimselere karşı yaklaşımda, onlara hürmet ve saygıda dikkatli olunması gerektiğini söyler. O'na göre velîyi inkar etmek caiz olmadığı gibi, onları müstehak oldukları makamın üstünde görmek de caiz değildir. Bu konuda ifrata kaçarak kişinin şeyhini irşad vazifelerinin üzerinde görmek gibi bir zanna kapılması, insanları şeytanın oyununa alet edebilir¹⁶⁵. Çünkü, onun anlayışına göre "haddini aşan her şey, zıddına döner"¹⁶⁶.

Abdülhakîm-i Arvâsî'ye göre, velîlik tabakası üç çeşittir.

Birinci Tabaka: Himmetleri yüksek, kalpleri Allah'tan gayrisinden ayrılmış, her şeyden sevgi alakaları kesilmiş ve manevî derecelerinin yükselmesine mani bütün engellerden kurtulmuş olanlardır. İnsanlar onların hallerine vakıf olmadığı gibi, girdikleri yolun ne olduğunu da bilmezler. İlahi isimlerden birinin tecellisine mazhar olarak o yolda terakki ederler¹⁶⁷.

İkinci Tabaka: Yüksek mertebeye yerleşmiş bulunan istikamet ehlidir. Onlar, seçkinlerin de seçkinleri oldukları halde makamlarından inerek, avam içinde görünürler. Öyle ki, zahir ehli onları kendi emsali olarak görürler.

Onların fiilleri sözleri ve dış halleri avama; iç halleri de, havasa layık şekilde zuhur eder. Mesela, "bizim Allah katında bir yerimiz yoktur" derler. Avam insanları bu sözden "aşırı kötülük ve işlenmiş pek çok günahtan dolayı, Allah katında bir yer sahibi değilim" anlamını çıkarır. Oysa onların hallerine vakıf

¹⁶³ Kısakürek, O ve Ben, s.167.

¹⁶⁴ Aynı eser., s.170.

¹⁶⁵ Arvasî, Rabîta-i Şerîfe (Sad. N.Fazıl Kısakürek), s.83.

¹⁶⁶ Kısakürek, O ve Ben, s.167.

¹⁶⁷ Arvasî, er-Riyazu't-Tasavvufiyye, ss.122-123.

olanlar, bu sözlerden, "tecellisine mazhar oldukları ilahi isimde fâni olup bütün makamlardan geçerek Allah katında yakınının da yakınına erdikleri" anlamını çıkarırlar¹⁶⁸.

Üçüncü Tabaka: Bunlar öyle bir taifedir ki, Allah onların kalplerini zatı ile meşgul etmiş gönülleri, herkese hatta kendilerine bile gizli bırakılmıştır. İlahi cemâlin pırıltılarında onların iç alemlerine bir nur doğar ki, onları hayran bırakır ve bu hayranlık içinde, kendi makamlarının ve hallerinin müşâhedesinden bile yanılığa düşerler. Kalplerinde aşk ateşi alevlenmiştir. O ateşin ne olduğunu, onu kimin yaktığını bilmezler. Bu tabaka, velayetin en latifidir. Bu kısım velîlere, "evliya-ı müstehlekîn" denir ve bunlar irşada memur değillerdir¹⁶⁹.

Keramet ise; "mü'minden adet dışında sadır olan şeylerdir"¹⁷⁰.

Arvasî'ye göre, keramet, velayetin şartı değildir. Velî, keramet gösterecek diye bir şart yoktur. Ancak keramet, velîden sâdır olur¹⁷¹. O'na göre keramet ile istidrac ve sihir ayrı ayrı şeylerdir. Kerametın şartı, şeriata uygun olmasıdır. Şeriata uygun olmadan, gösterilen harikulade herşey istidrac veya sihirdir¹⁷².

"Bir velîden zuhur eden keramet, tabi olunan peygamberin mucizesidir ve keramet, ya kainat içindeki maddî oluşlara veya Rabbanî ilim ve irfana taalluk eder. İkinci kısım keramet daha yüksektir ve bu keramete asla sihir ve istidrac bulaşamaz"¹⁷³. O'na göre keramet iki türlü meydana gelir:

1- İstemeyerek sadır olan keramet ki, velî, bu durumda hayızlı kadının, halk arasında hayızlı çamaşırını göstermesi gibi utanır.

¹⁶⁸ Arvasî, a.g.e., s.123.

¹⁶⁹ Aynı eser, s.124.

¹⁷⁰ Aynı eser, s.90.

¹⁷¹ Aynı yer.

¹⁷² Aynı yer.

¹⁷³ Aynı yer.

2- İsteyerek (ihtiyari) sadır olan keramet ki, bu da, gösterilmesi din için faydalı olacaksa câizdir¹⁷⁴.

Sonuç olarak Arvasî'ye göre kerametın en üstünü istikamet üzere olmaktır. Yani, "taat ve ibadete devamda muvaffak olmak, günahlardan ve şeriat ölçülerine karşı muhalefetten mahfuz kalmaktır"¹⁷⁵.

7- Hilafet

Halife kelimesi, lügatte, vekil, naib gibi anlamlara gelirken, tasavvufi bir ıstılah olarak ise, şeyhin belli bir bölgedeki müridlerine bakma, onları terbiye etme ve kendisi ile onlar arasındaki irtibatı sağlama işi ile görevlendirmiş olduğu müridine halife denir¹⁷⁶.

Abdulkâim-i Arvâsî'ye göre hilafet, "hilafet-i peygamberî'den başlar. Hilafet, vekalet demektir. Vekalet ise, müvekkilin vazifesini deruhte etmektir"¹⁷⁷.

Müellifimize göre, tasavvuf ıstılahı olarak hilafet üç kısımdır:

1- Hilafet-i mutlak: Bu tür hilafet en üstün hilafettir. Şeyh "makam-ı müşâhedeye vasıl olan zevat-ı âliyi istihlaf eder, tarikat umûrunu, onun kifayet-i ilmiyye ve ameliyye ve ahlakiyesine tevdi eder"¹⁷⁸. Böylece, "Allah size emaneti ehline vermenizi emreder"¹⁷⁹ mealindeki ayet-i kerimenin hükmünü ifa eder.

Elinde bir cevher olan kimsenin, bu cevheri birisine vererek, nerede, ne zaman, ne suretle olacağına karışmaksızın onu satma yetkisi vermesi, kişinin

¹⁷⁴ Arvâsî, s.91.

¹⁷⁵ Aynı yer.

¹⁷⁶ Uludağ, a.g.e., s.205.

¹⁷⁷ Arvasî, Keşkûl, s.45.

¹⁷⁸ Aynı eser, s.46.

¹⁷⁹ Nisa (4), 58.

ehliyet ve emânetine tam güvenmesiyle olur ki, "vekâlet-i mutlak" da bunun gibidir¹⁸⁰.

2- Hilafet-i mukayyed: Bu tür hilafetde şeyh, "ilmen, amelen ve itikâden kafi ve şerâitin ifasına muktedir gördüğü bir zâtı, münasip gördüğü şerâiti tahdideden, hilafet-i mukayyede ile tahlif eder... Böyle bir zatın istihlâfı, pîr-i kâmil'in hayatta olmasıyla meşrudur"¹⁸¹.

Elinde cevher olan kişinin, onu satmak için verdiği kimseden ve onun satıcılık hususundaki, maharetinden bazı şüpheleri olması dolayısıyla "falanca beldede satabilirsin, fiyatı ise duruma göre sen ayarlarsın" diyerek o şahsı vekil tayin etmesi "hilafet-i mukayyed" in örneğidir¹⁸².

3- Hilafet-i Mahza: "Bu zamanda mücâzen hilafet itlak olunur. Hilafet-i mahzada, tarikat umurunun hepsinde emre uyulur"¹⁸³. Kişi, sadece emrin vekilidir.

Bu ise, elinde cevher bulunan bir kimsenin, hangi beldede, hangi çarşıda, hangi günde, kimlere ve ne kadar fiyata satılacağını açıklayarak, sayılan şartlara göre satış yapması için, bir kimseyi vekil tayin etmesi gibidir¹⁸⁴.

Abdülhakîm-i Arvâsî'ye göre, hilafetin çeşitlerini şu şekildedir. Hilafet-i mutlak ve hilafet-i mukayyed'in şartları vardır. Ancak ona göre hilafetin başlangıcı olan "hilafet-i mahza"nın şartları şunlardır.

¹⁸⁰ Arvasî, a.g.e., s.48.

¹⁸¹ Aynı eser, ss.46-47.

¹⁸² Aynı eser, s.48.

¹⁸³ Aynı eser, s.47.

¹⁸⁴ Aynı yer.

1- Halife, me'zun olduğu şehir, kasaba veya köyde dini açıdan şereflî bir nesebe mensup olmalıdır. Çünkü, peygamberler de memleketlerinin soyca en asillerinden idi¹⁸⁵.

2- Halife, bulunduğu memleketin dini ihtiyacına kâfi derecede ilim sahibi olmalıdır¹⁸⁶.

3- Hilafet görevi ile görevlendirilmeden önce, memleketinde büyük günah işlemiş ve böyle şöhret sahibi olmaması gerekir. Çünkü peygamberler de, peygamber olmadan önce, kötü işler yaparak şöhret olmamışlardır¹⁸⁷.

4- Halifenin kötü kokulu, hastalıklı ve insanları ürkütebilecek bir rahatsızlığı olmaması gerekir¹⁸⁸.

5- Halifenin, belli bir süre şeyhin yanında kalarak hizmet etmesi ve daima şeriata uygun hareket etmesi şarttır. Ayrıca akli yerinde olmalıdır. Yani şu üç şarta riayet etmelidir:

- a) Sünnete tam olarak ittiba ve bid'atlardan kaçınmak,
- b) Şeyhine olan râbitasını kesmemek,
- c) Ehl-i sünnet itikadından "kıl ucu" kadar dahi dönmek¹⁸⁹.

6- Halife, bütün tarikatların şartı olan "fenâfillah" ve "bekâbillah"ın başlangıcı olan "vücûd bade'l-adem" ve "adem ba'de'l-vücûd" tabiriyle maruf olan ahvale terakki etmesi lazımdır¹⁹⁰.

185 Arvâsî, a.g.e., s.48.

186 Aynı eser, s.49.

187 Aynı yer.

188 Aynı eser, ss.49-50.

189 Aynı eser, ss.50-51.

190 Aynı eser, ss.51-52.

7- Halifeye lüzum ve ihtiyac olması gerekir. Abdülhakîm-i Arvâsî'ye göre, bir belde de iki halifenin görevlendirilmesi nakıslığın işaretidir ve iki halifenin olması riyâset gibi bir tehlikeye yol açabileceği için uygun değildir¹⁹¹.

8- Tevhîd'in Mertebeleri

Tevhid lügatte; "birlik, bir bilme, bir görme hali"¹⁹² olarak tanımlanmıştır¹⁹³. Abdülhakim Arvasî'ye göre tevhidin dört mertebesi vardır. Bunlar şu şekildedir:

1- Tevhid-i İmânî: Şanı Yüce olan Allah'ın ferdâniyetine ve mabud olma hakkının kendisine ait bulunduğunu, ayet ve hadislerin işaret ettiği üzere, kalple tasdik, dille ikrardan ibarettir.

Şirkten kurtulma ve İslâm'a girme kazancı bu tevhidle elde edilir. Arvasî'ye göre; imanın zarurî olması dolayısıyla, bu tevhidde mutasavvıflarla, bütün mü'minler müşterektir. Ancak, tevhidin diğer mertebelerinde ayrı ve hususî yer sahibidirler¹⁹⁴.

2- Tevhid-i İlmî: Bu tevhid, batın ilminden kazanılmıştır. Buna: "İlm-i yakîn" derler. Arvasî'ye göre, tevhidin bu mertebesinde, tasavvuf yolunun başlangıcındaki sâlik, yakînen bilir ki, varlık âleminin sahibi olan Allah'tan başka hakikî varlık ve mutlak müessir yoktur. Herbir zâtı, mutlak Zât'ın varlık nurunun parıltısından meydana gelmiş bulur. Her bir sıfatı, mutlak sıfatın nurundan bir ışıltı olarak idrak eder. Aynı şekilde her kimde; ilim, kudret, irade, semî', basar

¹⁹¹ Arvâsî, a.g.e., s.52.

¹⁹² Uludağ, a.g.e., s.490.

¹⁹³ Tevhidin, suffilerce çeşilli şekillerde tasnifi yapılmıştır. Bkz. Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar, ss.317-318.

¹⁹⁴ Arvasî, er-Riyazu't-Tasavvufiyye, s.132.

bulsa, bunların ilahî ilim, kudret, irade, semî' basır'ın eserlerinden bir eser olduğunu anlar ve böyle kabul eder¹⁹⁵.

Arvasî'ye göre tevhidin bu mertebesi, tasavvuf ve sülûk ehlinin tevhid mertebelerinin ilki olarak ortaya çıkar. Bu mertebedeki tevhidin başlangıcı, avamın tevhidinin son haddine bitişiktir¹⁹⁶.

3- Tevhid-i Hâli: Bu makamda tevhid ehli sâlikin varlığı, "bir" olan varlığın cemâlinin müşâhedesine öyle dalar ki, o mutlak Bir'in Zât'ı ve sıfatlarından başkası, onun gözüne görünmez. Bu hal içindeki sâlik, bir damla misâli, tevhid denizinin şiddetle çarpışan dalgaları arasına düşer ve cem¹⁹⁷ denizinde boğulur kalır.

Arvasî, "tevhid-i ilmî"nin menşeyini murâkabe, "tevhid-i hâli"nin menşeyini de, müşâhede nuru olarak kabul eder. Bu mertebede, beşerî alışkanlıkların çok azı bâki kalır. Ayrıca, "tevhîd-i hâli"de gizli şirkin geride kalan parçaları olan beşerî adet ve alışkanlıklar, tümüyle kalkmış olur¹⁹⁸.

4- Tevhid-i İlâhî: Allah, ezellerin ezeline "vahdâniyet" ve "ferdâniyet" sıfatlarıyla vasıflanmış idi.

Arvâsî'ye göre eşyanın "yokolucu" olma özelliğinden murad, bugün bile bütün eşyaların Allah'ın varlığında yokolmakta olduğuna işarettir¹⁹⁹. O'na göre

¹⁹⁵ Arvasî, a.g.e., ss.132-133.

¹⁹⁶ Aynı eser, s.133.

¹⁹⁷ Cem': Hakk'ı halksız temâşa etme, halkı değil sadece Hakk'ı seyretme, bütün eşya ve varlıkların Allah sayesinde mevcut olduklarını görme. (Geniş bilgi için bkz., Uludağ, Süleyman, a.g.e., s.112).

¹⁹⁸ Arvasî, a.g.e., ss.134-135.

¹⁹⁹ Aynı eser, s.135.

kelamcılar tarafından da hoş görülmeven, Allah'ı tasavvur doğru değildir. Zira, "Hakk ne şekilde tasavvur edilirse, o tasavvur, O'nun perdesi olur"²⁰⁰.

9- Bazı Tasavvufî İstihlamlara Getirdiği Tanımlar

1- Ubûdiyyet:

"Kulluk, itaat etmek, alçak gönüllü olmak manalarına gelir. İbadet, mü'minlerin avamına, ubudiyet, mü'minlerin seçkinlerine, ubudet ise seçkinlerin de seçkini olan zatlara mahsustur. Yine, ibadet, ilm-i yakîn, ubudiyet, ayne'l-yakîn, ibadet ise hakk-ı yakîn erbabına aittir"²⁰¹.

2-İstikâmet:

"Bütün akitterde, hususiyette, Allah ve Rasulu'ne olan akitterde; yemek, içmek, giyinmek gibi din ve dünya işlerinde ölçüye riayetle sırat-ı müstakim'e sımsıkı sarılmaktır"²⁰².

3- Vakt:

"Bir insan üzerinde, oluş ve hallerden ne galip olursa, o şey o kimsenin vaktidir. "Sufî vaktin oğludur" sözünden; muridin, içinde bulunduğu zamanın lüzum ve icaplarını iyi muhafaza ettiği ve onlara dikkatle, ihtiyaca göre yapacağı ve mes'ul olacağı iş istikâmetinde hareket ettiği manası kastedilir"²⁰³.

²⁰⁰ Arvasî, a.g.e., s.139.

²⁰¹ Arvasî, er-Riyazu't-Tasavvufiyye, s.29.

²⁰² Aynı eser, s.33.

²⁰³ Aynı eser, s.34.

4- Makam:

"Muridin tarikat menzillerinden, kazandığı manevi mertebesidir. Şu kadar ki, bunun kazanılmasında kişinin gayret ve cehti, tesirin varlığı şarttır"²⁰⁴.

5- Hâl:

"Katıksız ilâhî bağışlardan kalbe gelen sevinç, hüznün, darlık, genişlik, şevk, heybettir. Bunların meydana gelmesinde kulun bir gayreti, bir kasdı olmaksızın kalbe inerler"²⁰⁵.

6- Hâl ve Makam Arasındaki Fark:

"Hal, gaybden gelen bir bağış, makam da cehd ve riyazetle elde edilmiş bir kazançtır. Haller; ilâhî lütûf pınarından taşar dökülür, makamsa, sarfedilen cehd ve gayretle elde edilir. Makam sahibi, makamında kâim ve sabit, hâl sahibi ise halinde sürekli değişen ve renkten renge girendir"²⁰⁶.

7- Heybet:

"Hakkın huzurundan uzak kalmamaktır"²⁰⁷

8- Üns:

"Hakk ile uyanık olmaktır"²⁰⁸.

9- Vecd:

"Hiçbir kasd ve kazanma gayreti olmaksızın hüznün ve sevgiden sâlikin kalbine gelen hâldir"²⁰⁹.

10- Cem ve Fark:

"Kulluğun devamına ve beşeriyat hallerine ait olan işlerden, sâlikin elde ettiği şeyler fark, gizli manaların tecellisi ile izhar gibi Allah'tan gelenlere de cem' denir"²¹⁰.

204 Arvâsî, a.g.e., s.35.

205 Aynı eser, s.37.

206 Aynı eser, s.37.

207 Aynı eser, s.40.

208 Aynı eser, s.41.

209 Aynı eser, s.43.

210 Aynı eser, s.44.

11- Grybet:

Kalbin kendisine gelen manalarla meşgul ve onlara dalmış olarak halkın sürüp giden hallerinden gâfil ve alakasız olmasıdır²¹¹.

12- Sahv ve Sekr:

Sâlikin grybet halinden sonra, his ve şuur haline geri dönmesine "sahv" denir. Sahv'ın mukabili "sekr" dir ki, kalbine doğan feyzin şiddeti yüzünden sâlikin eşya ve hâdiseleri hissetmekten tecritle grybetine "sekr" denir²¹².

13- Şeriat ve Hakikat:

Şeriat, kulluk vazifelerine sımsıkı sarılma işinden, hakikat de Uluhiyetin müşahedesinden ibarettir²¹³.

14- Tevbe:

Yerilmiş ve yasaklanmış olan şeyleri, işledikten sonra rucu' edip pişman olmak ve hayatta kaldıkça, bir daha yapmamaya azmetmemektir. Tevbe, tasavvuf yolundaki menzillerin başlangıcı, hatta giriş kapısıdır²¹⁴. Avamın tevbesi, günahlardan, seçkin Allah dostlarının tevbesi de gafflettendir²¹⁵.

15- Mücadele:

liâhî bir memuriyettir ki, manevî hakîkatlere düşmanlığı ile ayakta duran nefsin, meşakkatine sebep olacak şeyleri yüklenerek, yegane alameti kötülük olan nafil savaşıma, mücadele denir. Nefsi şeriat ölçülerine aykırı işlerden onları irtikap etmekten zorla çevirip, şeriate uygun bir istikamete sokmaktır.²¹⁶

---

211 Arvâsî, a.g.e., s.49.

212 Aynı eser s.50.

213 Aynı eser, s.61.

214 Aynı eser, 64.

215 Aynı yer.

216 Aynı eser, s.65.

16- Halvet:

Tenha bir yerde bütün yabancı düşünce ve kaygılardan kurtulmuş olarak, müsterih olmaktadır²¹⁷.

17- Zühd:

İlâhî yasaklardan zevken ve vicdanen nefret edip yüz çevirmektir. Zühd ancak haramda olur.²¹⁸

18- Samt:

Şeriat, konuşmayı gerektiriyorsa, konuşmak, sükutu gerektiriyorsa sükût etmektir²¹⁹. Avamın sükutu dil ile, ariflerin sükutu kalp ile, âşıkların sükutu ise aşk sırlarındandır²²⁰.

19- Havf:

Ya çirkin bir şeyin işlenmesinden ve sevginin şiddetinden sakınmaktır. Haif, gözlerinden yaş boşalan ve gözlerini silen değil, belki azabı hakettiren şeyleri terkedendir²²¹.

20- Tevekkül:

Meşru sebeplere tevessül ile, bütün işleri Hakk'a ısmarlamak, bırakmaktır²²².

21- Şükür:

Verilen nimetleri yerinde kullanmaktır. Alimlerin şükürü sözlerinde, âbidlerin şükürü fiillerinde, âriflerin şükürü de hallerinde olur²²³.

---

²¹⁷ Arvâsî, a.g.e., s.66.

²¹⁸ Aynı eser, s.68.

²¹⁹ Aynı eser, s.69.

²²⁰ Aynı eser, s.70.

²²¹ Aynı eser, s.71.

²²² Aynı eser, s.74.

²²³ Aynı eser, s.75.

22- Sabır:

Hakk'dan başkasına elem ve ızdırap zahmetinden şikayet etmemektir. Allah'a şikâyetle bulunmak sabra aykırı değildir²²⁴.

23- İhlas:

Şirk ve riyadan kurtulup saf hale gelmektir²²⁵.

24- Fütüvvet:

Sâlikin kendi nefsinde başkasının üzerine bir üstünlük ve meziyet görmemesinden ibarettir²²⁶.

25- Sefer

Kişinin kendi nefsinin ve manevî hallerinin varlık, sır ve hikmetlerini tetkik etmek süretiyle, mutlak ve gerçek manasıyla yaratıcı sanatkârın derin hikmetlerini zevk ve vicdan halinde idrak etmektir²²⁷.

26- Marifet:

İlâhî isim ve sıfatları bilip, Allah'a karşı sadık olarak, bütûn kötü ahlâk ve kötü neticelerini yok edip, hepsinden nefsinin temizledikten sonra, ihlâs kapısından hiç ayrılmamak ve devamlı kalple itikafta bulunmaktır²²⁸.

27- Meczub:

Hakk'a ermek ve O'nun aşk ve muhabbetinde boğulup kalmaktan, halkı irşad ve davet sahiline çıkarmayanlardır²²⁹.

28- Dua:

Halis bir ibadettir²³⁰.

---

²²⁴ Arvâsî, a.g.e., ss.75-76.

²²⁵ Aynı eser, s.77.

²²⁶ Aynı eser, s.79.

²²⁷ Aynı eser, s.84.

²²⁸ Aynı eser, s.86.

²²⁹ Aynı eser, s.120.

²³⁰ Aynı eser, s.83.

SONUÇ

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Abdulhakîm-i Arvâsî, 19. y.y.ın ikinci yarısı ile 20. yy.'ın ilk yarısında yaşamış, tasavvufî muhtevalı eserler yazmış bir mutasavvıf ve ilim adamımızdır.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın Giriş kısmında, Abdulhakîm-i Arvâsî'nin yaşadığı dönemin siyasi özellikleri yanında, tekkeler ve tarikatların genel durumu, tekkelerin kapatılmasının ardından gösterilen tepkiler ve bu dönemde çıkarılan tasavvufî muhtevalı yayın organları ve cemiyetler hakkında bilgi verilerek dönemin o yöndeki özellikleri ortaya konmuştur.

Birinci Bölüm'de, Arvâsî'nin hayatı geniş bir şekilde anlatılmıştır. İkinci Bölüm'de ise tasavvufî şahsiyeti ile eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü Bölüm'de de müellifimizin, tasavvuf anlayışı geniş bir şekilde açıklanmıştır.

Müellifimizin asıl ismi Abdulhakim olup, mensup olduğu aileye ve ailesinin yaşadığı Arvas Köyü'ne nisbeten Abdulhakîm-i Arvâsî diye tanınmıştır.

Abdulhakîm-i Arvâsî 1865 yılında daha önce Hakkari'ye şimdi ise Van'a bağlı olan Başkale ilçesinde doğmuş ve 1943 yılında Ankara'da ölmüştür.

Eserlerinden tesbit ettiğimize göre, Abdulhakîm-i Arvâsî tasavvufun en üstün ilim olduğu görüşündedir. Râbîta ise, birçok mutasavvıfın kabul ettiği gibi,

belli bir süre için bir araç olmaktan ibarettir ve zamanı geldiğinde terkedilmesi vaciptir. O'na göre vahdet-i vücûd konusunda görüş belirten İbn Arabî eser üzerinde yoğunlaşmıştır. İmam-ı Rabbanî'nin müessir üzerinde derinleşen "vahdet-i şuhûd" görüşü şeriata daha uygundur.

Abdülhakîm-i Arvâsî, dönemindeki bazı tarikatların hedeflerinden uzaklaşmalarına ve tekkelerin yozlaşmasına tepki göstermiş, şeriata uymayan tarikati kabul etmeyerek bağlı olduğu Halidî kolunun özelliklerini üzerinde toplamıştır. Hatta halife, olacak bir kimsenin sadece tasavvufî terbiye almasını yeterli görmemiş, mutlaka fıkıh ilmini bilmesini bir zorunluluk kabul etmiştir.

O'na göre tasavvufun gayesi, Hz.Peygamberin manevî mirasına sahip çıkacak ve her nefesinde yaratıcısını zikredebilecek "kâmil insan"lar yetiştirmektir. Fakat O'da, son zamanlarda bir çok tarikatın ve tekke'nin asıl gayelerini yitirdiğini görmüş ve kamil insanların azaldığını söylemiştir. Belki de bu sebepten dolayı, yerine bir halife bırakmamıştır.

Tekkelerin ve tarikatların aslî hüviyetlerini kaybettiği ve tekkelerin kapatılıp, tarikatların yasaklandığı bir dönemde, Abdülhakim-i Arvâsî gibi şeriata uymayan her şeyi reddeden sûfilerin olması, bugün Türkiye'de faaliyetlerini sürdüren bazı gerçek tarikat kollarının, bugünün Türkiye'sine ulaşmasında önemli bir rolü olmuştur.

Tasavvuf ve tarikatlara karşı yapılan bütün eleştirilere rağmen, bugün Türkiye'de bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde, modern hayatın kendilerini

sürüklediği uçurumlardan kurtulmak ve ruhî ihtiyaçlarını gidermek için, birçok insan tarikatlara yönelmektedirler.

Biz de bu çalışmamızda tarih boyunca İslâm'ın tebliği ve yaşanması noktasında önemli hizmetleri geçen, sûfilerden birini konu edinerek günümüz insanının bilgilerine sunmaya çalıştık.

ÖZET

Araştırmamızın konusu, 1865-1943 yılları arasında yaşamış ve dolayısıyla hem Osmanlı ve hem de Cumhuriyet dönemlerini idrak etmiş olan Abdülhakîm-i Arvâsî'nin hayatı eserleri ve tasavvuf anlayışıdır.

Araştırmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında Abdülhakîm-i Arvâsî'nin yaşadığı dönemin siyâsî ve tasavvufî durumunu genel olarak inceledik.

Birinci bölümde, Abdülhakîm Arvâsî'nin hayatını tarihsel olarak ortaya koyduk.

İkinci bölümde, Arvâsî'nin tasavvufî şahsiyeti ve eserleri üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise, Arvâsî'nin muhtelif tasavvufî konulardaki eserleri incelenerek, tasavvuf anlayışı ortaya konulmuştur.

Araştırmamızın neticesinde ulaştığımız sonuç şudur:

Abdülhakîm-i Arvâsî mutasavvıfların üzerinde tartıştıkları vahdet-i vücûd konusunda İmam-ı Rabbânî'nin vahdet-i şuhûd görüşünü, İslâm'ın ruhuna daha yakın kabul eder. Ona göre râbîta, İslâmî esaslara ters değil, âksine Kitap, Sünnet ve İcma' ile sabittir. O, şeriat tarikat uygunluğu hususunda hassasiyet göstermiş ve şeriata uymayan tarikat ve tarikat usullerinden hiç birini kabul etmemiştir.

ABSTRACT

The subject of our thesis is "The life, works and mystical ideas of Abdulhakim-i Arvâsî (1865-1943) who lived during both Ottoman and Turkish Republic.

The work contains an Introduction, three chapters and a conclusion.

In the Introduction, political and mystical situation of his era is studied.

In the first chapter the life of the Abdulhakîm-i Arvâsî is studied through a historical perspective.

Second chapter deals with Arvâsî as a mystical activities and works.

In the third chapter his works and his letters are studied and his understanding of sûfizm is dealt with from different points of views.

The conclusion that is desired is as follows:

Abdulhakim-i Arvâsî was adopted the idea of "Vahdat-i Shuhûd" which Imam Al-Rabbani developed in mistisizm.

According to him "Râbita" is fully in accordance with Islam and it can be supported by all Islamic sources i.e... as Qur'an and Sunnah and Ijma. He is careful about the correspondance Shariah and tarigah and rejects all tarigahs (orders) that are not in accordance with Islam.

BİBLİYOGRAFYA

- Açıksöz, 1 Eylül 1341 (1925), Pazartesi, Nu: 1448.
- Adivar, HalideEdip, Türkün Ateşle İmtihani, İst. 1964.
- Ahmed Münip, Mecmua-ı Tekâyâ, İst. 1908.
- Albayrak, Sadık, Yürüyenler ve Sürünenler, Şamil Yay.İst. (t.y.).
- Altıntaş, Hayrani, Tasavvuf Tarihi, A.Ü.İ.F.Y.Ank., 1986.
- Ana Britannica, "Menemen Olayı", c. XV İst. 1993.
- Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyâsî Tarihi, 10. Baskı, T.İş Bankası Yay. Ank. 1994.
- Arvas, İbrahim, Tarihi Hakikatlar Ank., 1964.
- Arvâsî, Abdulhakim, Keşkül, (Kütüphanemizde bulunan elyazma varak.)
_____er-Riyâzu't-Tasavvufiyye, İst., 1341.
_____Rabita-i Şerife, İst., 1342.
_____Rabita-i Şerife (Sadeleştiren: Necip fazıl Kısakürek), 5.Bsk., Büyük Doğu Yay. İst. 1994.
- Arvâsî, Takyeddin Zahid, Abdulhakîm-i Arvâsî, (A.Ü.İ.Fakültesi'sinde hazırlanmış Lisans Tezi, 1979).
- Arıburnu, Kemal, Milli Mücâdele ve İnkılaplarla ilgili Kanunlar, Ank. 1957.
- Atay, Hüseyin, İbn Sinâ'da Varlık Nazariyesi, Ank. 1983.
- Ateş, "Zikir", A.Ü.İ.F.D.c.XIV, Ank., 1966
- Aybars, Ergün, İstiklal Mahkemeleri 1923-1927, Ank., 1982
- Aynî, Mehmet Ali, Tasavvuf Tarihi (Sadeleştiren: Hüseyin Rahmi Yananlı), İst. 1992.
- Ayverdi, Semiha, Kenan Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık, İst. 1965.
- Azamat, Nihat, "Abdulhakîm Arvasî", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, İst. 1990.
- Bayraktar, Mehmet, "İbn Arabî'de Varlığın Birliği'nin Onto-Linguistik Analizi", A.Ü.İ.F.D., sy. XXV, Ank. 1981.

Cebecioğlu, Ethem, "Prof Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tanımları"

A.Ü.İ.F.D. c.XXIX, Ank.1987.

Ceride-i İlimiye, sayı: 48, s.1484

Çubukçu, İbrahim Ağâh, İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar, A.Ü.İ.F.Y.

Ank.1983.

_____ İslâm Düşünürleri, A.Ü.İ.F.Y., Ank. 1983.

Cumhuriyet, 20 Kanunusânî 1931.

Danişmend, İ.Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yay.İst.1972

D.İ.B. Biyoğrafik Teşkilat Albümü, Ank.1989

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yay.İst.,1993

Ensârî, Muhammed Abdulhak, Şeriat ve Tasavvuf, (Çev. Yusuf Yazar), Rehber

Yayıncılık, 1. Bsk., Ank. 1991.

Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, İst. 1981.

Erdem, Hüsamettin, Panteizm ve Vahdet-i Vücut Mukayesesi, K.B.Yayınları,

Ank. 1990.

Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi, Eser Yay. İst. 1977.

Ersöz, Ahmet, Abdulaziz Bekkine Hazretleri, Nil Yay. İzmir, 1992.

Ertuğrul, İ.Fenni, Vahdet-i Vücut ve İbn Arabî (Haz. Mustafa Kara), İst.1991.

Ertürk, Hüsamettin, İki Devrin Perde Arkası, İst., 1957

Evliyalar Ansiklopedesi, Türkiye Gazetesi Yay. İst. 1990, (Muhtelif sayılar).

Goloğlu, Mahmut, Devrimler ve Tepkileri, Ank. 1972.

Gümüşhanevî, Ahmet Ziyâuddin, Camiu'l-Usul (Ter. Rahmi Serin), Pamuk

Yayınları, İst. 1977.

Günaltay, Şemseddin, Felsefe-i Ülä, İst.1339.

Gündüz, İrfan Gümüşhanevi Ahmet Ziyâuddin Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Halidiye Tarikatı, Seha Neşriyat, İst., 1984.

_____ Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İst. 1989.
Haftalık Mecmua, 14 Eylül 1341 (1925).

Hucvurî, Keşfu'l-Mahcub (Haz.Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İst.1982.

Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliya, c.II, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, No: 2306.

Işık, Emin, Devleti Kuran İrade, İst.,1971.

Işık,Hüseyin Hilmi,Tam İlmihal Saadeti Ebediyye,İst.,1994

_____Ashab-ı Kiram,Işık Yay.İst.,1981.

İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, Beyrut, 1955.

İmce, Mustafa Selim, Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu seyahatleri, 2. Baskı, Ank. 1975.

İz, Mahir, Tasavvuf, İst.1969.

Kam, Ferit, Vahdet-i Vücut (Sadeleştiren: Ethem Cebecioğlu), D.İ.B.Yayınları, Ank. 1994.

Kara,İsmail,İslamcıların Siyasi Görüşleri,İz Yay.İst.,1994

_____ "Madalyonun Bir Yüzü Tekkeler Kapandı Kötü Oldu" Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi, sy.12, İst.1991

_____ "Sonuç Yerine: Tekkeler Kapandı mı?", Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi,sy:16,İst.,1991

Kara, Mustafa, "Cumhuriyet Öncesi Tasavvufî Yayın Organları ve Cemiyetler", Fikir ve sanatta Hareket, İst. 1979.

_____Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, Dergâh Yayınları, İst. 1990.

- _____ Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yayınları, İst.1990.
- Kelâbazi, et-Taarruf (Haz.Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İst.1992.
- Kısakürek, Necip Fazıl, Çile,Büyük Doğu Yay., İst. 1995, s.77.
- _____ O ve Ben,Büyük Doğu Yay., İst., 1994.
- _____ Rapor 1-3,Büyük Doğu Yay., İst., 1993, s.156.
- _____ Son Devrin Din Mazlumları,Büyük Doğu Yay., İst.1996.
- Koşay, Hamit, "Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra", Güzel Sanatlar Dergisi, İst. 1949.
- Kotku, Mehmet Zahit, Tasavvufî Ahlak,Seha Neşriyat, İst. 1991.
- Köprülü, Fuad, "Ribat", Vakıflar Dergisi, Ank.1942.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali,Heyet,Cidde,1995
- Kuşeyri, Abdulkerim, er-Risâle (Haz.Süleyman Uludağ) Dergah Yayınları, İst.1991.
- Kutay, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ank. (t.y.)
- Massignon, Louis, "Tasavvuf", İslâm Ansiklopedisi, .c.XXII,İst.,1970
- Mevlânâ Halid, Mektubat I, (Yayına hazırlayan, Dilaver Selvi-Kemal Yıldız); Umran Yay., İst. 1993.
- Mısıroğlu, Kadir, Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler, İst. 1974.
- Nesefî, Azizuddin, İnsan-ı Kâmil (Ter. Mehmet Kanar), Dergah Yay.,İst.,1990
- Ocak, Yaşar, Veysel Karânî ve Üveysilik, İst. 1981
- Özdamar, Mustafa, Dersaadet Dergahları,Kırk Kandil, İst., 1994.
- Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf,Yeni Boyut Yay. İst. 1990.
- Pakalın, Mehmet Zeki,Osmanlı Tarih Deyimleri veTerimleri Sözlüğü, M.E.B. Basımevi,İst.,1993
- Resimli Perşembe, 8 T.Evvel, 1341 (8 Ekim 1925)

- Said-i Nursî, Tarihçe-i Hayat, Sinan Matbaası, İst. 1960.
- Sakallı, Bayram, "Tekke Zaviye ve Türbelerin Türk Toplumundaki Roller, Kapatılmaları ve Tepkiler", Türkiye Günümü, Ank. 1994.
- Sırma, İhsan Süreyya, Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde büyük Rol oynayan Tarikatlara dair bir vesika, İ.Ü.E.F., Tarih Dergisi sy. 31, İst.1977
- Smith, Margaret, Bir Kadın Sûfi: Rabia, (Ter. Özlem Eraydın), İnsan Yay., İst, 1991.
- Sunar, Cavit, Tasavvuf Tarihi, A.Ü.İ.F.Y., Ank.1975.
- Sühreverdi, Ebu Hafs Şahabeddin Ömer, Avarifu'l-Mearif (Haz.H.Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz), Vefa Yayıncılık, İst.1990
- Şapolyo, Enver Behnan, Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İst. 1964.
- Şeyh Muhammed Ziyâuddin, Şeyh Ahmed el-Haznevî, Yeni Mektubat, (Trc: Hakim Feyyaz Karabel), Menzil Kitabevî, Ank., 1982, s. 75.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 19. cilt, II Devre, Ank. 1925.
- Unat, Faik Reşit, Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihlerle Çevirme Klavuzu, T.T.K. Basımevi, Ank. 1994.
- Uyan, Abdullatif, Menkıbelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi, İst. 1983.
- Üçışık, Taha, "Seyyid Abdulhakim Arvâsî (K.S.)", Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri, Vefa Yayıncılık, İst. 1990.
- Vakit, 20 Kanunusânî 1931.
- Vett, Carl, Kelâmî Dergâhından Hatıralar, (Çev: Ethem Cebecioğlu), Muradiye Kültür Vakfı Yay., Ankara 1993.
- Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İst.1979.
- Yeğin, Abdullah, İslâmî İlmî Edebî Felsefî Yeni Lügat, İst.1973.

Yılmaz, H.Kamil "Taha'l-Hakkarî", Sahabeden Günümüze Allah Dostları, Şule
Yay., İst. 1996.

_____ "Kur'an-ı Kerim ve Sünnette Tasavvuf", Tanımı Kaynakları ve
Tesirleriyle Tasavvuf, Seha Neşriyat, İst. 1991.

EKLER

دوبله
۹۰۵۰
مؤيدون دېلته و مستخدمين دولت عليه نك زوجه مالديك
مؤيدون دېلته و مستخدمين دولت عليه نك زوجه مالديك

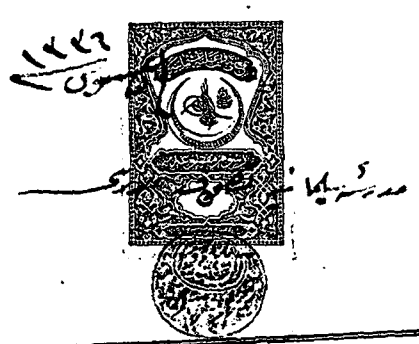

قلمني اوه غرودش

سوال	جواب
<p>۱ - ترجمه حال صاحبك اسم وخلصي وشهرت و لقب ، برسالة معروفه به منسوب ايه كيفيت نسبتي مذهبي ، اجنبي ايه تابعتي ، پدريك اسم و مسلكه وشهرتي</p>	<p>اسم عبدالحكيم بيزمك اكيه شيخ مصطفى افنديد . شهرتزه اروملي زاده زينيدور . امام مذهب نصفه نيزي نسلدهم .</p>
<p>۲ - تاريخ و محل ولادت</p>	<p>۱۸۷۷ . يلايه بوزنيش رسته زينيدور و (۱۸۷۷) يلايه بوزنيش رسته زينيدور . شهرتزه حطه غرودش بركته اولادلا با ستمده و توكولدهم .</p>
<p>۳ - ممالك عثمانيه واجنبيه نك رسي وخصوصي هانكي مكتب و مدرسه لرنده يا خود معلم مخصوصدن هانكي علم و فن و صنعت ولسا قاري نه درجه به قدر تحصیل ايلديكي ، شهادت نامه و تصدقنامه و اجازتنامه آلوب آلديني . آلمش ايه تاريخلري . هانكي لسافلره ثابت يا خود يالكوز تكلم ايتديكي ، طبع و نشر اولمش اثر و تأليفي وار ايه نه به دائر اولوب نه زمان ونرده طبع و نشر اولندي اختراعات فنيه و خصوصيات ساثره به دائر بر امتياز و رخصتي حائز ايه ماهيتي . برآموريشه عائد انتخابنامه ويا اهليتنامه سي وارسه اوامور نيك قاچنجي صنفي ايجون هانكي محلدن نه تاريخده و يرلدكي</p>	<p>لهكاره ليغالكب شيديد زينت ايتكدن صكار ، حرامده وكر دستا نه علوم ايه و عالمي اسلاوي تحصيل ايه اها زنتا ايلم . عربجه ، فارسجه ، تركجه ، كردجه تكلم ولسا به ايله ريم . اشوانه ايلده شرفقه و كلام و تصون ولسا به تاليفاتده اولمشه ايله طبعه نوز اولورده انا عجزتده بتون ساكلم ايه اها زنتا م تذكره اعماليه و تاريخ اور اولمشه و عصبه مذكوره اولمشه . اولون زينت حلاف بر مدت تدريسده اولمشه سعدده زنتا اها زنتا م احيي قلم . طريقه عليه نقشيده هر تربيه صالينه مع نوز غيرت اولمشه .</p>

سؤال	جواب
<p>۴ - اولجه خدمت دولته داخل اولوبده هنوز ترجمه حال و ورقه سی ویرمیش اولنلرک موظف و یا ملازم اولوق نه تاریخده ویزه ده داخل اولدینی و صره سیله نعل مأموریتله هانکی تاریخلرده تعیین اولنوب نه مقدار معاش و یا اجرت و عائدات آلدینی ، هر مأموریتده نه زمان ایضی و وظیفه به واستیفای معاشه مباشرت ایدوب اومعاشی نه وقت ندر اخذ ایلدیکی ، آره ده معزول قالمش ایسه مدتی و معزولیت معاشی آلمش ایسه مقداری ، مأموریت و معزولیتده خصصاتیجه دائمی و موقت ضایع و تقزیرات اولوب اولدینی ، نه رتبه و نشان و مدالیه لری هانکی تاریخلرده احراز ایلدیکی ، اجنبی نشان و مدالیه لری وارسه نه سیبله و نه زمان و برلرکی ، خدمات غیررسمیه ده بولنش و مأموریت مخصوصه ايله بر طرفه اعزاز قلمش ایسه کیدی</p>	<p>سکریوز غرو سعادته نریبا نیشی و سیدکنده . مارکلی تاخنده تعصیه و ... تاخنده مباشرت ایشیم . مارکلی تاخنده ایکی یوز و عیسی تاخنده ده بوز غرو سه رکھام بزمعایم بیل یوز غرو سه ایلدغ ایلمسه و ... اولسیدیک بسه یوز غرو سه سعادته سدرسه ایوانیه تصوف سیدکنده تعصیه و ...</p>

سؤال	جواب
<p>• - بولندینی مأموریتلردن انفصالی وقوع بولنش ایسه اسباب حقیقیه سی و بالآخره جواز استخدام قراری آلوب المدهنی کرک بولردن و کرک وظیفه مأموره سنه تعلق ایتمیان احوالدن طولانی تحت محاکمه به التمش ایسه نتیجه نه حکم صادر اولدینی و جزا کوروب کورمدهکی</p>	<p>انفصالی واقعه و سیدکی بی ... بوسونده تحت محاکمه به آرزوشیم .</p>

محمد وحید الدین

عذلیہ ناظر اسبقی عربیاتی نژادہ محمد جمیل افندیئک متدما حائز اولدینی ازانرلی
قاضی مسکر لکی پایہ جلیلی اعاده اولمشدر .
بوارادہ سنیه نك اجراسه مشیخت مأموردور

فی ۷ ذی القعدة سنه ۱۳۳۷ و فی ۱۴ اغستوس سنه ۱۳۳۵

شیخ الاسلام
مصطفی صبری

*
*
*

محمد وحید الدین

دارالخلافة العلیه سلیمیه مدرسه سنده منحل اولان حدیث شریف درسی مدرسلکنه
درسامدن دیره لی ولدان فائق افندی و تصوف درسی مدرسلکنه حکاری علماسدن
عبدالحکم افندی و تاریخ ادیان و دین اسلام درسی مدرسلکنه محن مدرسه سی فلسفه
مدرسی برغملی محمد ذکی افندی و حکمت الهیه درس مدرسلکنه فلسفه اسلامیه
تاریخی مدرسی اسماعیل حتی افندی به و فلسفه اسلامیه تاریخی درسی مدرسلکنه مدرسین
سابقه دن شمس الدین بک و فقه حنفی مدرسلکنه قضاة سابقه دن عمر عزمی افندی وینه
فقه حنفی درسی مدرسلکنه درسامدن نوشهرلی خلیل وهبی افندی و اصول فقه درسی
مدرسلکنه درسامدن برزینلی حسین نجم الدین افندی وینه اصول فقه درسی مدرسلکنه
درسامدن ارزنجانی ادريس وفا افندی و فقه مشافعی درسی مدرسلکنه حکاری معوث
اسبقی سین طه افندی و تاریخ فقه درسی مدرسلکنه بغداد نائب اسبقی علی وهبی افندی
و خلاقیات درسی مدرسلکنه قضاة سابقه دن داغستانی ضیاء الدین افندی تعیین اولمشدر .
بوارادہ سنیه نك اجراسه مشیخت مأموردور .

۸ ذی القعدة ۱۳۳۷ ۵ اغستوس ۱۳۳۵

شیخ الاسلام
مصطفی صبری

*
*
*

Müsvit	Tarihi tesvit	Tarihi tebyiz	Mümeyyiz	Hulâsa
Atı	21-9-930	21-9-930		140
Varide numarası	Sadıra numarası		Adedi leffi	
	Umumî	Hususî		
2849		2312	0	

Başvehâletü celileye
 14-9-930 tarih ve 3181 n
 lî teşkeresi valâları cevabında
 istihdamının temdidini arz edi-
 len İstanbul valîlerinden
 Abdülhakîm ef'nin tarihi
 tereellüdü 1281 senesi maliyesine
 müsadif olduğü maliki-
 ram arz olubdur ef'ensinin

T. C.
BAŞVEKİLET
İAMELAT MODORLUGU

Şube : 6 4
Sayı : 3816 1

Diyanet işleri Reisliğine

15/9/930 tarih ve 3590/I679 numaralı tezkereye cevaptır:

İstanbul Vaizlerinden olup almış beş yaşını ikmal etmiş olan Abdülhakim efendinin istisnaen bir sene daha istihdamı hakkında İc.V.H.nin kararnameşi sureti leffen gönderilmiştir efendim .

E.

Başvekil N.
Müsteşar

Kemal

3. Sınıf Memur İhtisap Defteri	
EMELİYAT EVRAK NO	
NO	540
TEC. NO	108

No
3264

Fatısları No
2/11/1930

Sn 3

Ek: 7 Abdulhakim Arvâsî'nin, 1930 Yılında 65 Yaşına Geldiği İçin Emeklilik Suresi Dolduğu Halde Tecrubesine Binaen Bir Yıl Daha Görevlendirilmesine Dair Karamamenin Üst Yazısı.

T. C.

BAŞVEKÂLET

AMELAT MÜDÜRLÜĞÜ

Şube : _____
Sayı : 10.108

Kararname sureti

Tarihi tevellüdüne nazaran tekmüle sevki lâzıngelen İstanbul x
vaizlerinden Abdulhakim efendinin tecrübe ve ihtisası hasobile tek-
nik kanununun üçüncü maddesinin A fıkrasının son kısmına tovfikan bir
sene daha istihdamı ; Diyanet işleri Riyasetinin 15/9/1930 tarih ve
3590 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri x
1879
Heyetinin 22/10/1930 tarihli iqtimasında tasvıp ve kabul olunmuştur .

22/10/1930

REİSİCUMHUR

gazi. cv. Kemal

Bş. V.

İSME

Ad. V.

Y.K.

M. M. V.

M. A.

Da. V.

Ş.K.

Ha. V.

D.T.R.

Ma. V.

Ş. Ş.

Mf. V.

İ.

Na. V.

İ.

İk. V.

M. Ş.

S. İ. M. V.

D. R.

İstina mutabakatı

Ek: 8 Abdulhakim Arvâsî'nin Tecrübesine Binaen Bir Yıl Daha Görev Yapmasına
Dair Kararname

معرض دینی کتب ابرار

شیخ عبدالحکیم افندی، اعلیٰ حقیقہ کی تحقیقات و استطلاعات و اطمینان بردہائی و رضی اولیٰ و رضی ثانیہ قدما کرستانجہ شیخ نظیر عرفان اولیٰ سید طاعتی و ملازم
آبا و اجدادیت اثرینہ اعتقاد برکت گیری نہ بسوز متوالیا علوم عقیدہ و فقیہ و معارف دینیہ و اصول و فروع اعتقادہ و سائرین بالتحصیل اخذ اجازہ ایدہ ملکیتی بولنا
حکامی مرکز اولیٰ باشی فلسفہ فہمینہ عورت ایدہ کی زمان او حوالہ علم و معرفت بت گری قائلش و دہا طویلی انقراض حالتی کہ ایشین بر درجہ بولنا یعنی حال است حکامین
بدریگت بنا کر امی بولنا اندر ہم سکنہ مجیدیہ بر حق طبعہ جمع ایدہ کرم ناعہ از اولیٰ کلان طبعی دہ قبول اندر کت فقط و کاذب ہزار ہر سائر امی اولیٰ اور و در کتب
بالذکر کت فشر اولیٰ علم معارفہ و امی کتب کتب تفسیر و تفسیر و مقام خلوت عظام و سلطنت سنیہ عثمانیہ بہ طاعت و جوی سنیہ نقیہ و از ہام سبق ایدہ سنی دانیہ
مادی و معنوی حال ایدہ کی فشر و مباح علی حکو سنیہ نظر اعتبارہ الذکر مذکور در سنیہ کتب فشر و مباح علی حکو سنیہ کتب جلدی و مباح کی کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ
تخلیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ
اولاد و عیال و اقرب نفقات و علاقہ دارانیت الایجاب طوہ ری سفیر و برکتی بحالہ در سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ
و نہ در عادت سنیہ اصلا تاب و طاقت فالاش اینک بری حکامی نفیہ لاشرف قائم مقامی برادریدہ دیگر برادریت دینی بولونہم بورام و فاشایدی وفات ایدہ سنیہ
برادریت افزا عادت سنیہ تانین حبشہ سر روش چمنندہ فاشدر جائز اولیٰ کتب بوز سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ
خیلی معارف و مباح اولیٰ کتب بولنا کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ
مشہری سکر اولیٰ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ
دولت و ملتہ و وطنہ اولیٰ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ
و علم و وسیلہ معاش مذکور کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ
محو قاتل سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ
ہنگامی رھون از ایدہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ کتب ایدہ سنیہ

موص دینی قراری سنی
الراعی

شيفره قلمی
عربی
تیسری
کاغذی
نور
اللہ اور وہی
انعام
دس

2. کاغذی صاحبہ مفتیہ سید عبدالحکیم افسانہ نقیبی ناسب اور
موجودہ کاغذی
والی ولی
محدود

بوسلانی

مکتوب

دین

عمومی

مکتوب

۵.

مفتی صاحب

مردودہ بندہ دیرینہ لرید کہ

مأمور بہ فہم مدیرینی افادہ سبب ۱۰ مارچ ۱۹۷۷ء تا پنجم و اوہ ابی نومرور و خیرا عبد شینینا لکیرہ جوابہ
زیار قضای نقلتے و مد سکتہ نصیبہ یو۔ ہلان عبد الحکم اقدینہ کے ۱۰ مارچ ۱۹۷۷ء تا پنجم و لطیفہ بہ مباشر
ابیدی استقامت محلی اوزرینہ محاسبہ و ریویژن قیدی نسویہ قذیفی مردودہ ضد۔ اولیادہ امر و فریمانہ حضرت وظی الامرا

موصی و السان
مکتوبی

۱۰ مارچ ۱۹۷۷ء

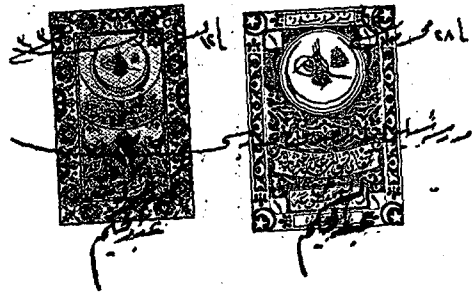
مقرر مملوئی شجیائی

کتابخانه

4

مقدمه دایمی دیرینه

مدیر و خانانوز بر سفر سفات و سلسله جماعتند بقیه قائم یکدیگر آن نفوس عالم اید سنیه مشفقند مقرر نسل غیر سار عقابین و اولاد افق الاسلامیه بر مباحث دینی
عقیده اسلامیه توفیق و توفیق توفیق و ایمانم صریح فطرت و مارتها همجرتک نسبه و دانسی ارضه مقام سعیری از فتنه صرف و بدینج یوسید علوانه مقام انصاف
قرآنا هدیه بر لافقه جمید اولی اوزره ال ایتائی و ضروری علاج حیاتیه منک نهویه و تارکریه کانی کلام به معاسه داعیانک اشالی تملو تقارن صحن و مقصدی بولناد
بسه بیک غرضه ابدیغله کرا ازاد بر عالمه قدیمه هندی پیرانله حیاتیه جسمه و زامینه مساعده و غنایت برایشی نیاز و احترام ایزم اولیاسه ارضه مانه حضرتک لایزال

Ek: 12 Abdulkhâkîm Arvâsî'nin Meşihat Makamına Yazdığı Bir Dilekçe

درس دکالتنه ۶ صفر ۱۳۲۶

استغ
۱۵۹۶

درس دکالتنه
شماره ۵۵
۱۳۲۶

مکتوب

امرو هوامه بریده اشوعضام مطامه اولونوزی . متدی عبدفکیم افتیندک معطم و مسلم اولونوز کمالونوز
علمیند برتتانه تقیر اولونوز اولونوز اولونوز اولونوز اولونوز اولونوز اولونوز اولونوز اولونوز اولونوز
ضمیدرتت بی غصه ابدغنی هفتک اارده تفاهیه هفتک وک انغیری تقفانجه معطه ایفا -
ماعت ووتنه سابه بیولونه نایج اروزنه هفتک وک اولونوز -

ایلاک نایج اروزنه

کوتوقیق

موجیندک

تلمه معانه لوزون ایفا ایسه کلنده باید قتر مایور اولونوز مدیریت

ایسه توزیع قند
کوتوقیق

۲
۲۲۲۲

رویین
۶۰۵۰

İSTANBUL
SİCİL VE MUAMELELER
MURAHKEM
KURUMU

595

78

İstanbul vâizlerinden Abdülhakim efendinin dosyasına dair.

Diyanet işleri Riyaseti Celilesine

1-9-1930 E. ve $\frac{3426}{2144}$ No'lu emirname-i samileri cere-
bidir.

İstanbul vâizlerinden Abdülhakim efendinin vefa vâkı-
mekteli din dersleri muallimliğine tayin olunmasından
dolayı vuku bulan talep üzerine 4050 No'lu sicil
dosyası Maarif Vekâleti Celilesi sicil ve memurların
müdürlüğüne 9 tevrin evvel 340 tarihli tabirata cerebize
ile devren ırsal olmasın ve mümaileyle bulunduğın
mukatte vâiz ve nasihat etmek üzere Makami Riyasetpena-
hilerinden mevrut 9 Eylül 1340 E. ve $\frac{3426}{2144}$ No'lu emirname
mucelince vâizin faslinin müstakibkin tertibinden tahsis
buğurulen altı yüz kurus, maas yibrolunom 9 Eylül
1340 tarihinden 1 Temmuz 1930 tarihine kadar tesviye ke-
lindige manuzdur efendim hazretleri.

Lafif

6-9-1930

İstanbul müftüsü

M. Fehmi

№	3259
2759	652

Lafif
9/9/1930

Ek: 14 Abdülhakim Arvâsî'nin Sicil Numarası'nın 4050 Olduğu ve Dosyasının
Maarif Vekaletine Gönderildiğine Dair Bir Yazı

تاریخی ۱۷ / ۹ / ۲۰۲۰

قرغین قورگون اوردو
مدرسه

اورتا تدریسات دایرەسی

نومرو

۲۸۶

قرارنامە

تاریخ نشأت و درجەسی

منشأی

اسمی

عبدالکیم اقصی

مجددآء نقلاً و یا ترفیماً

معاشی

تعمین ایدیلەجکی وظیفە

نفاذ

۲۰۰۰

وفا لیسەسینە
دیسەن سەنکەت

سلفنک اسمی و سبب انفکاک

سابق وظیفەسی و معاشی

مخلد -

سلفا و یا لایلاز
سابقە سەنکەت

۱ - عبدالکیم اقصی تعینن قرار کیر اولدی .

۲ - بو قرارک اجرا سە احراً تدریسات مدیرعمومیسی مأموردور .

سجیل و مأمورین مدیری ایلك تدریسات مدیرعمومیسی اورتا تدریسات مدیرعمومیسی مامرف وکیل

مبارک

سجیل و مأمورین مدیرکنه
قید و معانە تبایع اولونمدر .

۱۳۴۰ / ۹ / ۱۷

اورتا تدریسات مدیرعمومیسی ناسن

نفاذ

سپۆزده دۆبۆتجه

بۆت ائدی قلی
مۆدیر کل سرت
۲۰۱۶
۲۰۱۶

بۆت ائدی قلی
مۆدیر کل سرت
۲۰۱۶
۲۰۱۶

بۆت ائدی قلی
مۆدیر کل سرت
۲۰۱۶
۲۰۱۶

بۆت ائدی قلی
مۆدیر کل سرت
۲۰۱۶
۲۰۱۶

بۆت ائدی قلی
مۆدیر کل سرت
۲۰۱۶
۲۰۱۶

مجلس شورای عالی
کوهک حضرت لور قلم با زبده بزرگین
کوهک بزرگین نام بزرگ اولدی بیخوابانها
فدای ما مملکت حاله ملک وصال اولده
عهد ایحسانه او؟ علیا قلم بیخ فیس

شاهزاده و در دیگر و فدا اولدی سده در سیم تا ایش اولدی بزرگین
بیخوابان اولدی .

صکوه بیخ حبانه انجمنه با عماره جلاله برست بری ایجا اولدی
۱۸۸۸ ده والته اولدی یا شرح ترله دنیا امیر

نیمه عظیمه عظیمه کورس جلاله افد کجا ده ایشاده اولدی
برست صکوه عالم نقیله کجا ایچمه عظیمه کجیلان عظیمه

بیخ اولدی ۱۸۸۸ ده کورس قضاوه اسراجم .
سکاه شریف الومه صحنه .

بالده اسراجم کج بیخ افه عظیمه یا زینج مملکت سلطان اولدی
طوفون کج عظیمه حبانه اف نام ده جوجان اولدی عظیمه جوجان اولدی

طوفون بیخ صحنه اسراجم فین بریمه یوستی اولدی کج اولدی
صحنه نقیله کجیم کجیم طیفه فونیه فونیه کجیم فونیه

صحنه حقیقه کج اولدی بریمه کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
طوفون کج اولدی بریمه کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

صحنه کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم
کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم کجیم

دائرة مشيخت

عظمتو اختم مخزوی
براندگی مجاہدہ تمام از اہل سنہ و اک معتبر شیخ نقشبندیہ ان اولی الامر جمادہ و دہ خد متذری سبب الیقین بزل شیعہ سید عبدالحکیم افندیہ
برادری سیند حاجی بابا شیخ طلیفطری بن البشیر حسن تائیر ایہ بجلی سیدانیہ غریبہ تو ما زانہ و کاندن بکلیہ از قدر افتادہ
اسرار و لغت و عمومی البھاکت از میریایہ مجردیہ طلیفطری شان مکارم نشتر عالی یہ موافق کوریلہ کن تنظیم ایدین ارادہ سنیہ لایحہ سی لغت
عرض و تقدیم اید لسن اید و امر و فرمان مجاہدین حضرت بادشاہی نہ و جلد تر شمس پور پور اید حکم عالیست اتفاقا و نیز ساعت و لہجہ در کار و رقم
۱۳۱۱
موسیٰ علی

Ek: 20 Şeyhulislâm Musa Kazım'ın Abdulhakîm Arvâsî'nin Taltifi İçin Padişah Mehmet Reşad'a Yazdığı Tezkere

زینل شیخی سید عبدالحکیم افندی برادری سید عابدین باباشیخ از میربابیه مجردی نوجبه اولمنش

برازاده سنیهنک اجرائه مقام شجرت نامور در راه سعادت، اه، حرمه،

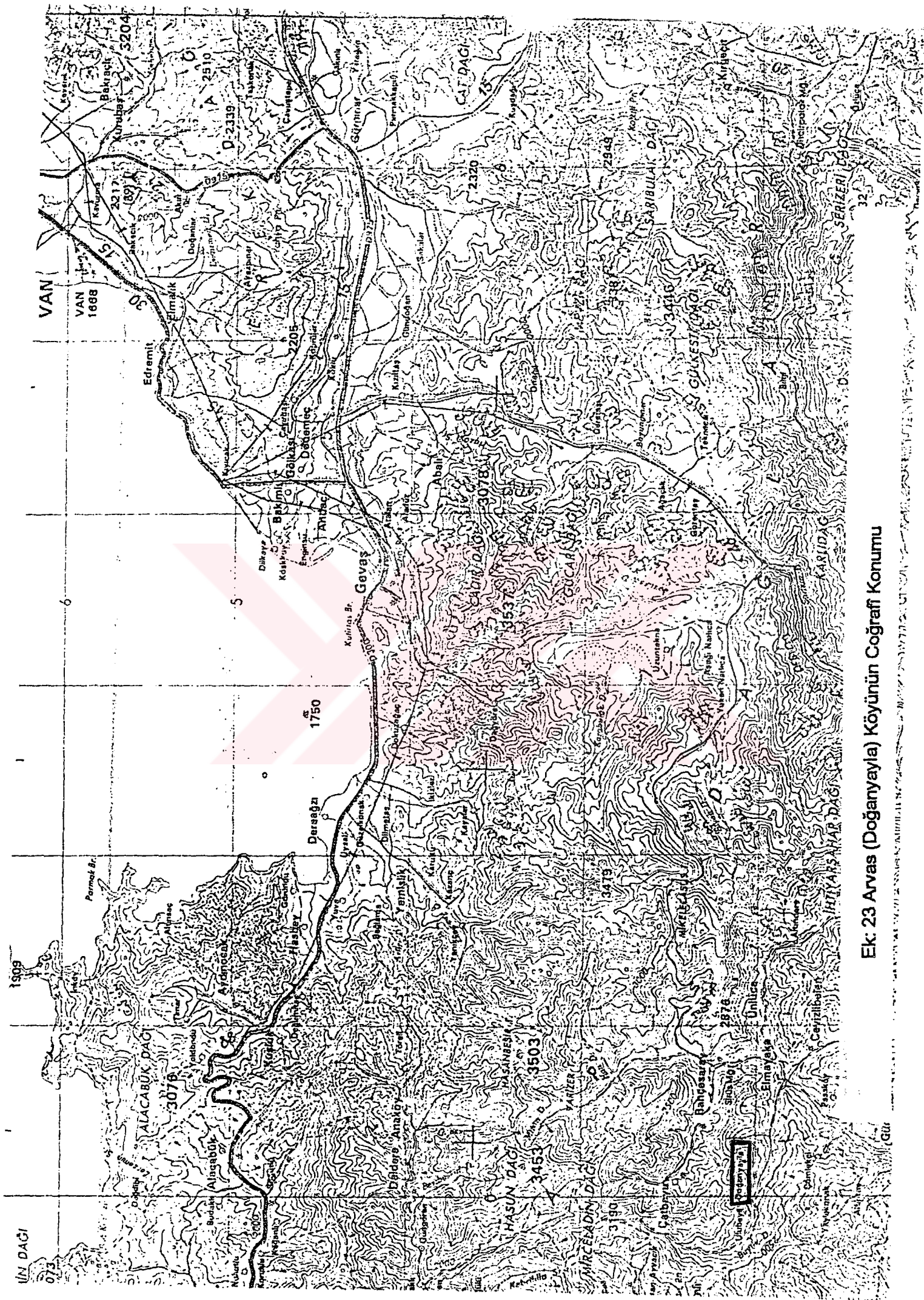
کره

حی الاسلام
موسلم

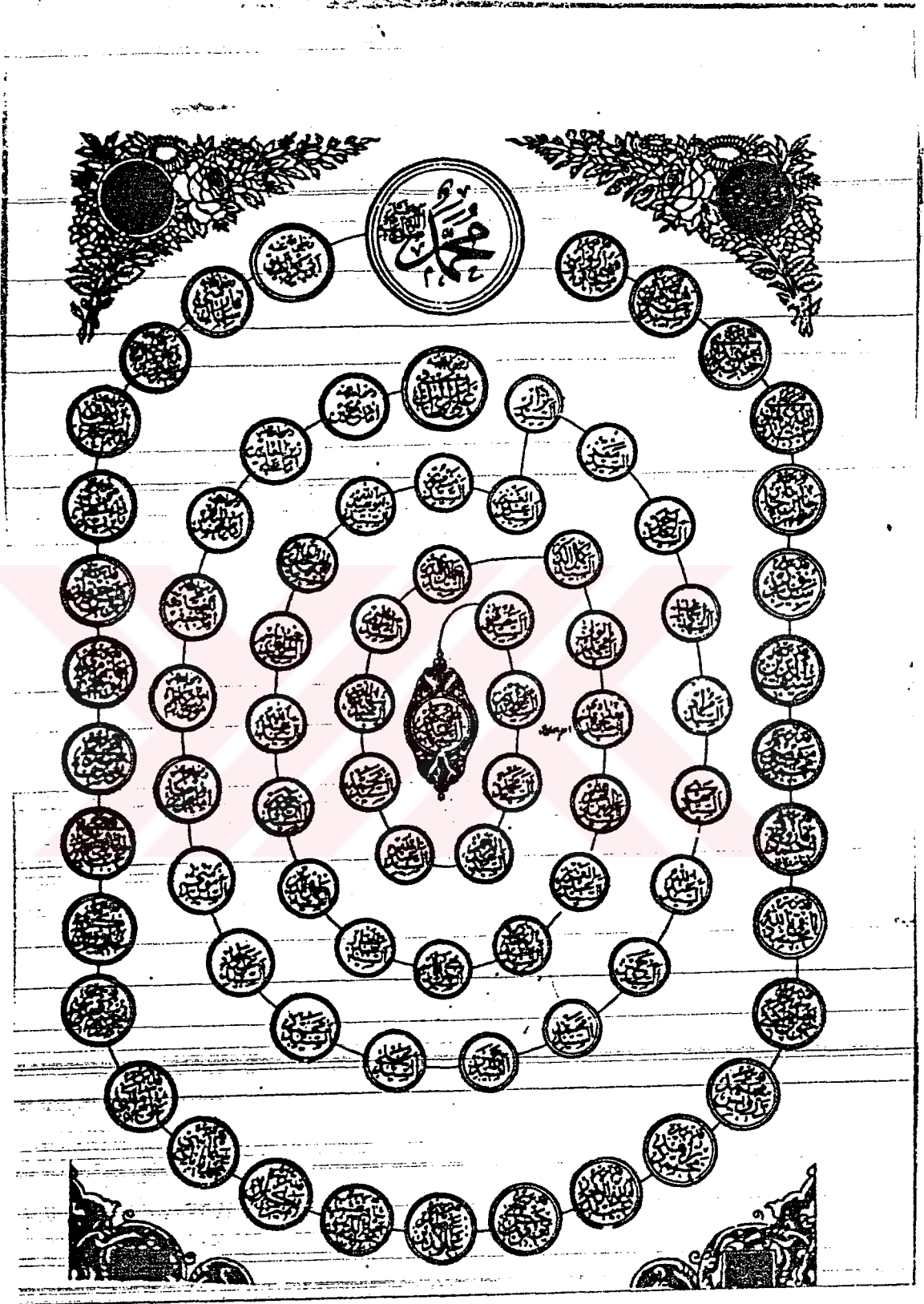
Seyyid Abdülhakîm Arvâsî ile biraderi Seyyid Hacı Baba Şeyh'in «İzmir» pâye-i mücerredî ile taltiflerini gösterir irade-i seniyyenin aslı

Ek: 21 Abdulhakîm Arvâsî ve Kardeşi Hacı Baba'nın Taltiflerine Dair İrade-i Seniyye

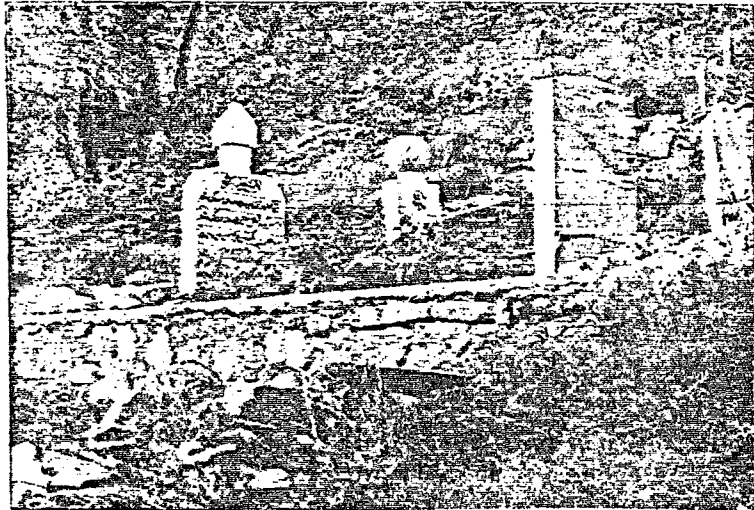

Ek: 23 Arvas (Doğanyayla) Köyünün Coğrafi Konumu

Ek: 24 Abdulhakim Arvasi'nin Neseb Silsilesi

Ek: 25 Abdülhakim Arvâsi'nin Bağlum Köyündeki Mezarı ve Şeyhi Seyyid F... 'in Arvas Köyü Mezarı

Ek: 26 Abdulhakîm Arvâsî